EXOFILO MATHITI 10-11-05 08:52 Σελίδα 1

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος Ελένη Αντζουλή

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ *ΟΡΝΙΘΕΣ*
Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ *ΟΡΝΙΘΕΣ* Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

ΟΕΔΒ

960-06-1938-7

MATHITI NEO 9-11-05 15:09 Σελίδα 1

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ *ΟΡΝΙΘΕΣ*

Μετάφραση Θρασύβουλος Σταύρου

Γ′ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

MATHITI NEO 9-11-05 15:09 Σελίδα 2

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Θεόδωρος Στεφανόπουλος**, *Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών* **Ελένη Αντζουλή**, *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	**Ιωάννης Περυσινάκης**, *Καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* **Μαρίνα Δεδούλη**, *Σχολική Σύμβουλος* **Αντώνιος Νικολόπουλος**, *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ	**Λεμονιά Αμαραντίδου**, *Σκιτσογράφος - Εικονογράφος*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Ιωάννα Μόσχου**, *Φιλόλογος*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Χρυσούλα Βέικου**, *Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ	**Δέσποινα Μωραΐτου**, *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	Ο πίνακας *Ελεύθερα πουλιά* (2003) του Ζωγράφου **Αλέκου Φασιανού**
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	**Ελληνικά Γράμματα Α. Ε., Multimedia Α.Ε.**

Γ' Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ /Ενέργεια 2.2.1 / Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

MAΘHTHI NEO 9-11-05 15:09 Σελίδα 3

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Θεόδωρος Στεφανόπουλος **Ελένη Αντζουλή**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ Ελληνικά γράμματα ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗ *ΟΡΝΙΘΕΣ*

Μετάφραση Θρασύβουλος Σταύρου

Γ΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 4

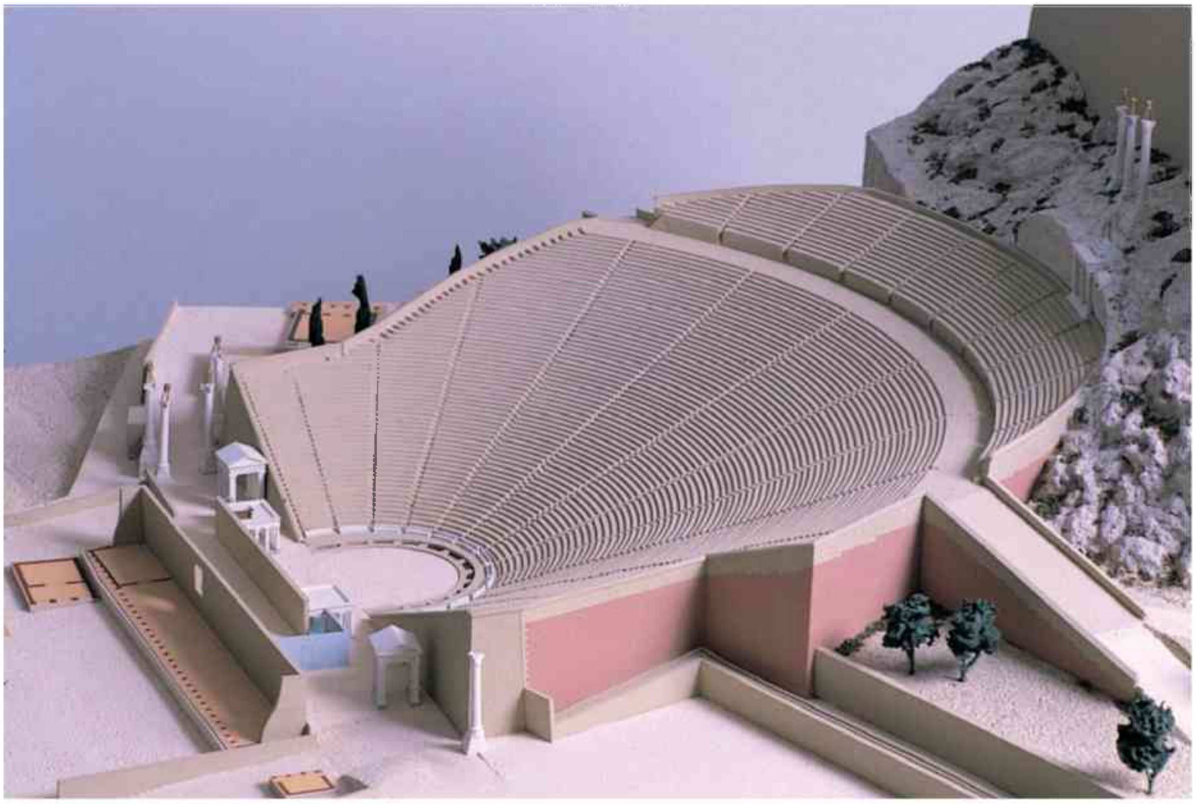

Το θέατρο του Διονύσου όπως πιθανώς ήταν τον 1ο αιώνα π.Χ. (Μακέτα Μ. Κορρέ.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 5

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το βιβλίο συγκροτείται από την *εισαγωγή*, το (μεταφρασμένο) *κείμενο*, τα *σχόλια*, τις *ερωτήσεις-ασκήσεις-δραστηριότητες*, την *επεξήγηση μετρικών όρων* και την *εικονογράφηση*.

Στην *εισαγωγή* δίνονται στοιχειώδεις πληροφορίες για το αρχαίο θέατρο και το δράμα, για τον βίο και το έργο του Αριστοφάνη, για τη δομή των αριστοφανικών κωμωδιών και για τη συγκεκριμένη κωμωδία.

Το *κείμενο* τυπώνεται στις αριστερές σελίδες, τα *σχόλια* στις δεξιές. Στα αριστερά του κειμένου υπάρχουν πλαγιότιτλοι, που μερικές φορές είναι γραμμένοι με παιγνιώδη διάθεση, και διπλή αρίθμηση. Η αρίθμηση με τα έντονα στοιχεία αναφέρεται στη μετάφραση, η αρίθμηση μέσα σε αγκύλες αναφέρεται στο αρχαίο κείμενο και ενδιαφέρει μόνο τους διδάσκοντες.

Στην αρχή κάθε μείζονος οργανικής ενότητας (πρόλογος, πάροδος κ.ο.κ.), συχνά και στην αρχή επιμέρους ενοτήτων ή και σκηνών, υπάρχει εισαγωγικό σημείωμα που διαφωτίζει πρωτίστως σχετικά με τη λειτουργία της συγκεκριμένης ενότητας ως συστατικού μέρους της κωμωδίας, σπανιότερα για το περιεχόμενο της αντίστοιχης ενότητας των *Ορνίθων*. Πριν από το εισαγωγικό σημείωμα τυπώνονται με διαφορετικό χρώμα οι έννοιες-κλειδιά.

Για να μην κατακερματίζεται το κείμενο σε πολύ μικρές ενότητες και καταστρέφεται η συνοχή του με τις συχνές παρεμβολές ασκήσεων, οι *ερωτήσεις-ασκήσεις-δραστηριότητες* παρατίθενται στο τέλος μεγάλων —και κατά κανόνα οργανικών— ενοτήτων. Για να εντοπίζονται ευκολότερα οι σελίδες με τις ασκήσεις, τυπώνεται στο δεξιό περιθώριο μια στήλη με εικόνες πουλιών που προέρχονται από πίνακες του Αλέκου Φασιανού.

Η *εικονογράφηση*, που δεν είναι απλώς διακοσμητική, παρέχει μερικές φορές, όπως, για παράδειγμα, στην εισαγωγή, με άμεσο τρόπο συγκεκριμένη εικόνα για ενδιαφέρουσες πτυχές του αρχαίου θεάτρου.

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Το εικονογραφικό υλικό, του οποίου η προέλευση δεν δηλώνεται στην οικεία θέση, προέρχεται από εκδόσεις των ακόλουθων οργανισμών και εκδοτικών οίκων: ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ (σελ. 137), ΕΘΝΙΚΗ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ (σελ. 25, 37, 71, 101, 125, 141), Ε.Λ.Ι.Α. (σελ. 81, 97), ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ [Διονύσης Φωτόπουλος, Σκηνογραφία - Ενδυματολογία] (σελ. 57, 76, 119, 131, 146), ΘΕΑΤΡΟ ΤΕΧΝΗΣ (σελ. 45, 50, 52, 62), «ΘΕΑΤΡΟ» [Κώστα Νίτσου] (σελ. 75), ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ (σελ. 85), ΚΕΙΜΕΝΑ (σελ. 49, 127), ΜΙΕΤ (σελ. 11, 99, 100), ΜΙΛΗΤΟΣ (σελ. 27, 34, 61, 82, 93, 107), ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ (σελ. 14), Τ.Α.Π.Α. (σελ. 6, 8, 9, 10, 14, 18, 47, 55, 59, 67, 69, 83, 91, 95, 102, 105, 109, 113, 117, 121, 132, 135, 143). Η επιλογή των εικόνων και η τοποθέτησή τους στη συγκεκριμένη θέση της σελίδας έγινε από τους συγγραφείς.

Χάλκινο ειδώλιο κωμικού υποκριτή (δούλου;), περ. 350-325 π.Χ. Βρέθηκε στο ιερό του Δία, στη Δωδώνη. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ι. ΤΟ ΔΡΑΜΑ

α. Βασικά χαρακτηριστικά

Αθηναϊκό • Ποιητικό (έμμετρο) • Απαγγελία-Τραγούδι • Χορός

Θεατρικά δρώμενα με σοβαρό ή ευτράπελο περιεχόμενο υπήρχαν από παλιά σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Το θέατρο και το δράμα, όπως τα εννοούμε σήμερα, γεννήθηκαν στην Αθήνα τον 6ο αι. π.Χ. Το αρχαίο ελληνικό δράμα είναι πάντα ποιητικό — θεατρικά έργα σε πεζό δεν υπήρχαν. Ποιητικό, για τον αρχαίο, σημαίνει οπωσδήποτε έμμετρο. Ως προς τη μετρική του συγκρότηση το αρχαίο ελληνικό δράμα είναι το πιο σύνθετο δημιούργημα. Κάθε έργο περιλαμβάνει μέρη που απαγγέλλονται (απαγγελλόμενα) και μέρη που τραγουδιούνται (αδόμενα). Γλωσσικά και μετρικά τα απαγγελλόμενα μέρη διαφέρουν από τα αδόμενα. Τα μέρη που απαγγέλλονται είναι μετρικά πιο απλά και ανήκουν κυρίως στους υποκριτές· τα μέρη που τραγουδιούνται παρουσιάζουν μεγάλη μετρική ποικιλία και ανήκουν κυρίως στον χορό. Ο χορός αποτελεί συστατικό στοιχείο του αρχαίου δράματος — δεν υπάρχουν δραματικά έργα χωρίς χορό.

β. Τα δραματικά είδη

Το αργότερο στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. είχαν διαμορφωθεί τρία δραματικά είδη: η τραγωδία, το σατυρικό δράμα και η κωμωδία. Οι τραγωδίες και τα σατυρικά δράματα γράφονταν από τους τραγικούς ποιητές, οι κωμωδίες από τους κωμικούς. Για τους Έλληνες της κλασικής εποχής ήταν αδιανόητο ο ίδιος ποιητής να γράφει και τραγωδίες και κωμωδίες. Οι ποιητές δεν έγραφαν απλώς το κείμενο· ήταν συγχρόνως συνθέτες, «σκηνοθέτες», χοροδιδάσκαλοι και, στα πρώτα στάδια, υποκριτές.

1. Η τραγωδία

Σοβαρό περιεχόμενο • Μύθος • Δίλημμα • Συντριβή

Η *τραγωδία* (ακμή: 5ος αι.) έχει σοβαρό περιεχόμενο και κατά κανόνα αντλεί τα θέματά της από τον μύθο. Σπάνια το υλικό της προέρχεται από συγκλονιστικά βιώματα της σύγχρονης εποχής. Οι τραγικοί ήρωες κινούνται στο «εκεί» και το «τότε» του μύθου, προβληματίζονται όμως πάνω σε κρίσιμα ζητήματα που αφορούν το «εδώ» και το «τώρα». Συνήθως βρίσκονται αντιμέτωποι με μεγάλα ηθικά διλήμματα και είναι υποχρεωμένοι να επιλέξουν και, τις πιο πολλές φορές, να συντριβούν.

2. Το σατυρικό δράμα

Χορός σατύρων • Αναποτελεσματικότητα • Ευτράπελες πτυχές του μύθου • Σύνδεση με τραγωδία • Μη πολιτικό περιεχόμενο

Το *σατυρικό δράμα* (ακμή: α΄ μισό 5ου αι.) είναι το πιο συντηρητικό από τα τρία δραματικά είδη. Ονομάζεται *σατυρικό* επειδή ο χορός του αποτελείται πάντα από σατύρους. Οι σάτυροι αναλαμβάνουν συχνά δύσκολες αποστολές, αλλά ποτέ δεν τα καταφέρνουν. Και το σατυρικό δράμα αντλεί τα θέμα-

τά του από τον μύθο, αναδεικνύει όμως τις ευτράπελες πτυχές του. Εκτός από τον μύθο, και πολλά άλλα στοιχεία συνδέουν το σατυρικό δράμα με την τραγωδία, το πνεύμα του ωστόσο βρίσκεται πιο κοντά στην κωμωδία. Βασική του διαφορά από την κωμωδία: η κωμωδία, ιδίως τον 5ο αιώνα, είναι κατεξοχήν πολιτική, το σατυρικό δράμα δεν είναι.

3. Η κωμωδία

Κώμος **• Αρχαία – Μέση – Νέα**

Κωμωδία σημαίνει κατά γράμμα «ωδή, δηλαδή τραγούδι, του *κώμου*» — *κῶμος* ονομάζεται μια εύθυμη συντροφιά ανδρών που έχουν πιει και που περιφέρονται και ξεφαντώνουν. Η ίδια η λέξη *κωμωδία* προϋποθέτει ως αρχικό πυρήνα το ομαδικό τραγούδι και —προφανώς— τον χορό. Από αυτό το αρχικό «τραγούδι του *κώμου*» εξελίχθηκε με τον καιρό το δραματικό είδος κωμωδία. Ήδη στην αρχαιότητα διέκριναν τρεις περιόδους στην εξέλιξη της κωμωδίας, την περίοδο της *Αρχαίας* (5ος αι.), την περίοδο της *Μέσης* (περ. 400-325 π.Χ.) και την περίοδο της *Νέας Κωμωδίας* (από το 325 π.Χ. και έπειτα). Ακέραια έργα σώζονται μόνο από την Αρχαία (Αριστοφάνης) και από τη Νέα Κωμωδία (Μένανδρος). Οι δύο αυτές περίοδοι είναι και οι περίοδοι της μέγιστης ακμής της κωμωδίας, ενώ η εποχή της Μέσης Κωμωδίας θεωρείται μεταβατική περίοδος πειραματισμών και αναζητήσεων.

i. Η Αρχαία Κωμωδία

Πολιτική επικαιρότητα • Αθηναϊκά θέματα • Ευρηματική πλοκή • Ιδιότυπη δομή • Χαλαρή συνοχή των σκηνών • Καταθλιπτική πραγματικότητα • Μεσήλικες επίδοξοι σωτήρες • Βαρύνων ρόλος χορού • Ουτοπία • Φαλλικό κοστούμι • Αθυροστομία • Προσωπικές επιθέσεις • Αποστροφές προς το κοινό • Γλωσσική και μετρική ποικιλία

Την εποχή της *Αρχαίας Κωμωδίας* διαμορφώνεται ως κυρίαρχος ο γνωστός από τον Αριστοφάνη τύπος της πολιτικής κωμωδίας. Η κωμωδία αυτή τρέφεται από την επικαιρότητα. Στο επίκεντρό της βρίσκεται η πόλη της Αθήνας. Τα θέματα είναι αθηναϊκού ενδιαφέροντος. Οι διακωμωδούμενοι είναι συνήθως σύγχρονοι —συχνά επιφανείς— Αθηναίοι: «επικίνδυνοι» πολιτικοί, στοχαστές που εισάγουν καινά δαιμόνια, «ατάλαντοι» ή, απλώς, καινοτόμοι ποιητές και μουσικοί κ.ο.κ. Απλοί Αθηναίοι —σπανιότερα Αθηναίες— είναι και οι επίδοξοι σωτήρες, οι μεσήλικες κωμικοί ήρωες που αναλαμβάνουν και τελικά καταφέρνουν να υπερβούν την καταθλιπτική πραγματικότητα και να θριαμβεύσουν στον χώρο της ουτοπίας.

Τμήμα χορηγικού μνημείου με ανάγλυφη παράσταση κωμικού χορού, περ. 350-340 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

Χαρακτηριστικά της Αρχαίας Κωμωδίας είναι επίσης η ιδιότυπη δομή με τη χαλαρή σύνδεση των σκηνών, η ευρηματική πλοκή, η οποία συχνά βασίζεται σε στοιχεία που υπερβαίνουν τα ανθρώπινα μέτρα, ο καθοριστικός ρόλος του χορού, η σκευή των υποκριτών και των χορευτών (προσωπεία και κοστούμια), η αθυροστομία, οι δηκτικές προσωπικές επιθέσεις, οι αποστροφές προς το κοινό, οι αναφορές στο θέατρο και η απαράμιλλη γλωσσική και μετρική ποικιλία.

ii. Η Νέα Κωμωδία

Τυποποίηση • Κοινωνικά θέματα γενικότερου ενδιαφέροντος • Απουσία πολιτικών θεμάτων • Μεγαλύτερη συνοχή της πλοκής • Συρρίκνωση χορού • Πέντε «πράξεις» • Επίδραση από Ευριπίδη • Κόσμια γλώσσα • Ενδυματολογική ευπρέπεια

Από τις αρχές του 4ου αιώνα χαρακτηριστικά στοιχεία της Αρχαίας Κωμωδίας αρχίζουν να υποχωρούν ή να εξαφανίζονται. Στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, όταν διαμορφώνεται η *Νέα Κωμωδία*, η οποία χαρακτηρίζεται από τυποποίηση σε όλα τα επίπεδα (δομή, πλοκή, θέματα, πρόσωπα), έχουν αλλάξει στην ουσία τα πάντα: Η χαρακτηριστική δομή της Αρχαίας (βλ. ΙΙΙ α) δεν υφίσταται πια. Οι κωμωδίες του Μενάνδρου μοιάζουν πιο πολύ με τις τραγωδίες του Ευριπίδη παρά με τις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Χωρίζονται σταθερά σε πέντε μέρη («πράξεις»), ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλεται τέσσερις φορές ο χορός. Ο ρόλος του χορού, που ήταν άλλοτε δεσπόζων, περιορίζεται δραστικά. Η συμμετοχή του εξαντλείται σ' αυτές τις τέσσερις παρεμβολές, το κείμενο των οποίων δεν καταγράφεται καν στα χειρόγραφα. Η πλοκή αποκτά πολύ μεγαλύτερη συνοχή, γίνεται τυποποιημένη και προσαρμόζεται στα ανθρώπινα μέτρα, ενώ συχνά οι εξελίξεις βασίζονται σε συμπτώσεις (Τύχη).

Πήλινο πινακίδιο από την Αμφίπολη
με έξι προσωπεία της Νέας Κωμωδίας, περ. 300-250 π.Χ.
(Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Καθώς το θέατρο εξαπλώνεται και το κοινό δεν είναι πλέον αποκλειστικά αθηναϊκό, τα θέματα από αθηναϊκά γίνονται γενικότερα, ενώ παράλληλα διαπιστώνεται μετατόπιση του ενδιαφέροντος από θέματα πολιτικά σε τυπικά κοινωνικά και καθημερινά θέματα — κυρίαρχο είναι το θέμα του έρωτα και του «γάμου μετ' εμποδίων» με τις τριβές που προκαλεί. Τυποποίηση διαπιστώνεται και στα πρόσωπα, τόσο στα κύρια (ο ερωτευμένος νέος, ο αυστηρός πατέρας κ.ά.), τα οποία τώρα προέρχονται από τα εύπορα και εκλεπτυσμένα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, όσο και σε εκείνα που τα πλαισιώνουν (ο πονηρός δούλος, ο επηρμένος μάγειρος, η αρπακτική εταίρα κ.ο.κ.). Η αθυροστομία, οι προσωπικές επιθέσεις και οι αποστροφές προς το κοινό εκλείπουν. Η εκπληκτική γλωσσική και μετρική ποικιλία της Αρχαίας κωμωδίας αποτελεί παρελθόν, όπως και τα χαρακτηριστικά προσωπεία και κοστούμια των αριστοφανικών ηρώων — τώρα τα προσωπεία και τα κοστούμια τα χαρακτηρίζει γενικά φυσικότητα και ευπρέπεια.

ΙΙ. ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

α. Οι δραματικοί αγώνες

Αγωνιστικό και λατρευτικό πλαίσιο • Μοναδική παράσταση • Σημαντικότερη η νίκη στα Διονύσια

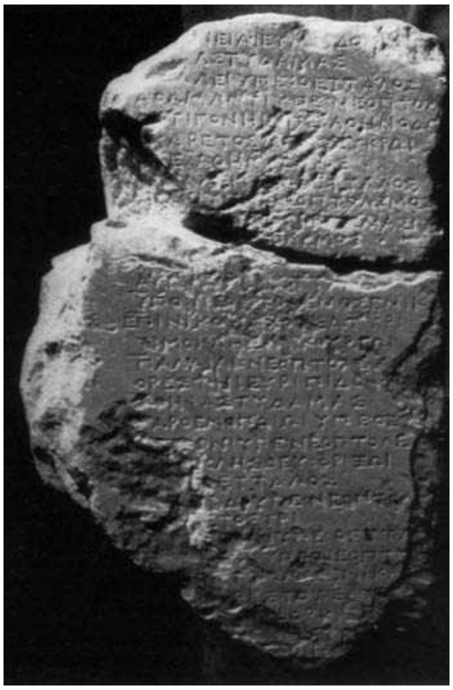

Απόσπασμα επιγραφής από την Αθήνα. Καταγράφονται τα αποτελέσματα των αγώνων τραγωδίας στα Μεγάλα Διονύσια την τριετία 341-339 π.Χ. Από την καταγραφή διαπιστώνονται σημαντικές αλλαγές στο πρόγραμμα των αγώνων σε σχέση με τον 5ο αιώνα. (Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.)

Στην αρχαία Αθήνα δεν υπήρχαν ανεξάρτητες παραστάσεις, υπήρχαν μόνο δραματικοί αγώνες. Οι αγώνες ήταν ενταγμένοι σε λατρευτικό πλαίσιο, ειδικότερα σε γιορτές προς τιμήν του Διονύσου. Την κλασική εποχή, δύο ήταν στην Αθήνα οι σημαντικότερες διονυσιακές γιορτές, στη διάρκεια των οποίων διεξάγονταν κάθε χρόνο δραματικοί αγώνες: τα πανελλήνιας ακτινοβολίας Μεγάλα Διονύσια (τέλη Μαρτίου), που αποτελούσαν κορυφαία λατρευτική, καλλιτεχνική και, ως ένα βαθμό, πολιτική εκδήλωση, και τα Λήναια (τέλη Ιανουαρίου), που είχαν πιο πολύ αθηναϊκό ενδιαφέρον. Οι αγώνες στα Μεγάλα Διονύσια καθιερώθηκαν το 534 π.Χ. για την τραγωδία και το 486 π.Χ. για την κωμωδία, στα Λήναια γύρω στο 440-430 π.Χ. — προηγήθηκε η κωμωδία και ακολούθησε η τραγωδία.

Στα Μεγάλα Διονύσια συμμετείχαν τρεις τραγικοί ποιητές με τέσσερα έργα ο καθένας (τρεις τραγωδίες και ένα σατυρικό δράμα) και πέντε κωμικοί με ένα έργο ο καθένας. Στα Λήναια έπαιρναν μέρος αρχικά δύο και αργότερα τρεις τραγικοί με δύο τραγωδίες ο καθένας, ενώ για τους κωμικούς ίσχυαν οι όροι συμμετοχής που ίσχυαν και στα Μεγάλα Διονύσια (πέντε ποιητές με ένα έργο ο καθένας). Στα Λήναια μία ημέρα ήταν αφιερωμένη στις παραστάσεις κωμωδίας και μία στις παραστάσεις τραγωδίας, στα Μεγάλα Διονύσια μία στις παραστάσεις κωμωδίας και τρεις —οι τρεις τελευταίες και σημαντικότερες— στις παραστάσεις τραγωδίας. Τα έργα παίζονταν μία και μοναδική φορά. Η σειρά εμφανίσεως των ποιητών καθοριζόταν με κλήρο. Και για τους τραγικούς και για τους κωμικούς μια νίκη στα Μεγάλα Διονύσια είχε μεγαλύτερη αίγλη από ό,τι μια νίκη στα Λήναια.

β. Ο χώρος

Υπαίθριο θέατρο • Σύνδεση με ιερό • Τριχοτόμηση και τριπλή λειτουργία • Σκηνική πρόσοψη (ανάκτορο, ναός, σπίτι)

Κατά την κλασική εποχή οι παραστάσεις δίνονταν σε υπαίθρια θέατρα στο φως της ημέρας. Οι μεγάλοι δραματικοί ποιητές του 5ου αιώνα παρουσίασαν τα έργα τους στο θέατρο του Διονύσου, που βρίσκεται στο τέμενος του Διονύσου Ελευθερέως, στη νοτιοανατολική πλαγιά του λόφου της Ακρόπολης.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 11

Το θέατρο αυτό, το αργότερο από τα χρόνια γύρω στο 460 π.Χ., είχε τη χαρακτηριστική για τα αρχαία ελληνικά θέατρα τριμερή διαίρεση (σκηνή, ορχήστρα, κοίλον), η οποία ανταποκρίνεται στην τριπλή λειτουργία του χώρου: Η σκηνή είναι ο χώρος των υποκριτών, η ορχήστρα ο χώρος του χορού και το κοίλον ο χώρος των θεατών. Το παλαιότερο από τα τρία μέρη είναι η (κυκλική;) ορχήστρα —στην αφετηρία του δράματος βρίσκεται το τραγούδι και ο χορός—, το νεότερο, και αυτό που υπέστη τις περισσότερες μετατροπές, η στενόμακρη σκηνή, η οποία σε όλη τη διάρκεια του 5ου αιώνα και αρκετές δεκαετίες του 4ου ήταν ξύλινη. Στην ορχήστρα οδηγούσαν δύο *πάροδοι* (είσοδοι). Η πρόσοψη της σκηνής, η οποία είχε αρχικά μία και προς το τέλος του 5ου αιώνα πιθανώς τρεις θύρες, αναπαριστούσε συνήθως ανάκτορο ή ναό (τραγωδία) ή σπίτι (κωμωδία). Οι υποκριτές κανονικά έπαιζαν στον (ελαφρώς υπερυψωμένο) χώρο μπροστά από την πρόσοψη της σκηνής. Ο χώρος των θεατών χωριζόταν σε δύο τμήματα (*διαζώματα)* με έναν πλατύ οριζόντιο διάδρομο που διέτρεχε το κοίλον, ενώ κάθετες κλίμακες, που διευκόλυναν την πρόσβαση, τον χώριζαν σε σφηνοειδή σύνολα εδωλίων (καθισμάτων), τις *κερκίδες*. Την εποχή του ρήτορα και πολιτικού Λυκούργου (338-326 π.Χ.), όταν το θέατρο έγινε ένα περίλαμπρο αρχιτεκτονικό σύνολο με λίθινο κοίλον και λίθινη σκηνή, το κοίλον υπολογίζεται ότι χωρούσε περίπου 15.000 θεατές, ωστόσο τον 5ο αιώνα πρέπει να ήταν αισθητά πιο μικρό.

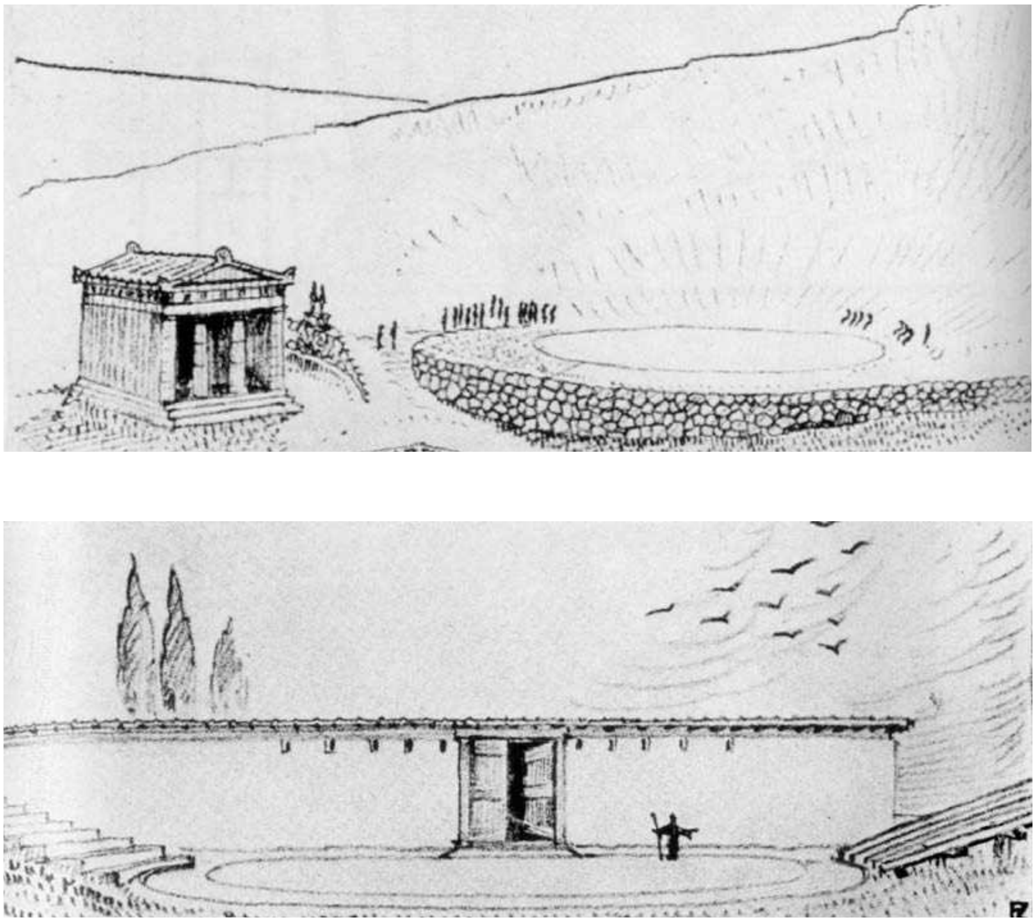

Η εξέλιξη του σκηνικού οικοδομήματος (ανασύνθεση από τον E. Fiechter).
α. Η αρχική κατασκευή: ναός του Διονύσου και ορχήστρα.
β. Το σκηνικό οικοδόμημα όπως υποτίθεται ότι ήταν την εποχή του Αισχύλου.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 12

γ. Τα μηχανήματα

***Μηχανή* • *Εκκύκλημα* • Καινοτομίες της τραγωδίας • Παρωδία • Εμφάνιση θεών • Αποτελέσματα βίαιων πράξεων**

Η *μηχανή* και το *εκκύκλημα* είναι τα δύο κυριότερα μηχανήματα που χρησιμοποίησε το θέατρο του 5ου αιώνα. Και τα δύο τα εισήγαγε η τραγωδία, ενώ η κωμωδία καταφεύγει σ' αυτά πρωτίστως όταν παρωδεί ανάλογες σκηνές από την τραγωδία.

Η *μηχανή* ήταν είδος γερανού, με τη βοήθεια του οποίου εμφανίζονταν μετέωροι πάνω από τη σκηνή κυρίως θεοί που έρχοναν από μακριά και διέσχιζαν τον αιθέρα. Οι θεοί από μηχανής εμφανίζονται συνήθως στο τέλος τραγωδιών, κατά κανόνα του Ευριπίδη, και δίνουν (πραγματική ή φαινομενική) διέξοδο στο αδιέξοδο που έχει διαμορφωθεί.

Το *εκκύκλημα* ήταν τροχοφόρο βάθρο ή περιστρεφόμενη κατασκευή που έδινε τη δυνατότητα να εμφανιστούν επί σκηνής τα ορατά αποτελέσματα (συνήθως βίαιων) πράξεων, που είχαν λάβει χώρα στο εσωτερικό της σκηνής, για παράδειγμα τα νεκρά σώματα προσώπων που δολοφονήθηκαν — οι βίαιοι θάνατοι αποφεύγεται να παρουσιάζονται μπροστά στα μάτια των θεατών.

δ. Οι συντελεστές

1. Πριν και μετά την παράσταση

i. Ο άρχων

Άρχων επώνυμος – Διονύσια • Άρχων βασιλεύς – Λήναια • Απόφαση της πόλης

Σήμερα, την απόφαση για μια παράσταση την παίρνει συνήθως ο καλλιτεχνικός διευθυντής, ο σκηνοθέτης, ο θιασάρχης ή ο θίασος. Στην αρχαία Αθήνα την έπαιρνε η πόλη, μέσω των αρμόδιων αξιωματούχων. Αρμόδιος για τα Μεγάλα Διονύσια ήταν ο *άρχων επώνυμος*, ο πρώτος τη τάξει από τους εννέα άρχοντες, για τα Λήναια ο *άρχων βασιλεύς*, που είχε κυρίως θρησκευτικά καθήκοντα. Με κριτήρια που δεν γνωρίζουμε, ο υπεύθυνος άρχων, πιθανώς στην αρχή της θητείας του (μέσα Ιουλίου), αποφάσιζε αν θα εγκρίνει ή όχι τη διάθεση χορού στον ενδιαφερόμενο ποιητή —χωρίς χορό παράσταση δεν γίνεται— και όριζε ποιοι θα είναι οι χορηγοί.

ii. Ο χορηγός

Δαπάνη για χορό • Λειτουργία

Χορηγοί ονομάζονταν οι πλούσιοι Αθηναίοι που υποχρεώνονταν από την πόλη να επωμιστούν τη δαπάνη για την προετοιμασία του χορού (διάθεση κατάλληλου χώρου για τις πρόβες, αποζημίωση στους συμμετέχοντες, συντήρηση, έξοδα για προσωπεία και κοστούμια κ.ά.). Προνόμιο των χορηγών ήταν να επιλέγουν τους χορευτές. Στα Μεγάλα Διονύσια χορηγοί αναλάμβαναν μόνο Αθηναίοι πολίτες, στα Λήναια και μέτοικοι. Υπολογίζεται ότι μόνο το 1% των Αθηναίων είχε την οικονομική δυνατότητα να αναλάβει τη *χορηγία*, η οποία ήταν μία από τις λεγόμενες *λειτουργίες*.

iii. Οι κριτές

Εκπρόσωποι • Αδιάβλητη διαδικασία (προεπιλογή-κλήρωση)

Στην αρχαία Αθήνα παραστάσεις δίνονταν, όπως αναφέραμε, μόνο στο πλαίσιο αγώνων. Για την ανάδειξη του νικητή και την κατάταξη των υπολοίπων αποφάσιζαν δέκα κριτές (ένας από κάθε φυ-

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 13

λή), που λειτουργούσαν όχι ως επιτροπή ειδικών αλλά πιο πολύ ως εκπρόσωποι του κοινού. Ο ορισμός των κριτών γινόταν με τρόπο αδιάβλητο και περιλάμβανε δύο στάδια, την προεπιλογή (κάθε φυλή χωριστά πρότεινε τους κατά την άποψή της κατάλληλους) και την κλήρωση (από τους προτεινόμενους από κάθε φυλή κληρωνόταν ένας). Μετά τον ορισμό τους, οι δέκα κριτές έδιναν όρκο να κρίνουν αμερόληπτα και παρακολουθούσαν τις παραστάσεις από ειδικές θέσεις. Οι αντιδράσεις του κοινού, που συνήθως ήταν ζωηρές, δεν πρέπει να άφηναν ανεπηρέαστους τους κριτές.

2. Οι συντελεστές της παράστασης

i. Οι υποκριτές

Άντρες • Επαγγελματίες • Ειδίκευση • Περιορισμένος αριθμός • Φωνή

Στην Αθήνα των κλασικών χρόνων υπήρχαν μόνο άντρες υποκριτές, οι οποίοι έπαιζαν ή σε τραγωδίες ή σε κωμωδίες, όχι και στα δύο είδη. Στην τραγωδία υπήρχε αρχικά μόνο ένας υποκριτής. Ο Αισχύλος πρόσθεσε τον δεύτερο και ο Σοφοκλής τον τρίτο. Όλοι οι ρόλοι μιας τραγωδίας ερμηνεύονταν αντιστοίχως από έναν, δύο ή, το πολύ, τρεις υποκριτές. Για τις εξελίξεις στην κωμωδία δεν διαθέτουμε στοιχεία. Στις αριστοφανικές κωμωδίες υπάρχουν σκηνές στις οποίες απαιτείται (περιορισμένη) συμμετοχή και τέταρτου υποκριτή. Εκτός από τους ομιλούντες υποκριτές, συμμετείχαν και βουβά ή, όπως έλεγαν οι αρχαίοι, *κωφά* πρόσωπα. Βασικό προσόν για να γίνει κάποιος υποκριτής ήταν να έχει κατάλληλη φωνή.

Σκηνή από παράσταση κωμωδίας με επιγραφές πάνω από τα πρόσωπα. Εικονίζονται δύο *χορηγοί* (ο πρώτος και ο τρίτος από δεξιά), ανάμεσά τους ο δούλος Πυρρίας και αριστερά ο (τραγικός ήρωας;) Αίγισθος. Στην αγγειογραφία αποτυπώνονται χαρακτηριστικές λεπτομέρειες των κωμικών προσωπείων και κοστουμιών (χορηγοί, Πυρρίας) και του τραγικού κοστουμιού (Αίγισθος). Κατωιταλιωτικό αγγείο, περ. 380 π.Χ. (Νέα Υόρκη, Συλλογή Fleischmann) [Αντιγραφή: Λεμονιά Αμαραντίδου.]

Οι πρώτοι υποκριτές ήταν οι ίδιοι οι ποιητές. Με τον καιρό, η υποκριτική αποδεσμεύτηκε από την ποιητική και αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητη τέχνη. Από τα μέσα του 5ου αιώνα, στους αγώνες τραγωδίας των Μεγάλων Διονυσίων κρίνονταν, εκτός από τους ποιητές, και οι υποκρι-

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 14

τές. Για την ανάδειξη του καλύτερου υποκριτή συγκρίνονταν όχι όλοι οι υποκριτές αλλά μόνο οι τρεις πρωταγωνιστές, καθένας από τους οποίους φαίνεται ότι ερμήνευε, την ίδια ημέρα, και τα τέσσερα έργα ενός τραγικού, έπειτα από κλήρωση που καθόριζε ποιος θα συνεργαστεί με ποιον. Στη διάρκεια του 4ου αιώνα, του αιώνα των αστέρων της υποκριτικής, οι υποκριτές άρχισαν να παίρνουν το προβάδισμα έναντι των ποιητών.

ii. Οι χορευτές

Άντρες • Ερασιτέχνες

Και οι χορευτές, όπως και οι υποκριτές, ήταν άντρες. Αντίθετα ωστόσο από τους υποκριτές, οι χορευτές δεν ήταν επαγγελματίες αλλά απλοί Αθηναίοι πολίτες —στα Λήναια και μέτοικοι— που επιλέγονταν κάθε φορά για συγκεκριμένη παράσταση. Για παράσταση τραγωδίας απαιτούνταν αρχικά 12 και αργότερα 15 χορευτές, για παράσταση αριστοφανικής κωμωδίας 24. Η επιλογή γινόταν από τον χορηγό σε επίπεδο πόλης.

iii. Ο αυλητής

Χωρίς προσωπείο • Σύνδεση με τον Διόνυσο

Εκτός από τους υποκριτές και τους χορευτές, απαραίτητος για μια αρχαία παράσταση ήταν ο αυλητής, που συνόδευε με τον διπλό αυλό την εκτέλεση των λυρικών —καμιά φορά ενδεχομένως και άλλων— μερών του δράματος. Ο αυλητής, που έμπαινε στην ορχήστρα μαζί με τον χορό, ήταν ντυμένος γιορτινά —συνήθως φορούσε μακρύ χιτώνα με μανίκια και με εντυπωσιακή διακόσμηση— αλλά δεν έφερε προσωπείο. Τον αυλό τον συγκρατούσε στο στόμα του δερμάτινο περιστόμιο, η *φορβειά*, που διευκόλυνε τη ρύθμιση του ήχου. Η σύνδεση του αυλού με το θέατρο οφείλεται πρωτίστως στη σύνδεσή του με τον θεό του θεάτρου, τον Διόνυσο.

α

β

γ

δ

α) Τραγικό προσωπείο γυναίκας με «ήρεμη έκφραση», περ. 470 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.) β) Χάλκινο τραγικό προσωπείο άνδρα με έκφραση «απολιθωμένου τρόμου», περ. 320-300 π.Χ. (Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο.) γ) Λεπτομέρεια από παράσταση κωμικού χορού (βλ. σελ. 17). δ) Γελοιογραφικά παραμορφωμένο προσωπείο κωμικού υποκριτή, ίσως δούλου (βλ. σελ. 6).

ε. Η σκευή

1. Τα προσωπεία

Διαφοροποίηση κατά είδος • Εξέλιξη • Καταγωγή από λατρεία • Εξιδανίκευση

Στο αρχαίο θέατρο και οι υποκριτές και τα μέλη του χορού φορούσαν προσωπεία, τα οποία ήταν και το βασικό στοιχείο της μεταμφίεσης. Υπήρχαν άλλα προσωπεία για την τραγωδία και άλλα για την κωμωδία. Στα παλαιότερα τραγικά προσωπεία η έκφραση του προσώπου είναι ήρεμη και συγκρατημένη, ενώ απουσιάζει απ' αυτά η λεγόμενη ακαμψία των προσωπείων· σταδιακά μεγαλώνει το άνοιγμα του στόματος και αποτυπώνεται μεγαλύτερο πάθος και ταραχή· αργότερα τα τραγικά προσωπεία δημιουργούν την εντύπωση «απολιθωμένου τρόμου». Στην κωμωδία η πορεία ήταν, σε γενικές γραμμές, αντίστροφη: Τα γελοιογραφικώς παραμορφωμένα προσωπεία της Αρχαίας και της Μέσης Κωμωδίας, την εποχή της Νέας, δίνουν τη θέση τους σε προσωπεία που τα χαρακτηρίζει γενικώς «φυσικότητα».

Το προσωπείο κατάγεται από τη λατρεία, διατηρήθηκε όμως αιώνες στο θέατρο όχι ως αξιοσέβαστο κατάλοιπο, αλλά επειδή εξυπηρετούσε τις ανάγκες του ίδιου του θεάτρου και σε πρακτικό επίπεδο (άντρες ερμηνεύουν γυναικείους ρόλους κ.ά.) και σε ένα πιο ουσιαστικό επίπεδο (διαγραφή των χαρακτήρων όχι ως ατόμων αλλά ως εξιδανικευμένων μορφών).

2. Τα κοστούμια

Απόκλιση από το καθημερινό ένδυμα • Μεγαλοπρέπεια (τραγωδία) • Φαλλικό κοστούμι (κωμωδία) • Κόθορνος (τραγωδία) • Εμβάς (κωμωδία)

Το κοστούμι των ανδρών και στην τραγωδία και στην κωμωδία διέφερε πολύ από το καθημερινό ένδυμα, το κοστούμι των γυναικών ελάχιστα. Το χαρακτηριστικό τραγικό ένδυμα ήταν ένας πλούσια διακοσμημένος μακρύς χιτώνας με μανίκια, που έφτανε ως τον αστράγαλο ή σερνόταν (βλ. σελ. 13). Τα μανίκια υπογράμμιζαν τις κινήσεις των χεριών, ενώ το μήκος του χιτώνα προσέδιδε μεγαλοπρέπεια και επιβλητικότητα. Οι αριστοφανικοί ήρωες φορούσαν ένα ολόσωμο εφαρμοστό ένδυμα, κάτω από το οποίο τοποθετούσαν παραγεμίσματα για να ενισχύσουν την κοιλιά και τα οπίσθια· οι γυναίκες φορούσαν αποπάνω μακρύ χιτώνα, οι άντρες κοντό χιτώνα που είχε τόσο μήκος ώστε να είναι ορατός ο υποχρεωτικός φαλλός (βλ. σελ. 13).

Το τραγικό υπόδημα ήταν ο *κόθορνος*, «μια μαλακή, ευλύγιστη, μονοκόμματη μπότα, χωρίς ξεχωριστή σόλα», που φοριόταν και στο δεξί και στο αριστερό πόδι. Ανάλογο χαρακτηριστικό υπόδημα για την κωμωδία δεν φαίνεται να υπήρχε· οι κωμικοί ήρωες συνήθως φορούσαν *εμβάδες*, «χοντρά απλά δερμάτινα υποδήματα που κλείνουν ψηλά» (Blume).

ΙΙΙ. Ο ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ

α. Ο βίος και το έργο

Ανάθεση διδασκαλίας σε άλλους • Δύο άξονες (κωμικός ήρωας – χορός) • Σταθερή αλλά όχι άκαμπτη δομή • Δυσάρεστη κατάσταση • Σχέδιο • Θρίαμβος • Ουτοπία

Ο Αριστοφάνης γεννήθηκε στην Αθήνα, γύρω στο 445 π.Χ. ή λίγο πριν, και πέθανε γύρω στο 385 π.Χ. σε ηλικία περίπου 60 ετών. Στους αγώνες έλαβε μέρος πρώτη φορά το 427 π.Χ. Τα επόμενα τρία χρόνια κατέλαβε την πρώτη θέση. Έτσι καθιερώθηκε νεότατος ως κορυφαίος κωμικός. Στα-

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 16

θερά στην αρχή της σταδιοδρομίας του —περιστασιακά και αργότερα— ανέθετε τη *διδασκαλία* («σκηνοθεσία») των έργων του σε άλλα πρόσωπα. Συμμετείχε στους δραματικούς αγώνες επί 40 και πλέον χρόνια.

Αρχαίες πηγές αναφέρουν ότι έγραψε 44 έργα, τέσσερα από τα οποία δεν θεωρούνταν γνήσια ήδη από την αρχαιότητα. Σώζονται 11 έργα (περ. το 1/4 της παραγωγής του), που καλύπτουν σχεδόν και τα 40 χρόνια της δημιουργικής παρουσίας του ποιητή. Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του ίδιου του Αριστοφάνη από τους *Αχαρνείς* (425 π.Χ.) έως τον *Πλούτο* (388 π.Χ.), ως ένα βαθμό και την εξέλιξη της κωμωδίας γενικότερα.

Η ΔΟΜΗ ΜΙΑΣ ΚΩΜΩΔΙΑΣ

Μια αριστοφανική κωμωδία βασίζεται σε δύο άξονες, στον κωμικό ήρωα και στον χορό, και έχει λίγο πολύ σταθερή αλλά όχι άκαμπτη δομή. Αποτελείται από: 1) τον π ρ ό λ ο γ ο (εισαγωγική σκηνή των υποκριτών), 2) την π ά ρ ο δ ο (είσοδος του χορού και πρώτη επαφή με τον κωμικό ήρωα), 3) τον ε π ι ρ ρ η μ α τ ι κ ό α γ ώ ν α (λεκτική αντιπαράθεση του κωμικού ήρωα με τον αντίπαλό του και επικράτηση του πρώτου), 4) την π α ρ ά β α σ η (άμεση αποστροφή του χορού στους θεατές), 5) τις ι α μ β ι κ έ ς σ κ η ν έ ς (αυτοτελείς σκηνές στις οποίες ο κωμικός ήρωας αντιμετωπίζει συνήθως κάποιους ενοχλητικούς επισκέπτες, ενώ η συμμετοχή του χορού είναι περιορισμένη) και 6) την έ ξ ο δ ο (αποχώρηση του θριαμβευτή ήρωα και του χορού μέσα σε ατμόσφαιρα γιορτής).*

Η ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΗ ΔΟΜΗ

Οι υποθέσεις των κωμωδιών του Αριστοφάνη αποτελούν, σε γενικές γραμμές, παραλλαγές του ακόλουθου σχήματος: Στην αφετηρία υπάρχει μια δυσάρεστη κατάσταση. Ένας μεσήλικας Αθηναίος —σπανιότερα μια Αθηναία ή άλλο πρόσωπο— που έχει χαρακτηριστικό όνομα, συλλαμβάνει μια επαναστατική ιδέα και θέτει σε εφαρμογή ένα μεγαλεπήβολο όσο και ουτοπικό σχέδιο, με στόχο να υπερβεί την αρχική δυσάρεστη κατάσταση. Το σχέδιο συναντά την αποδοχή ή —συνηθέστερα— την αντίδραση κάποιων, τους οποίους ο ήρωας εξουδετερώνει ή προσεταιρίζεται. Τελικά, η προσπάθεια ευοδώνεται, η ουτοπία γίνεται πραγματικότητα και ο ήρωας θριαμβεύει.

β. Οι *Όρνιθες*

Η «ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ»

Οι *Όρνιθες* (:Τα πουλιά), η εκτενέστερη, η λυρικότερη και η πιο πολυπρόσωπη από τις σωζόμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη, παίχτηκαν στα Μεγάλα Διονύσια του 414 π.Χ., όταν πολλές χιλιάδες Αθηναίων, που ένα χρόνο πριν είχαν πάρει μέρος στην εκστρατεία εναντίον της Σικελίας, απουσίαζαν από την Αθήνα —οι περισσότεροι δεν γύρισαν ποτέ. Ο Αριστοφάνης, ο οποίος, όπως και άλλοτε, είχε αναθέσει τη διδασκαλία του έργου σε κάποιον Καλλίστρατο, κατέλαβε τη δεύτερη θέση.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ

Δύο μεσήλικες —για τους αρχαίους: γέροντες— Αθηναίοι, ο ενεργητικότατος Πεισέταιρος και ο μάλλον άχρωμος Ευελπίδης, απογοητευμένοι από την κατάσταση που επικρατεί στην πόλη τους (δικομανία), αποφασίζουν να εγκαταλείψουν την Αθήνα και να αναζητήσουν έναν τόπο ήσυχο, για να περάσουν εκεί την υπόλοιπη ζωή τους. Για να μπορέσουν να βρουν έναν τέτοιον τόπο, σκέφτονται να ζητήσουν τη βοήθεια του Τηρέα, του ανθρώπου που οι θεοί τον μεταμόρφωσαν σε τσαλαπετεινό και που, καθώς τώρα ζει με τα πουλιά που πετούν παντού, είναι λογικό να γνωρίζει πού ενδεχομένως υπάρχει τέτοιος τόπος.

* Περισσότερα στοιχεία για τα μέρη της κωμωδίας δίνονται στις εισαγωγές σε κάθε ενότητα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 17

Οι δύο Αθηναίοι, έχοντας για οδηγούς δυο πουλιά, φτάνουν κάποτε στον χώρο που ζει ο Τηρέας (Τσαλαπετεινός) με τα πουλιά. Όταν, μιλώντας μαζί του, μαθαίνουν πόσο ευτυχισμένα ζουν τα πουλιά, ο Πεισέταιρος συλλαμβάνει το μεγαλοφυές σχέδιο να ιδρύσουν τα πουλιά μεταξύ ουρανού και γης μια πόλη και να εμποδίζουν την τσίκνα από τις θυσίες να φτάνει στους θεούς, αν αυτοί δεν πληρώνουν φόρο. Ο Τσαλαπετεινός ενθουσιάζεται, τα άλλα πουλιά όμως αντιδρούν βίαια στην παρουσία των προαιώνιων εχθρών τους και απειλούν να εξοντώσουν τους δύο Αθηναίους. Με τη βοήθεια του Τσαλαπετεινού η επιθετικότητά τους κάμπτεται και ο Πεισέταιρος (αυτός που *πείθει* τους *εταίρους* [=συντρόφους]) καταφέρνει να τα πείσει όχι μόνο να ιδρύσουν την πόλη, αλλά και να απαιτήσουν από τον Δία να παραδώσει την εξουσία στα πουλιά, στα οποία, όπως ισχυρίζεται, ανήκε αρχικά. Έτσι χτίζεται η μετέωρη πόλη Νεφελοκοκκυγία.

Πριν καλά καλά ιδρυθεί η πόλη, υπάρχουν οι πρώτες αντιδράσεις: Διάφοροι καιροσκόποι από την Αθήνα σπεύδουν να επωφεληθούν από την ίδρυση της νέας πόλης ή να τη θέσουν υπό τον έλεγχό τους. Κατά κανόνα αυτοί οι απρόσκλητοι επισκέπτες αποπέμπονται κακήν κακώς από τον Πεισέταιρο. Αντιδράσεις εκδηλώνονται όχι μόνο από τους ανθρώπους αλλά και από τους θεούς, που πιέζονται από την πείνα από τότε που χτίστηκε η Νεφελοκοκκυγία. Απεσταλμένοι των θεών καταφθάνουν για διαπραγματεύσεις. Ο Πεισέταιρος, ο οποίος, σε μια κρίσιμη στιγμή, είχε την απροσδόκητη υποστήριξη ενός γνωστού πολέμιου του Δία, του Προμηθέα, επιβάλλει τους σκληρούς όρους που του υπέδειξε ο Προμηθέας: Ο Δίας υποχρεώνεται αφενός να παραδώσει την εξουσία στα πουλιά, στα οποία δικαιωματικά ανήκει, αφού (κατά τον Πεισέταιρο) αυτά ήταν οι πρώτοι κοσμοκράτορες, αφετέρου να δώσει για γυναίκα στον Πεισέταιρο την πανέμορφη Βασίλεια, που έχει τον έλεγχο του κεραυνού και της εξουσίας του Δία. Έτσι, ο Αθηναίος που έψαχνε να βρει τόπο ήσυχο γίνεται ο νέος κοσμοκράτορας και εμφανίζεται θριαμβευτής σε όλο του το μεγαλείο μέσα στην ευφροσύνη της γαμήλιας γιορτής.

Κωμικός χορός. Ερυθρόμορφη αττική οινοχόη, περ. 360 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 18

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Οι *Όρνιθες*, όχι χωρίς λόγο, θεωρήθηκαν η πιο δυσερμήνευτη κωμωδία του Αριστοφάνη. Το γεγονός αυτό εξηγεί γιατί κατά καιρούς διατυπώθηκαν τόσο διαφορετικές ερμηνευτικές προτάσεις. Από τις προτάσεις αυτές παρουσιάζουμε συνοπτικότατα τρεις, που κατά περιόδους είχαν σχετική απήχηση και συζητήθηκαν περισσότερο από άλλες.

Σύμφωνα με την πρώτη, οι *Όρνιθες* είναι «έργο φυγής». Οι δύο Αθηναίοι εγκαταλείπουν την καταθλιπτική αθηναϊκή πραγματικότητα του 414 π.Χ. (κλίμα καχυποψίας και διώξεις μετά τον ακρωτηριασμό των ερμαϊκών στηλών και τη βεβήλωση των μυστηρίων, Σικελική Εκστρατεία) και κυνηγούν μια ουτοπία, αφήνουν πίσω τους την *πολυπραγμοσύνη* και αναζητούν την *απραγμοσύνη*.

Η συγκεκριμένη ερμηνεία ικανοποιεί για το πρώτο μέρος του έργου (πριν από την Παράβαση), όχι όμως για το δεύτερο. Όσα συμβαίνουν στη Νεφελοκοκκυγία δεν συνιστούν κατάκτηση της *απραγμοσύνης*, αλλά μάλλον μια νέα εκδοχή της *πολυπραγμοσύνης*, που εκφράζεται, αυτή τη φορά, από τον Πεισέταιρο.

Για τους υποστηρικτές της δεύτερης πρότασης ο άξονας του έργου είναι πιο πολύ λογοτεχνικός και μυθολογικός. Οι *Όρνιθες* αποτελούν την κωμική «μεταγραφή» του μύθου της Γιγαντομαχίας (αμφισβήτηση της εξουσίας του Δία από τους Γίγαντες), εν μέρει και του μύθου του Τηρέα, με αντιστροφή βασικών στοιχείων του μύθου αυτού (ο Τηρέας ξεκίνησε ως *τύραννος*, δηλαδή βασιλιάς, και κατέληξε να γίνει πουλί, ο Πεισέταιρος ξεκίνησε —μετά την πτέρωση— ως πουλί και εξελίχτηκε σε *τύραννον*).

Παρά το γεγονός ότι ο Αριστοφάνης εκμεταλλεύεται επιμέρους στοιχεία και από τους δύο μύθους, είναι υπερβολικό η αναφορά στο μυθικό υπόβαθρο να θεωρηθεί το ερμηνευτικό κλειδί για την κατανόηση του όλου.

Πυξίδα αρχαϊκών χρόνων με παράσταση πουλιών από τον Θορικό. (Λαύριο, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Η τρίτη πρόταση, της οποίας υπάρχουν αρκετές παραλλαγές, αντιμετωπίζει το έργο ως πολιτική αλληγορία για την Αθήνα. Η Νεφελοκοκκυγία αποτελεί, σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της άποψης, το κωμικό αντίστοιχο της «μεγαλοϊδεατικής» Σικελικής Εκστρατείας (415 π.Χ.), για την οποία ο Αριστοφάνης ασκεί κριτική στους Αθηναίους. Στην πιο ακραία εκδοχή της η ερμηνευτική αυτή πρόταση ταυτίζει τα πουλιά με τους Αθηναίους, και τους θεούς με τους Πελοποννήσιους, ενώ στο πρόσωπο του Πεισέταιρου βλέπει να συνδυάζονται στοιχεία του Αλκιβιάδη, που υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της Σικελικής Εκστρατείας, και του διάσημου ρήτορα και σοφιστή Γοργία. Από παρόμοια αφετηρία έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η Νεφελοκοκκυγία είναι η Αθήνα όπως θα την ήθελε —κατ' άλλους, όπως δεν θα την ήθελε— ο Αριστοφάνης.

Ο όρος «αλληγορία» δεν είναι ίσως ο πιο κατάλληλος και οι ταυτίσεις που προτάθηκαν δεν πείθουν· όμως, σε ένα γενικότερο επίπεδο, η ανάγνωση του έργου ως κριτικής για το ριψοκίνδυνο εγχείρημα της Σικελικής Εκστρατείας, που έμελλε αργότερα να εξελιχθεί σε τραγωδία, είναι, νομίζουμε, θεμιτή.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 19

ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ

Όρνιθες

Μετάφραση & Σχόλια

ΤΑ ΠΡΟΣΩΠΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ
ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ
ΥΠΗΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΥ
ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ
ΕΝΑ ΠΟΥΛΙ
ΧΟΡΟΣ (ΠΟΥΛΙΩΝ)*
ΙΕΡΕΑΣ
ΠΟΙΗΤΗΣ
ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΟΣ
ΜΕΤΩΝΑΣ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ
ΝΟΜΟΠΩΛΗΣ
ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ Α΄
ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ Β΄
ΙΡΙΔΑ
ΚΗΡΥΚΑΣ
ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ
ΚΙΝΗΣΙΑΣ
ΚΑΤΑΔΟΤΗΣ
ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ
ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ
ΗΡΑΚΛΗΣ
ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ
ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

ΒΟΥΒΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

ΞΑΝΘΙΑΣ
ΜΑΝΟΔΩΡΟΣ
ΜΗΔΟΣ
ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ Β΄
ΚΑΤΩΦΑΓΑΣ
ΑΗΔΟΝΑ
ΚΟΡΑΚΑΣ (αυλητής)
ΒΑΣΙΛΕΙΑ

* Με τη βραχυγραφία ΧΟ^{Κ} δηλώνεται ο κορυφαίος του χορού.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 20

ΟΡΝΙΘΕΣ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΤΗΡΕΑ

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ:
(στην καλιακούδα) Ολόισα λες; Εκεί που 'ναι το δέντρο;
ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ:
(στην κουρούνα) Σκάσε. *(στον Ευελπίδη)* Να πάμε πίσω κράζει τούτη.
ΕΥ. Τι βγήκαμε στη γύρα, κακομοίρη;
Άδικα τριγυρνούμε· θα χαθούμε.
ΠΕΙ. Βλακεία μου, να με κάμουνε οι ορμήνιες
μιας κουρούνας να πάρω τόσο δρόμο·
πάνω από χίλια στάδια.
ΕΥ. Μα κι εμένα,
να φαγωθούν τα νύχια των ποδιών μου,
μια καλιακούδα για ν' ακούσω, ο δόλιος!
ΠΕΙ. Κι ούτε που ξέρω ποια είναι τούτη η χώρα.
Μπορείς εδώθε νά 'βρεις την πατρίδα;
ΕΥ. Ούτε κι ο Εξηκεστίδης δεν τη βρίσκει.
ΠΕΙ. Αλί μας.
ΕΥ. Εσύ πάρε αυτόν το δρόμο.
ΠΕΙ. Μας πήρε στο λαιμό του ο Φιλοκράτης,
που τα πουλιά πουλούσε στο παζάρι·
μας είπε, ο παλαβός, πως θα μας έδειχναν
πού βρίσκεται ο Τηρέας, που άνθρωπος ήταν,
κι έπειτα φτερωτό πουλί έχει γίνει,
ναι, τσαλαπετεινός· μας πούλησε έτσι
έναν αυτή οβολό την καλιακούδα
και την κουρούνα τρεις. Κι αυτά ένα ξέρουν:
να δαγκώνουν. Τι ανοίγεις, βρε, το στόμα;
Στον γκρεμό θα μας πας; Δεν έχει δρόμο.
ΕΥ. Αλήθεια, πουθενά· ούτε μονοπάτι.
ΠΕΙ. Κι η κουρούνα λέει τίποτα για το δρόμο;
Αυτή έκραζε άλλα πρώτα κι άλλα τώρα.
ΕΥ. Και για το δρόμο τι σου λέει;
ΠΕΙ. Μα τι άλλο;
Πως θα μου φάει τα δάχτυλα τσιμπώντας.
ΕΥ. Φοβερό, να γυρεύουμε να πάμε
στον κόρακα, πανέτοιμοι, και δρόμο
να μη μπορούμε κατακεί να βρούμε.

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΓΙ' ΑΥΤΗ ΤΗΝ ΑΠΟΦΑΣΗ

Το αντίθετο απ' το Σάκα εμείς το Σκύθη,
θεατές, έχουμε πάθει· αυτός ζητάει
πολίτη να τον γράψουν με το ζόρι,
κι εμείς, που γεννηθήκαμε Αθηναίοι,
δημότες γνήσιοι, δίχως να μας διώχνουν,

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 21

Ο ΠΡΟΛΟΓΟΣ (στ. 1-231)

(Ευελπιδησ – Πεισεταιροσ – Υπηρετησ Τσαλαπετεινου – Τσαλαπετεινοσ)

Δυσάρεστη κατάσταση • Σχέδιο • Πρόκληση ενδιαφέροντος

Πρόλογος *ονομάζεται το εισαγωγικό τμήμα του έργου πριν από την Πάροδο, την είσοδο του χορού. Στον Πρόλογο παρουσιάζεται μια δυσάρεστη κατάσταση και συγχρόνως αποκαλύπτεται —τουλάχιστον ως ένα βαθμό— το σχέδιο του κωμικού ήρωα, με το οποίο φιλοδοξεί να υπερβεί αυτή την κατάσταση. Το σχέδιο αποτελεί τον άξονα για την οργάνωση της πλοκής. Κύριο μέλημα του ποιητή στον Πρόλογο είναι η πρόκληση του ενδιαφέροντος του κοινού, το οποίο στην αρχή παρακολουθεί πράγματα αινιγματικά ή ακατανόητα.*

6-9 Και στα δύο πουλιά απέδιδαν μαντικές ικανότητες.

12 **Εξηκεστίδης**: Πρόσωπο της επικαιρότητας που βρισκόταν στο στόχαστρο των κωμικών. Τον διακωμωδούσαν για την (υποτιθέμενη ή πραγματική) βαρβαρική καταγωγή του.

14 **Φιλοκράτης**: Πωλητής πουλιών στην Αθήνα (βλ. στ. 1126-33).

17 **Τηρέας**: Βασιλιάς της Θράκης που οι θεοί τον μεταμόρφωσαν σε τσαλαπετεινό. Πάνω στην ιδέα της μεταμόρφωσης (μεταβολής) του Τηρέα σε πουλί στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό η υπόθεση των *Ορνίθων*, καθώς η παρουσία του κατά κάποιον τρόπο γεφυρώνει την απόσταση που χωρίζει τους ανθρώπους από τα πουλιά.

20 **οβολό**: Βλ. στ. 541 σχόλ.

32 **το Σάκα... το Σκύθη**: Σάκα αποκαλούσαν τον τραγικό ποιητή Ακέστορα, υπονοώντας ότι ήταν ξένος. (*Σάκαι* ονομάζονταν κάποιοι Σκύθες ή γενικά οι Σκύθες, που θεωρούνταν η ενσάρκωση της βαρβαρότητας.)

Ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης κατά τον Κώστα Μητρόπουλο.
(Αριστοφάνη *Όρνιθες*, έμμετρη απόδοση: Κ. Χ. Μύρης, εικονογράφηση: Κώστας Μητρόπουλος, Αθήνα [Μίλητος] 2003.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 22

φύσημα απ' την πατρίδα έχουμε πάρει·
δεν τη μισούμε· είναι μεγάλη πόλη
κι ευτυχισμένη· αν πρόστιμο σου βάλουν,
έχει ανοιχτά ταμεία για να πληρώσεις.
Τα τζιτζίκια, στα ξώκλαδα, λαλούνε
ένα δυο μήνες· οι Αθηναίοι λαλούνε
όλη τους τη ζωή στα δικαστήρια.
Και πήραμε γι' αυτό των ομματιών μας·
μυρτιές κρατώντας, κάνιστρο και χύτρα,
όπως αυτοί που πόλεις παν να ιδρύσουν,
γυρίζουμε, τόπο ήσυχο ζητώντας,
να ζήσουμε, αφού στήσουμε κονάκι.
Πηγαίνουμε να βρούμε τον Τηρέα
τον τσαλαπετεινό· απ' αυτόν ποθούμε
να μάθουμε αν τον φέραν τα φτερά του
σε τέτοιον τόπο, αν είδε τέτοια πόλη.

ΠΕΙ. Για άκου.
ΕΥ. Τι τρέχει;
ΠΕΙ. Μου 'γνεψε η κουρούνα
να δω ψηλά.
ΕΥ. Κι η καλιακούδα ανοίγει
το στόμα της, σαν κάτι να μου δείχνει·
θα 'ναι πουλιά εδώ πέρα, δίχως άλλο.
Με λίγο κρότο, θα το δούμε αμέσως.
ΠΕΙ. Ξέρεις; Βάρα το βράχο με το πόδι.
ΕΥ. Με το ...κεφάλι εσύ, να γίνει ο κρότος
διπλός.
ΠΕΙ. Μια πέτρα πιάσε καν και χτύπα.
ΕΥ. Όπως σ' αρέσει. Που, που, που.
ΠΕΙ. Έτσι, γεια σου·
τον τσαλαπετεινό τον λεν και πούπο·
καλό είναι το πουπού.
ΕΥ. Ξαναχτυπάω.
Πουπουπουπού· βρε, πού είστε, πού είστε, πού είστε;

Ο ΥΠΗΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΥ
Ποιοι να 'ναι; Ποιος φωνάζει τον αφέντη;

ΜΙΑ ΑΠΡΟΣΔΟΚΗΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

ΕΥ. Θεούλη μου! Μωρέ για κοίτα στόμα!
ΥΠΗ. Συφορά! Πουλολόγοι!
ΠΕΙ. Τι τρομάζεις;
Καλύτερα, ξηγήσου.
ΥΠΗ. Είστε χαμένοι.
ΠΕΙ. Για ανθρώπους μάς περνάς;

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 23

38-9 **μεγάλη... κι ευτυχισμένη**: Στερεότυποι χαρακτηρισμοί για μεγάλη και ευημερούσα πόλη. Αυτή αποτελεί εκ πρώτης όψεως υπόδειγμα κοινωνικού συστήματος, όμως οι δύο Αθηναίοι υπαινίσσονται ειρωνικά τα τρωτά σημεία του και τελικά θέλουν να την εγκαταλείψουν.

43 **στα δικαστήρια**: Η δικομανία των Αθηναίων ήταν παροιμιώδης. Βλ. στ. 118.

45-6 **μυρτιές... να ιδρύσουν**: Και τα τρία είναι απαραίτητα για τη θυσία. Τώρα μαθαίνουμε ότι ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης σκοπεύουν να ιδρύσουν πόλη. Οι δύο Αθηναίοι συνοδεύονται από δύο δούλους (βλ. στ. 469 σχόλ.).

47 **τόπο ήσυχο** (αρχ. *ἀπράγμονα*): Οι αρχαίες λέξεις *ἀπράγμων*, *ἀπραγμοσύνη* και τα αντίθετά τους *πολυπράγμων, πολυπραγμοσύνη* είναι λέξεις με ιδιαίτερη φόρτιση, περίπου συνθήματα. Παραπέμπουν σε δύο αντίθετα ιδεώδη και χαρακτηρίζουν τη στάση προσώπων ή πόλεων. Ο *ἀπράγμων* είναι ο ήσυχος, αυτός που δεν συμπεριφέρεται επιθετικά, που δεν αναμειγνύεται στις υποθέσεις (ή στην πολιτική) των άλλων. Ο *πολυπράγμων* είναι το ακριβώς αντίθετο. Βλ. και στ. 509 σχόλ.

58 **βάρα το βράχο με το πόδι**: Τα παιδιά, αναφέρει μια πηγή, όταν έβλεπαν πουλιά, συνήθιζαν να λένε: «χτύπα το πόδι στο βράχο και θα πέσουν τα πουλιά».

«Ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης στην έρημη χώρα των ανθρώπων».
Από την παράσταση των *Ορνίθων* στο Κρατικό Θέατρο Αννοβέρου, σε μετάφραση, σκηνική διδασκαλία και σκηνοθεσία Σταύρου Ντουφεξή (1970).

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 24

ΥΠΗ. Δεν είστε; Τι είστε;
[65] ΠΕΙ. Εγώ όρνιο λιβυκό, με λεν τρεμούλη.
ΥΠΗ. Βλακείες.
ΠΕΙ. Καλέ, τα πόδια μου δε βλέπεις;
ΥΠΗ. Και τούτος τι όρνιο; Μίλα.
ΕΥ. Κουτσουλιέρης…
κατσουλιέρης.
ΠΕΙ. Κι εσύ σαν τι θεριό είσαι;
ΥΠΗ. Σκλαβοπούλι.
ΕΥ. Σε σκλάβωσε στη μάχη
κανένας πετεινός;
[71] ΥΠΗ. Καλέ όχι· μα όταν
μου τσαλαπετεινώθηκε ο αφέντης,
δεήθηκε πουλί κι εγώ να γίνω,
να 'χει έναν υπηρέτη στις δουλειές του.
ΠΕΙ. Και τα πουλιά χρειάζονται υπηρέτες;
[75] ΥΠΗ. Τ' άλλα όχι, μόνο αυτός· γιατί ήταν, βλέπεις,
άνθρωπος πρώτα. Η όρεξη σαν τού 'ρθει
να φάει σαρδέλες του Φαλήρου, αρπάζω
μια σκουτέλα και τρέχω για σαρδέλες·
αν θέλει φάβα, χρειάζεται κουτάλα
[79] κι ένα τσουκάλι· τρέχω για κουτάλα.
ΠΕΙ. Πουλί είσ' εσύ, βρε φίλε, ή τρεχαντήρι;
Μπρος, τρεχαντήρι· τρέξε φώναξέ μας
τ' αφεντικό σου.
ΥΠΗ. Δεν είναι πολλή ώρα
που δείπνησε με μύρτα και μυγάκια
και πλάγιασε.
[83] ΠΕΙ. Μα ας είναι, ξύπνησέ τον.
ΥΠΗ. Θα του κακοφανεί, καλά το ξέρω,
ωστόσο θα σας κάμω αυτή τη χάρη.
ΠΕΙ. Τσακίσου! Πώς με τρόμαξες!
ΕΥ. Αλί μου·
μου 'φυγε η καλιακούδα από το φόβο.
[88] ΠΕΙ. Αμόλησες, μωρέ, την καλιακούδα;
Α, φοβιτσιάρη.
ΕΥ. Κι όταν εσύ πήρες
την τούμπα; δεν αφήκες την κουρούνα;
ΠΕΙ. Εγώ όχι.
ΕΥ. Τότε πού είναι;
ΠΕΙ. Έχει πετάξει.
ΕΥ. Ώστε δεν την αμόλησες; Τι αντρείος!

70 Ο Πεισέταιρος, μπροστά στον κίνδυνο, αρνείται την ανθρώπινή του ιδιότητα, καταλαβαίνει όμως ότι δύσκολα θα έπειθε, αν έλεγε ότι είναι ένα συνηθισμένο πουλί, και δηλώνει ότι είναι πουλί από την εξωτική Λιβύη (ΒΔ Αφρική), η οποία πάντα επιφύλασσε εκπλήξεις.

Αλέκος Φασιανός, *Όρνιθες* (1979).

74-5 **Σκλαβοπούλι ... πετεινός**: Στις κοκορομαχίες, που ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς στην αρχαία Αθήνα, ο ηττημένος πετεινός ονομαζόταν *δούλος*.

Χαρακτηριστικοί θεσμοί του πολιτισμού των ανθρώπων, όπως είναι η δουλεία, έχουν μεταφερθεί, μετά τη μεταμόρφωση του Τσαλαπετεινού και του Υπηρέτη, στη χώρα των πουλιών.

82 Οι σαρδέλες του Φαλήρου θεωρούνταν κάτι το εξαιρετικό.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 26

ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ
Ανοίξτε μου ...τα χόρτα, νά 'βγω πια έξω.
ΠΕΙ. Βρε τι θεριό είναι τούτο; Θεέ μου! Κοίτα
φτερούγες· κοίτα τρίδιπλο λοφίο.

Η ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΤΗΡΕΑ – ΤΟ ΖΗΤΟΥΜΕΝΟ

ΤΣΑ. Ποιοι 'ναι που με ζητούν;
ΕΥ. Οι θεοί του Ολύμπου
θα σ' έχουνε ρημάξει.
ΤΣΑ. Τα φτερά μου
κοιτάτε εσείς και κοροϊδεύετε ίσως;
Άνθρωπος ήμουν, ξένοι, στα παλιά μου.
ΠΕΙ. Μπα, δε γελούμε εσένα.
ΤΣΑ. Ποιον γελάτε;
ΕΥ. Το ράμφος σου είναι λίγο σαν αστείο.
ΤΣΑ. Στα δράματά του ο Σοφοκλής σε τέτοια
χάλια με δείχνει, εμένα, τον Τηρέα.
ΠΕΙ. Είσαι ο Τηρέας λοιπόν; Πουλί ή παγόνι;
ΤΣΑ. Πουλί.
ΕΥ. Και τότε, πού είναι τα φτερά σου;
ΤΣΑ. Μαδήσαν.
ΕΥ. Απ' αρρώστια;
ΤΣΑ. Α όχι, μα όλων
των πουλιών τα φτερά, σα χειμωνιάζει,
πέφτουνε και φυτρώνουν ύστερα άλλα.
Μα ποιοι είστ' εσείς;
ΠΕΙ. Θνητοί.
ΤΣΑ. Πατρίδα;
ΠΕΙ. Ο τόπος
που έχει τα ωραία καράβια του πολέμου.
ΤΣΑ. Φίλοι ίσως των δικών;
ΠΕΙ. Απεναντίας·
εχθροί τους.
ΤΣΑ. Τέτοιο χόρτο εκεί φυτρώνει;
ΠΕΙ. Αν ψάξεις, βρίσκεις λίγο στα χωράφια.
ΤΣΑ. Κι ανάγκη ποια σας έφερε εδώ πάνω;
ΠΕΙ. Μ' εσένα να τα πούμε.
ΤΣΑ. Για ποιο θέμα;
ΠΕΙ. Όπως εμείς κι εσύ ήσουν κάποτε άντρας·
όπως εμείς, κι εσύ λεφτά χρωστούσες·
όπως εμείς, αν τα 'τρωγες χαιρόσουν·
σαν έγινες πουλί, πετούσες πάνω
από στεριές και θάλασσες, και ξέρεις
έτσι όσα ξέρουν κι οι άνθρωποι και τα όρνια.
Γι' αυτό ήρθαμε σ' εσένα ικέτες, μήπως

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 27

109 **Στα δράματά του ο Σοφοκλής**: Εννοεί στην τραγωδία *Τηρέας*. Ο Σοφοκλής δεν αποκλείεται να παρουσίασε στη σκηνή τη μεταμόρφωση του ήρωα σε πουλί.

111 **Πουλί ή παγόνι**: Ο Πεισέταιρος, βλέποντας τον μαδημένο Τσαλαπετεινό, δυσκολεύεται να τον ταυτίσει με κάποιο από τα γνωστά πουλιά και σπεύδει να ρωτήσει διαζευκτικά μήπως είναι παγόνι, το εξωτικό ον για το οποίο, την εποχή εκείνη, οι πιο πολλοί είχαν ίσως ακούσει παρά το είχαν δει. (Το παγόνι κατάγεται από την Ινδία και έφτασε στην Ελλάδα μέσω των Περσών.)

116-7 **Ο τόπος... πολέμου**: Οι τριήρεις (τα πολεμικά πλοία με τρεις σειρές κουπιά) ήταν το καύχημα και η δύναμη της θαλασσοκράτειρας Αθήνας.
Τα δύο στοιχεία που αναφέρονται εδώ για την Αθήνα υποδηλώνουν την έννοια της σύγκρουσης: ο πόλεμος τη σύγκρουση ανάμεσα στις πόλεις και οι δίκες σε διαπροσωπικό επίπεδο.

120 **στα χωράφια**: Οι καλοί (οι εχθροί των δικών) είναι λίγοι και ζουν στην ύπαιθρο. Η διχοτομική αντίληψη που συνδέει τη διαφθορά με την πόλη και τα «αγνά ήθη» με την ύπαιθρο ήταν ήδη παγιωμένη.

Ο Τσαλαπετεινός (Έποπας).
(Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 28

μας βρεις μια πολιτεία καλή για ξάπλα,
σαν απαλή ομορφόμαλλη αντρομίδα.
ΤΣΑ. Θες άλλη πιο μεγάλη απ' την Αθήνα;
ΠΕΙ. Πιο βολικιά· δεν είπα πιο μεγάλη.
ΤΣΑ. Αριστοκρατικές ιδέες σα να 'χεις.
ΠΕΙ. Δε θέλω ούτε ν' ακούω για αριστοκράτες.
ΤΣΑ. Σαν τι είδους πόλη τότε σας αρέσει;
ΠΕΙ. Μια που οι μεγάλες μου έγνοιες θα ήταν τέτοιες
να πούμε: Νά 'ρθει σπίτι μου ένας φίλος
πρωί πρωί και να μου πει: «Ετοιμάζω
τραπέζι γάμου· σε καλώ· λουστείτε
νωρίς κι ελάτε, εσύ και τα παιδιά σου·
αλλιώς, κάτι δυσάρεστο αν μου τύχει,
στο σπίτι μου δε θέλω να πατήσεις.»
ΤΣΑ. Σου αρέσει η... κακοπέραση, όπως βλέπω.
Κι εσένα;
ΕΥ. Κάτι τέτοια.
ΤΣΑ. Ποια, να πούμε;
ΕΥ. Ωραίου παιδιού ανταμώνοντάς με ο κύρης
να παραπονεθεί σαν πειραγμένος:
«Τι φίλος είσ' εσύ, βρε Στιλβωνίδη;
Βρήκες το γιο μου που έβγαινε λουσμένος
απ' την παλαίστρα, και δεν του 'πες λέξη·
ούτε φιλί ούτε χάδι ή τίποτε άλλο.»
ΤΣΑ. Σκληραγωγίες σ' αρέσουν, καημενούλη.
Λοιπόν, μια ευτυχισμένη πόλη υπάρχει
στης Ερυθράς της Θάλασσας την άκρη.
ΕΥ. Στη θάλασσα κοντά; Θεός φυλάξει!
Να στείλουν οι Αθηναίοι κανένα πλοίο
και να μας πάρουν πίσω; Ευχαριστώ.
Μια πόλη ελληνική δε βάζει ο νους σου;
ΤΣΑ. Δεν πάτε, λέω, στο Λέπρεο της Ηλείας;
ΕΥ. Όχι, γιατί, χωρίς να το 'χω δει καν,
σιχαίνομαι το Λέπρεο, πίστεψέ με,
που σκέφτομαι και μόνο τον Μελάνθιο.
ΤΣΑ. Υπάρχει και η Οπούντα στη Λοκρίδα.
ΕΥ. Του λόγου μου δεν γίνομαι Οπούντιος
ούτε με ένα τάλαντο χρυσάφι.
Εδώ η ζωή με τα πουλιά πώς είναι;
Εσύ την ξέρεις στα όλα της.

131 *αντρομίδα*: μάλλινο χοντρό κλινοσκέπασμα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 29

134 Στον απόηχο των σκανδάλων του 415 π.Χ. (ακρωτηριασμός των ερμαϊκών στηλών, διακωμώδηση των μυστηρίων) είχε προφανώς ενταθεί η καχυποψία και με το παραμικρό διέτρεχε κανείς τον κίνδυνο να κατηγορηθεί ως εχθρός της δημοκρατίας.

137-51 Το όραμα των δύο Αθηναίων είναι η απόλυτη ανατροπή αυτών που ισχύουν στην πραγματικότητα («ο κόσμος ανάποδα»), ειδικά σε σχέση με το φαγητό και με τον έρωτα.

140 **λουστείτε**: Το λουτρό συνδεόταν με εξαιρετικές περιστάσεις.

141 **και τα παιδιά σου**: Οι γυναίκες δεν συνόδευαν τους άντρες τους στα τραπέζια.

142-3 Η συνηθισμένη προειδοποίηση ήταν «αν δεν κάνεις το α ή το β τώρα που έχω ανάγκη, δεν θέλω να σε ξέρω όταν θα έρθουν ευτυχισμένες μέρες».

146-51 Στην πραγματική ζωή τόσο οι πατέρες όσο και οι πόλεις φρόντιζαν ιδιαίτερα να προστατεύουν τα αγόρια.

148 **Στιλβωνίδη**: Το «Στιλβωνίδης» ως προς τον σχηματισμό είναι ένα κανονικό πατρωνυμικό (Στιλβωνίδης = ο γιος του Στίλβωνα· από το ρήμα *στίλβω* = λάμπω), αλλά δεν μαρτυρείται ως αθηναϊκό όνομα. Το κοινό, παρ' όλο που δεν έχει πληροφορηθεί ακόμα τα ονόματα των δύο Αθηναίων, δύσκολα θα παρασυρόταν ώστε να θεωρήσει τον χαρακτηρισμό «Στιλβωνίδης» κύριο όνομα. Θα αρκούσε ίσως ο τρόπος εκφοράς, για να αποκλειστεί αυτό το ενδεχόμενο.

154 **στης Ερυθράς της Θάλασσας την άκρη**: Οι περιοχές της μακρινής Ανατολής που βρέχονταν από την Ερυθρά Θάλασσα πρέπει να ήταν για τους αρχαίους κάτι σαν τη «γη της επαγγελίας». Οι δύο Αθηναίοι ωστόσο, ακόμα και με αυτούς τους όρους, δεν θέλουν ούτε να ακούσουν για θάλασσα, όπου ανά πάσα στιγμή μπορεί να κάνει την εμφάνισή του το αθηναϊκό πλοίο που εκτελούσε «ειδικές αποστολές» και να τους οδηγήσει πίσω στην Αθήνα. Η ανάκληση του Αλκιβιάδη από τη Σικελία την προηγούμενη χρονιά ήταν ακόμα νωπή.

159 **στο Λέπρεο**: Πόλη της δυτικής Πελοποννήσου. Ο Αριστοφάνης την επιλέγει για να διακωμωδήσει, μια ακόμη φορά, τον (λεπρό;) τραγικό ποιητή Μελάνθιο.

162 **Οπούντα**: Η μεγαλύτερη πόλη των Οπουντίων Λοκρών, που ζούσαν στην ανατολική Στερεά Ελλάδα. Και πάλι το όνομα της πόλης γίνεται αφορμή για τη διακωμώδηση του Αθηναίου συκοφάντη Οπούντιου.

164 **ένα τάλαντο**: Ισοδυναμούσε με 6.000 αρχαίες δραχμές. Βλ. στ. 541 σχόλ.

165 κ.εξ. Η ζωή με τα πουλιά χαρακτηρίζεται εδώ από την απουσία οικονομικών συναλλαγών και από την ύπαρξη φυτών που συνδέονται με την ευτυχία. Η ζωή στη φύση αντιτίθεται έτσι σε κάποιους κοινωνικούς θεσμούς που είναι συνυφασμένοι με το ψεύδος και την απάτη.

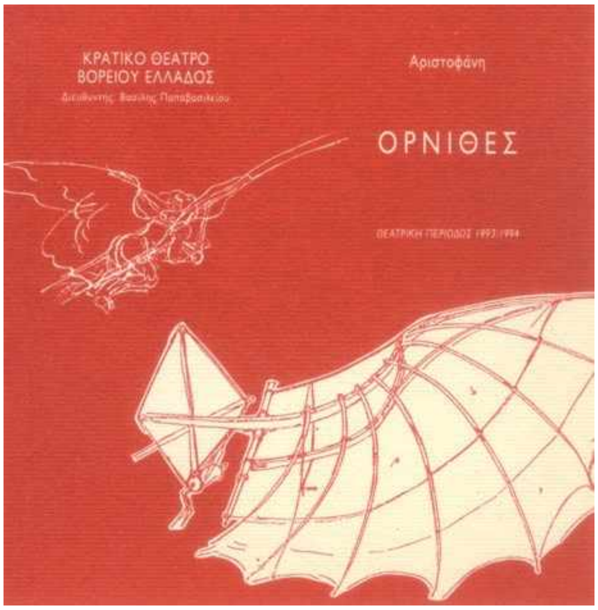

Το εξώφυλλο του προγράμματος
του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος
για την παράσταση των *Ορνίθων*
σε σκηνοθεσία Ανδρέα Βουτσινά (1994).

ΜΑΘΗΤΙ ΝΕΟ 9-11-05 15:10 Σελίδα 30

ΤΣΑ. Δεν είναι
και δίχως χάρες, αν τη συνηθίσεις·
και πρώτο: περιττά τα πορτοφόλια.
ΕΥ. Απ' τη ζωή πολλή καλπιά έτσι φεύγει.
ΤΣΑ. Άσπρο σουσάμι βόσκουμε στους κήπους,
μύρτα και περπερήθρες και θυμάρι.
ΕΥ. Μα εσείς σαν να 'στε νιόπαντροι περνάτε.

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ

ΠΕΙ. Μωρέ, μωρέ!
Μεγάλο σχέδιο ξεχωρίζω μέσα
στη φάρα των πουλιών και μια εξουσία
κατορθωτή, σ' εμένα αν μπιστευτείτε.
ΤΣΑ. Να μπιστευτούμε; Και σε τι;
ΠΕΙ. Για ακούστε.
Πρώτα πρώτα, να μη χαζοπετάτε
μια δω μια κει· δεν έχει αξιοπρέπεια
αυτή η δουλειά. Σκεφτείτε στων ανθρώπων
τις κοινωνίες τι γίνεται· αν ρωτήσεις
για κάποιον που μια δω μια κει γυρίζει
«βρε τι είν' αυτός;», θα σου απαντήσουν· «όρνιο·
ένα φτερό στον άνεμο, μια σβούρα,
μια ανεμοδούρα· είν' ένας δίχως βάση,
άστατος, επιπόλαιος, χαζοπούλι».
ΤΣΑ. Έχεις δίκιο που αυτό το κατακρίνεις.
Τι λες λοιπόν να κάμουμε;
ΠΕΙ. Να! Ιδρύστε
μια χώρα.
ΤΣΑ. Εμείς πουλιά, σαν τι είδους χώρα
να ιδρύσουμε μπορούμε;
ΠΕΙ. Αλήθεια; Λόγος
ανόητος που σου ξέφυγε απ' το στόμα!
Για κοίτα κάτω.
ΤΣΑ. Βλέπω.
ΠΕΙ. Κοίτα πάνω.
ΤΣΑ. Βλέπω.
ΠΕΙ. Για φέρε βόλτα το λαιμό σου.
ΤΣΑ. Αν στραβολαιμιαστώ, τι ωραία που θα 'ναι!
ΠΕΙ. Είδες τίποτε;
ΤΣΑ. Ναι, ουρανό και νέφη.
ΠΕΙ. Αυτός δεν είναι των πουλιών ο χώρος;
ΤΣΑ. Χώρος; Τι χώρος;

---

171 *περπερήθρες*: σπόροι παπαρούνας.
184 *ανεμοδούρα*: κυριολεκτικά σημαίνει «ανεμοδείκτης».

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 31

170-1 **σουσάμι... μύρτα και περπερήθρες και θυμάρι**: Αν όχι όλα, οπωσδήποτε τα περισσότερα από τα αναφερόμενα είναι *συνηθισμένες τροφές για πουλιά*, οι οποίες συνδέονται ευθέως ή εμμέσως με τον γάμο. Αυτή η σύνδεση με τον γάμο προκαλεί το σχόλιο του Ευελπίδη. Η έκφραση που χρησιμοποιεί (*ζῆτε νυμφίων βίον*) πρέπει να ήταν παροιμιακή και να περιέγραφε υπέρτατη ευτυχία. Η ευτυχισμένη ζωή των πουλιών δίνει στον Πεισέταιρο την ιδέα για την ίδρυση πόλης των πουλιών.

Ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης, συνοδευόμενοι από δύο δούλους, αναζητούν «τόπο ήσυχο».
(Σκίτσο της Λεμονιάς Αμαραντίδου.)

177 Η διαρκής μεταβολή-μετακίνηση μέσα στον χώρο, που αποδίδεται εδώ στα πουλιά, υποδηλώνει την αστάθεια και την έλλειψη παγιωμένου συστήματος που τα χαρακτηρίζει. Το μειονέκτημα αυτό θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με την πρόταση του Πεισέταιρου για την ίδρυση χώρας.

196 Η έννοια του χώρου, αυτονόητη για τους ανθρώπους λόγω της σύνδεσής τους με την εδαφική έκταση, χρειάζεται ιδιαίτερη επεξήγηση για τον Τσαλαπετεινό.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 32

ΠΕΙ. Σα να λέμε τόπος·
αλλά επειδή όλα μέσα του χωρούνε
και προχωρούν, γι' αυτό τον λέμε χώρο.
Τώρα, αν τον χτίσετε, αν τον φράξετε όλον,
[184] αντίς για χώρο θα τον λένε χώρα.
Κι έτσι, όπως είστε αφέντες των ακρίδων,
θα γίνετε κι αφέντες των ανθρώπων,
και οι θεοί θα εξοντωθούν από την πείνα.
ΤΣΑ. Και πώς αυτό;
ΠΕΙ. Να! Ανάμεσα στη γη
[187] και στους θεούς είναι, θαρρώ, ο αέρας.
Λοιπόν, όπως εμείς απ' την Αθήνα,
σα θέλουμε να πάμε στους Δελφούς,
απ' τους Βοιωτούς ζητούμε να επιτρέψουν
το πέρασμα, έτσι, αν δεν πληρώνουν φόρο
[190] οι θεοί σ' εσάς, θυσίες σα θα προσφέρνουν
σ' αυτούς οι ανθρώποι, εσείς [μέσ' απ' το χάος
κι ανάμεσ' απ' τη χώρα σας, που θα 'ναι
ξένη γι' αυτούς,] την άδεια δε θα δίνετε
να πάει στους θεούς η κνίσα της θυσίας.
ΤΣΑ. Βάι βάι!
[194] Μα τη γη, μα τα δίχτυα, μα τα βρόχια,
μα τις καπάντζες, πιο έξυπνο εγώ σχέδιο
δεν άκουσα ποτέ μου· αν σύμφωνα είναι
και τ' άλλα τα πουλιά, μαζί σου αμέσως
εγώ ιδρυτής θα γίνω αυτής της χώρας.
[198] ΠΕΙ. Και ποιος σ' αυτά θα εισηγηθεί το θέμα;
ΤΣΑ. Εσύ. Τη γλώσσα την κατέχουν· τόσα
χρόνια μαζί τους, τους την έχω μάθει,
ενώ ήταν βαρβαρόφωνα πριν έρθω.
ΠΕΙ. Μπορείς να τα μαζέψεις;
ΤΣΑ. Εύκολο είναι.
[202] Να, μπαίνω εδώ στο σύδεντρο, ευθύς κιόλας,
ξυπνώ και την αηδόνα μου, και τότε
τα κράζουμε· το λάλημα των δυο μας
μόλις ακούσουν, θά 'ρθουνε τρεχάτα.
ΠΕΙ. Μη στέκεσαι λοιπόν, ω φίλτατο όρνιο·
[207] θερμοπαρακαλώ, στο σύδεντρο έμπα
γοργά γοργά και ξύπνα την αηδόνα.

211-3 Το κείμενο μέσα στις αγκύλες αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.
216 *καπάντζες*: παγίδες για πουλιά.

MAΘHTH NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 33

208-9 **απ' τους Βοιωτούς... το πέρασμα**: Οι Βοιωτοί, που ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών και είχαν γενικά κακές σχέσεις με τους γείτονές τους Αθηναίους, δεν είχαν προσυπογράψει τη συνθήκη του 421 π.Χ., τη λεγόμενη «ειρήνη του Νικία», που κατοχύρωνε την ελεύθερη πρόσβαση στα πανελλήνια ιερά.

209 **φόρο**: *Φόρος* ονομαζόταν αρχικά η (πολύ σημαντική για την αθηναϊκή οικονομία) ετήσια συμβολή που κατέβαλλαν οι σύμμαχοι στους Αθηναίους.

215-6 **Μα τη γη... μα τις** Ο Πλούταρχος (περ. 46-120 μ.Χ.) αναφέρει ότι ο ρήτορας Δημοσθένης προκάλεσε κάποτε αναστάτωση στην Εκκλησία του Δήμου, ενσωματώνοντας στον πεζό λόγο που εκφωνούσε τον έμμετρο όρκο *μὰ γῆν, μὰ κρήνας, μὰ ποταμούς, μὰ νάματα*. Στους *Όρνιθες* έχουμε μια κωμική εκδοχή αυτού του όρκου, που λαμβάνει υπόψη της τις «ευαισθησίες» των πουλιών.

223 **βαρβαρόφωνα**: Η λέξη «βάρβαρος» είναι ονοματοποιημένη. Έχει σχηματιστεί από το «βαρ βαρ», με το οποίο οι Έλληνες απέδωσαν τον ήχο που άκουγαν, όταν κάποιοι μιλούσαν γλώσσα που τους ήταν ακατανόητη.

Κατά τη μακρόχρονη συνύπαρξη του Τσαλαπετεινού με τα πουλιά σημειώθηκε αλληλεπίδραση, η οποία, ιδίως στο επίπεδο της γλώσσας, διευκολύνει την αλληλοκατανόηση.

230 **στο σύδεντρο έμπα**: Επειδή καμιά δραματουργική ή άλλη αναγκαιότητα δεν απαιτεί την απομάκρυνση του Τσαλαπετεινού σ' αυτό το σημείο, παραμένει αίνιγμα το γιατί πρέπει να μπει στον θάμνο, για να ξυπνήσει την Αηδόνα και να καλέσει τα πουλιά (να τραγουδήσει). Η απάντηση που δίνεται συνήθως είναι ότι ο υποκριτής που είχε αναλάβει τον ρόλο του Τσαλαπετεινού δεν διέθετε τα απαιτούμενα φωνητικά προσόντα και γι' αυτό αποσύρεται, για να εκτελέσει άλλο πρόσωπο, αθέατο από το κοινό, τα δύο τραγούδια. Πρόσφατα διατυπώθηκε η άποψη ότι ο Τσαλαπετεινός μπαίνει στη σκηνή (*«στο σύδεντρο»*) και στη συνέχεια ανεβαίνει από το πίσω μέρος της σκηνής στη στέγη και τραγουδάει από εκεί.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες Ι (στ. 1-231)

1. Σε δύο σημεία του Προλόγου (στ. 1-231) το μέτρο δεν είναι ιαμβικός ενδεκασύλλαβος. Δοκιμάστε να τα εντοπίσετε και να δικαιολογήσετε την απόκλιση.
2. Στις πρώτες σκηνές του έργου δεν είναι σαφές ποιος από τους δύο Αθηναίους έχει το προβάδισμα. Μήπως ωστόσο υπάρχουν ενδείξεις από τις οποίες θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι ο Ευελπίδης είναι δεύτερος;
3. **α)** Γιατί κρατούν πουλιά οι δυο Αθηναίοι; **β)** Κρατούν πραγματικά πουλιά ή ομοιώματα; (Προσπαθήστε να σκεφτείτε επιχειρήματα υπέρ της μιας και υπέρ της άλλης άποψης.)
4. Για ποιο λόγο ο Αριστοφάνης παρουσιάζει τον Τσαλαπετεινό να κοιμάται;
5. Να εκθέσετε με χρονολογική σειρά τα γεγονότα από την αρχή ως τη συνάντηση των δύο Αθηναίων με τον Τσαλαπετεινό. («Ήταν κάποτε δυο Αθηναίοι...». Συνεχίστε!)
6. Με βάση τις ενδείξεις στους στ. 60-99, να περιγράψετε ποια πρέπει να ήταν η εμφάνιση του Υπηρέτη του Τσαλαπετεινού και τι ακριβώς συμβαίνει στη σκηνή.
7. Τι μαθαίνουμε για το προσωπείο, το κοστούμι και, γενικότερα, την εμφάνιση του Τσαλαπετεινού στους στ. 110-115;
8. Να γράψετε ονόματα πουλιών που χρησιμοποιούνται ως χαρακτηρισμοί για ανθρώπους και να τα κατατάξετε ανάλογα με το αν είναι θετικοί ή αρνητικοί χαρακτηρισμοί και αν αφορούν άντρες ή γυναίκες.
9. Να συγκρίνετε τον Πρόλογο των *Ορνίθων* με τον πρόλογο μιας τραγωδίας του Ευριπίδη, π.χ. *της Ιφιγένειας της εν Ταύροις*, και να επισημάνετε τις κυριότερες διαφορές.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 34

ΤΟ ΚΑΛΕΣΜΑ ΤΗΣ ΑΗΔΟΝΑΣ

ΤΣΑ. Ξύπνα, ξύπνα, συντρόφισσα εσύ,
και τους ύμνους σου πες τους ιερούς,
που γοερούς για τον Ίτη μας χύνει,
τον πολύκλαυτο γιο μου και γιο σου,
το θεϊκό σου το στόμα·
μελωδίες κρουσταλλένιες σκορπά ο λαιμός σου ο παλλόμενος,
κι ανεβαίνει καθάριος αχός,
απ' τα φύλλα ως περνά φουντωτής σμιλακιάς,
προς το θρόνο του Δία·
πάνου ο Φοίβος εκεί
ο χρυσομάλλης τους θρήνους σου ακούοντας
τη χρυσή ελεφαντόδετη λύρα χτυπά
κι έτσι στήνει χορούς των θεών·
και μαζί, ταιριαστή,
από στόματ' αθάνατα τότε η φωνή
η θεϊκιά των μακάρων ξεσπάει.

---

239 *σμιλακιά*: αρκουδόβατος.

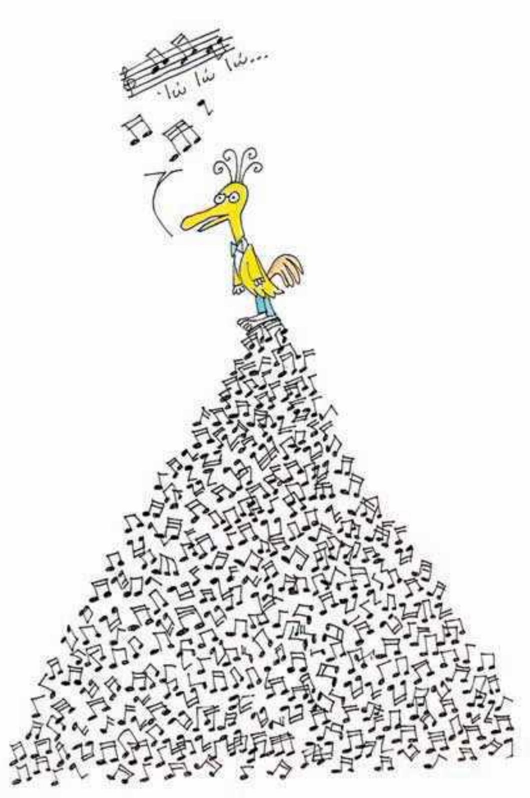

Το κάλεσμα της Αηδόνας και των πουλιών.
(Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.)

Η ΠΑΡΟΔΟΣ (στ. 232-487)

(ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ – ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ – ΠΟΥΛΙ – ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ – ΧΟΡΟΣ)

Πρώτη επαφή χορού-υποκριτών • Υποστήριξη ή αντίδραση • Καθοριστικός ρόλος χορού • Μουσική και τραγούδι • Κλητικός ύμνος

Πάροδος *ονομάζεται το τμήμα του έργου αμέσως μετά τον Πρόλογο, στη διάρκεια του οποίου εισέρχεται (ή εισορμά) ο χορός και έχει την πρώτη του επαφή με τους υποκριτές. Ο χορός άλλοτε υποστηρίζει τον κωμικό ήρωα και άλλοτε αντιδρά στο σχέδιό του. Στη δεύτερη περίπτωση η αντίδραση παίρνει συνήθως τη μορφή δυναμικής αντιπαράθεσης (Πολεμική σκηνή). Και στις δύο περιπτώσεις η παρέμβαση του χορού καθορίζει την εξέλιξη της πλοκής. Από τη στιγμή ωστόσο που δέχεται να ακούσει τα επιχειρήματα του ήρωα, αυτό παύει να ισχύει και η πρωτοβουλία περνάει στον ήρωα.*

Στους Όρνιθες *η Πάροδος αρχίζει από τη στιγμή που αρχίζει η διαδικασία για το κάλεσμα των πουλιών. Στους πρώτους 60 στίχους κυριαρχεί το τραγούδι και η μουσική — βρισκόμαστε στον χώρο των πουλιών! Διακρίνονται τρία μέρη:*

α) το αναπαιστικό κάλεσμα της Αηδόνας (στ. 232-47: τραγούδι),

β) η απάντηση της Αηδόνας (αύληση μετά τον στ. 247) και

γ) το κάλεσμα των άλλων πουλιών (στ. 252-92: μονωδία).

Το αναπαιστικό κάλεσμα της Αηδόνας λειτουργεί ως εισαγωγή και προανάκρουσμα για τη μετρικά και μουσικά πολύ πιο σύνθετη μονωδία. Ως προς τον τύπο (δομή και περιεχόμενο) το κάλεσμα της Αηδόνας και το κάλεσμα των άλλων πουλιών έχουν συντεθεί ως κλητικοί ύμνοι.[1]

Το αναπαιστικό κάλεσμα της Αηδόνας (στ. 232-247)

Μετά την επίκληση (στ. 232) και την αναφορά στη δύναμη της Αηδόνας, περιγράφεται ήδη η εκπλήρωση της προσευχής: το τραγούδι της Αηδόνας «πυροδοτεί» τη μουσική του Απόλλωνα (Φοίβου) και εκείνη τα τραγούδια και τους χορούς των αθανάτων.

243 **τη χρυσή ελεφαντόδετη λύρα**: Η λύρα από τα έγχορδα και ο αυλός από τα πνευστά είναι τα δύο κυριότερα μουσικά όργανα της κλασικής εποχής. Η λύρα συνδέεται με τον Απόλλωνα, ο αυλός με τον Διόνυσο. Στο θέατρο θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για τη μονοκρατορία του αυλού — δεν νοείται παράσταση χωρίς τον αυλητή. **ελεφαντόδετη**: κοσμημένη με ελεφαντόδοντο.

247 Μετά τον στίχο αυτό, η αθέατη Αηδόνα (= ο αυλητής) απαντά παίζοντας μια μελωδία στον αυλό (βλ. σελ. 91), ως κύριο χαρακτηριστικό της οποίας εξαίρεται η γλυκύτητα (στ. 248-9).

Τσαλαπετεινός.
[Αντιγρ.: Λ. Αμαραντίδου.]

1. Έτσι ονομάζεται ο ύμνος με τον οποίο καλείται κάποια θεότητα. Κατά κανόνα απαρτίζεται από την επίκληση, σειρά αναφορικών προτάσεων και το συγκεκριμένο αίτημα. Στις αναφορικές προτάσεις μνημονεύονται οι τόποι στους οποίους προτιμά να βρίσκεται η καλούμενη θεότητα και γίνεται αναφορά στις συνήθειές της, στη δύναμη και στα επιτεύγματά της.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 36

ΕΥ. Ω το πουλάκι, τι γλυκιά η λαλιά του!
Το σύδεντρο το γέμισε όλο μέλι.
ΠΕΙ. Ε συ…
ΕΥ. Τι τρέχει;
ΠΕΙ. σώπαινε.
[225] ΕΥ. Γιατί;
ΠΕΙ. Ο Τσαλαπετεινός θα ξαναρχίσει.

ΤΟ ΚΑΛΕΣΜΑ ΤΩΝ ΠΟΥΛΙΩΝ

ΤΣΑ. Εποπόποποποπόι, εποπόποποποπόι!
Λαλαλά, ω ελάτε δω,
φτερωτά συντρόφια εσείς·

[230] όσα μέσα στα χωράφια
τα καλόσπαρτα βοσκάτε των ξωμάχων,
αναρίθμητες φυλές κριθαροφάγες,
ράτσες σπορολόγες, ω
απαλόφωνα, γοργόφτερα πουλιά·
[234/5] κι όσα γύρω από το βώλο
τιτιβίζετε στ' αυλάκι
με φιλούτσικη χαρούμενη λαλιά·
—τσιουτσίου, τσιουτσίου, τσιουτσίου·—

κι όσα, μες στα περιβόλια, στου κισσού
[239] λημεριάζετε τα κλώνια·

κι όσα πάνω στα βουνά
αγριλιές και κουμαριές τσιμπολογάτε·
τη φωνή μου ακούστε, ελάτε,
τρέξτε, ανοίξτε τα φτερά·
[242] —τριοτό τριοτό τοτοβρίξ·—

όσα μέσα στα στενά, στα βαλτοτόπια,
βελονόστομα κουνούπια χάφτετε, όσα
σε δροσόλουστες φωλιάζετε μεριές
και στου Μαραθώνα το λιβάδι
[249] το μυριόχαρο· κι εσύ,
παρδαλόφτερο πουλί,
πέρδικα των λιβαδιών,
ω λιβαδοπέρδικα·

κι όσα πάνω από το κύμα του πελάγου
[251] μ' αλκυόνες φτερουγίζετε, ω ελάτε,

τρέξτε δω, τα νέα ν' ακούσετε μαντάτα·
γιατί εδώ των μακρολαίμικων πουλιών
σύναξη καλούμ' εμείς.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 37

Η μονωδία του Τσαλαπετεινού (στ. 252-292)

Μονωδία • *Ἄστροφον* • Διαφοροποίηση μέτρου

Μονωδία *ονομάζουμε τη λυρική σύνθεση που τραγουδιέται από έναν υποκριτή. Η μονωδία κατάγεται από την τραγωδία, κυρίως την ευριπίδεια. Το περιεχόμενο των τραγικών μονωδιών είναι γενικά θρηνητικό και η θέση τους λίγο πολύ δεδομένη: ακολουθούν μετά τον Πρόλογο — σπάνια έπειτα από μια καταστροφή. Στην κωμωδία οι μονωδίες κατά κανόνα παρωδούν μονωδίες τραγικών.*

Η μονωδία του Τσαλαπετεινού είναι το διασημότερο λυρικό κομμάτι της Αρχαίας Κωμωδίας. Πρόκειται για ένα ἄστροφον, *δηλαδή για λυρική σύνθεση που δεν χωρίζεται σε στροφές. Αρθρώνεται εσωτερικά με τις παρεμβαλλόμενες φωνές των πουλιών και με τη διαφοροποίηση του μέτρου: ανάλογα με την κατηγορία των πουλιών που καλούνται αλλάζει και το μέτρο, που επιδιώκει να αποδώσει τη φωνή και ενδεχομένως την κίνηση των συγκεκριμένων πουλιών.*

Αναφέρονται συνολικά οκτώ κατηγορίες πουλιών· με κριτήριο όμως τον τόπο στον οποίο ζουν και την αλλαγή του μέτρου από κατηγορία σε κατηγορία, οι μείζονες κατηγορίες είναι πιθανώς πέντε: 1) πουλιά των αγρών, 2) πουλιά των κήπων, 3) πουλιά των βουνών, 4) πουλιά του βάλτου και των υγροτόπων και 5) πουλιά της θάλασσας.

252 Στα αρχαία ελληνικά ο τσαλαπετεινός ονομάζεται *ἔποψ*. Επομένως το «εποπόποποποπόι» είναι κάτι σαν αναγνωριστικό σήμα.

260-1 **κι όσα... στ' αυλάκι**: Πουλιά που αναζητούν την τροφή τους —κυρίως σκουλήκια— στις αυλακιές που ανοίγει το άροτρο.

270 **τριοτό τριοτό τοτοβρίξ**: Βλ. και στ. 290 και 292. Συμβατικοί τρόποι απόδοσης της φωνής των πουλιών.

Αλέκος Φασιανός, *Ο μικρός φτερωτός*.

MATHITI NEO 9-11-05 15:10 Σελίδα 38

Έφτασ' ένας γέροντας
τώρα τετραπέρατος·
νέες ιδέες σοφίζεται
κι έργα νέα επιχειρεί.
Όλα εδώ γοργά γοργά
τρέξτε για τη συντυχιά·
τοροτόροτοροτόρο τοροτίξ,
κουκουβάου κουκουβάου,
τοροτόρο τοροτόρολιλιλίξ.

ΠΕΙ. Βλέπεις πουλί κανένα;
ΕΥ. Ούτ' ένα· κι όμως
κοιτάω τον ουρανό μ' ανοιχτό στόμα.
ΠΕΙ. Του κάκου μπήκε κι έκραζε στο λόγγο
ο Τσαλαπετεινός σα βροχοπούλι.

ΕΝΑ ΠΟΥΛΙ
Η ΕΚΠΛΗΞΗ Τοροτίξ τοροτίξ.
ΠΕΙ. Κι όμως κοίτα, ένα πουλί 'ναι που ζυγώνει κατά δω.
ΕΥ. Ναι, πουλί 'ναι· τι είδους όμως; δεν είναι παγόνι αυτό.
ΠΕΙ. Θα το μάθουμε από τούτον. Πες μας, τι πουλί είν' αυτό;
ΤΣΑ. Όχι απ' τα συνηθισμένα που εσείς ξέρετε· πουλί
είν' αυτό της λίμνης.
ΠΕΙ. Θάμα. Τι όμορφο και κόκκινο.
ΤΣΑ. Ναι, σωστά· κοκκινοπούλι τ' ονομάζουνε γι' αυτό.
ΕΥ. Άκου, κοίτα…
ΠΕΙ. Τι τσιρίζεις;
ΕΥ. Κι άλλο εκεί πετούμενο.
ΠΕΙ. Ναι, ναι, ναι· θα 'ναι από κάποιον ξένον τόπο αλαργινό.
Μάντης των Μουσών, βουνίσιο, τι παράξενο πουλί.
ΤΣΑ. Τ' όνομά του μήδος.
ΕΥ. Μήδος; Τι μας λες; Και τότε, πώς
δεν καβάλησε καμήλα σαν τους Μήδους νά 'ρθει εδώ;
ΠΕΙ. Κι άλλο εκεί πουλί για δες το λόφο πώς κατέλαβε.
ΕΥ. Τι παράξενο! Είναι κι άλλος, βλέπω, τσαλαπετεινός.
ΤΣΑ. Ατ' τον τσαλαπετεινό είναι τούτος δω του Φιλοκλή,
κι είμαι εγώ δικός του πάππος· είναι το ίδιο σα να λες:
γιος του Ιππόνικου, Καλλίας· του Καλλία, Ιππόνικος.
ΠΕΙ. Όπως βλέπω, μαδημένα κι αυτουνού 'ναι τα φτερά.
ΤΣΑ. Τον μαδούν οι καταδότες· είναι, βλέπεις, άρχοντας·
τα φτερά που του απομένουν τα μαδούν τα θηλυκά.

---

296 *βροχοπούλι*: Ανήκει στην οικογένεια των χαραδριιδών.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 39

284 **ένας γέροντας**: Οι αριστοφανικοί ήρωες με τις ριζοσπαστικές ιδέες και τα μεγαλεπήβολα σχέδια κατά κανόνα είναι (για τους αρχαίους) γέροντες. Η άφιξη του Πεισέταιρου αποτελεί αφετηρία για ραγδαίες μεταβολές στην κοινωνία των πουλιών.

298-323 Ενώ οι θεατές περιμένουν να εμφανιστεί ο χορός, ο ποιητής, μια ακόμη φορά, διαψεύδει τις προσδοκίες τους και αφήνει προηγουμένως να παρελάσουν με πομπικό βηματισμό τέσσερα εξωτικά πουλιά, που έχουν εντυπωσιακά λοφία και καταλαμβάνουν σημεία του σκηνικού χώρου που χαρακτηρίζονται λόφοι. Οι τέσσερις αυτοί προπομποί είναι βουβά πρόσωπα και δεν ανήκουν στον χορό. Ποιος ήταν ο ρόλος των τεσσάρων πουλιών δεν το γνωρίζουμε. Ίσως η αποστολή τους να ήταν να προκαλέσουν έκπληξη και να εντυπωσιάσουν με το ασυνήθιστο θέαμα, πρωτίστως στη σκηνή της εισόδου.
Αξιοσημείωτο είναι ότι με την εμφάνιση του πρώτου πουλιού αλλάζει και το βασικό μέτρο: ενώ έως τώρα ήταν ιαμβικό, στη συνέχεια (μέχρι τον στ. 433) γίνεται τροχαϊκό. Το τροχαϊκό μέτρο χαρακτηρίζεται από τον Αριστοτέλη γρήγορο και πρόσφορο ειδικά για τον χορό της κωμωδίας.

300 **από τούτον**: Επανεμφανίζεται ο Τσαλαπετεινός.

306 **μάντης των Μουσών** (αρχ. *μουσόμαντις*): Και στη μαντική και στη μουσική είναι σημαντικός ο ρόλος των πουλιών.

307-8 **μήδος... σαν τους Μήδους**: Πουλί μήδος δεν υπάρχει. Ο Αριστοφάνης επιλέγει αυτό το όνομα για να υπογραμμίσει τον εξωτικό χαρακτήρα του πουλιού και για το αστείο με τους Μήδους.

311 **του Φιλοκλή**: Τραγικός ποιητής, ανιψιός του Αισχύλου. Τον μύθο του Τηρέα τον είχε δραματοποιήσει στη χαμένη τετραλογία *Πανδιονίς*. Ο Αριστοφάνης φαίνεται να του προσάπτει δουλική εξάρτηση από το έργο του Σοφοκλή (μοιάζει όσο ο γιος στον πατέρα). Το τρίτο από τα τέσσερα πουλιά εμφανίζεται όχι ως ο τσαλαπετεινός του Φιλοκλή, όπως θα περιμέναμε, αλλά ως γιος του τσαλαπετεινού του Φιλοκλή (= εγγονός του τσαλαπετεινού του Σοφοκλή), προφανώς για να δημιουργηθεί η βάση για την αιχμή κατά του Καλλία.

313 **γιος του Ιππόνικου... Ιππόνικος**: Η οικογένεια του Καλλία ήταν μια από τις ισχυρότερες και πλουσιότερες της Αθήνας. Τα ονόματα Ιππόνικος και Καλλίας εναλλάσσονταν επί πέντε γενεές. Ο διαβόητος για τον πολυδάπανο και ακόλαστο βίο του Καλλίας, που διακωμωδείται εδώ, κατάφερε να εξανεμίσει την τεράστια περιουσία της οικογένειας και να καταλήξει πάμφτωχος.

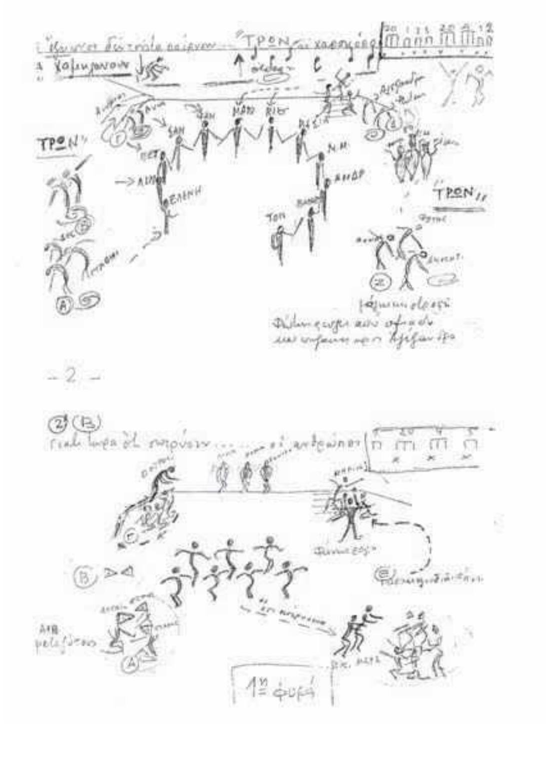

Η χορογράφος Ζουζού Νικολούδη στις πρόβες για την παράσταση των *Ορνίθων* του Θεάτρου Τέχνης (1962). Βλ. σελ. 62. (Αρχείο Θεάτρου Τέχνης. Φωτογρ.: Κωστής Καπελώνης.) Αριστερά: Σημειώσεις της για την ίδια παράσταση.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 40

ΕΥ. Θεέ μου, κοίταξε κι έν' άλλο· βρε τι χρώμα λαμπερό!
Τσαλαπετεινέ μας, πες μας πώς το λεν.
ΤΣΑ. Κατωφαγά.
ΠΕΙ. Μα ο Κλεώνυμος ο μόνος δεν είναι κατωφαγάς;
[290] ΕΥ. Πώς, Κλεώνυμος αν είναι, το λοφίο δεν πετά;
ΠΕΙ. Πες μας όμως· τα λοφία τι τα θέλουν τα πουλιά;
Ένοπλο θα τρέξουν δρόμο;
ΤΣΑ. Όχι· όπως οι κάτοικοι

Η ΕΙΣΟΡΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΟΥΛΙΩΝ

της Καρίας, κι αυτά τους λόφους προτιμούν για σιγουριά.
ΠΕΙ. Τι κακό, τι πουλομάνι, θεέ μου, που μαζεύτηκε!
[295] ΕΥ. Σύννεφο είναι, Απόλλωνά μου· ποποπό, για δες κακό·
τα πετούμενα είναι τόσα, που η είσοδος δε φαίνεται.
ΠΕΙ. Κοίτα, τούτο πέρδικα είναι.
ΕΥ. Και λιβαδοπέρδικα
τ' άλλο.
ΠΕΙ. Τούτο είν' άγρια πάπια.
ΕΥ. Κι αλκυόνα εκείνο εκεί.
ΠΕΙ. Τ' άλλο που είναι πίσωθέ της;
ΕΥ. Περγιαλίτης.
ΠΕΙ. Τι μου λες;
Μα πουλί 'ναι ο περγιαλίτης;
[ ] ΕΥ. Βέβαια, και μας περγελά.
Τούτο, κουκουβάγια.
ΠΕΙ. Γλαύκα δηλαδή· παράξενο·
άκουσες ποτέ να φέρνουν γλαύκες στην Αθήνα εδώ;
ΕΥ. Η τρυγόνα, το λυκόρνιο, σιταρήθρα, κεφαλάς,
σουσουράδα, καλογιάννος, τσίχλα, τσιχλογέρακας,
[304] κυριαρίνα, κιρκινέζι, βουτηχτάρα, αμπελουργός,
κίσσα, μπούφος, φάσσα, κούκος, περιστέρα, γερανός.
ΠΕΙ. Ποποπό, τι πουλομάνι! Τι πετούμενα, ποπό!
Πώς πιπίζουνε και κράζουν και στιγμή δε σταματούν!
Λες να θέλουν το κακό μας; Μα ...τα ράμφη ανοίγουνε
κι άγρια βλέμματα μάς ρίχνουν.
[309] ΕΥ. Έτσι λέω κι εγώ· ποπό!

ΧΟΡΟΣ

Η «ΠΡΟΔΟΣΙΑ»

ΧΟ^{Κ}. Που που που που που που που που
πού είν' αυτός που μ' έχει κράξει; Πού άραγε να βρίσκεται;
ΤΣΑ. Πάντα εγώ πιστός στους φίλους, είμ' εδώ και καρτερώ.
ΧΟ^{Κ}. Τσι τσι τσι τσι τσίριξέ μας, τι καλό έχεις να μας πεις;
[316] ΤΣΑ. Λόγο ωφέλιμο και δίκιο για όλους, σίγουρο, γλυκό.
Ήρθαν και με βρήκαν δυο άντρες φίνοι, τετραπέρατοι.
ΧΟ^{Κ}. Πού και πώς; τι λες; για πες.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 41

318 **κατωφαγά**: Κατωφαγάς είναι κατά γράμμα «αυτός που τρώει με το κεφάλι κάτω», κατ' επέκταση «ο φαγάς». Τέτοιο πουλί δεν υπάρχει.

319 **Κλεώνυμος**: Πολιτικός των δημοκρατικών που παλαιότερα ανήκε στο στρατόπεδο του Κλέωνα. Τον κατηγορούσαν, μεταξύ άλλων, ως *ρίψασπιν*.

320 **το λοφίο** (αρχ. τον *λόφον*): Η πολυσημία της αρχαίας λέξης *λόφος* (λόφος, λοφίο περικεφαλαίας, λοφίο πουλιού) επιτρέπει στον κωμικό να ακροβατεί ανάμεσα στις τρεις σημασίες και να ξαφνιάζει το κοινό του.

322 **ένοπλο... δρόμο**: Από το 520 π.Χ. η οπλιτοδρομία είχε ενταχθεί στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων. Αρχικά οι δρομείς έφεραν περικεφαλαία (με λοφία), κνημίδες και ασπίδα, αργότερα μόνο ασπίδα.

324 κ.εξ. Μετά την παρέλαση των τεσσάρων προπομπών, εισέρχεται επιτέλους ο χορός. Αν τα 24 μέλη του χορού έφεραν ενιαίο κοστούμι ή αν υπήρχαν διαφοροποιήσεις δεν το γνωρίζουμε. Ενώ οι χοροί των δραματικών έργων καλύπτονται από την ανωνυμία της συλλογικής ταυτότητας (π.χ. Πέρσες, ιππείς), εδώ τα 24 πουλιά αναφέρονται με το όνομά τους. Ο ρυθμός εκφοράς των ονομάτων, ο οποίος συντονίζεται με την κίνηση των πουλιών, βαθμιαία επιταχύνεται και καταλήγει σε έναν καταιγισμό 18 ονομάτων.

332 **γλαύκες στην Αθήνα**: Η κουκουβάγια (*γλαῦξ*) συνδέεται με την πολιούχο θεά της Αθήνας, την Αθηνά. Και σήμερα λέμε «κομίζεις γλαύκα στην Αθήνα», όταν κάποιος λέει πράγματα που τα θεωρεί άγνωστα, είναι όμως πασίγνωστα.

Δύο μεταμφιεσμένοι σε πετεινούς ακολουθούν τον προπορευόμενο αυλητή. Φορούν βαριά ιμάτια που φτάνουν ως τον αστράγαλο. Μελανόμορφος αμφορέας, β΄ μισό 6ου αι. π.Χ. (Μουσείο Βερολίνου) [Αντιγραφή: Λεμονιά Αμαραντίδου.]

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 42

ΤΣΑ. Απ' τον κόσμο των ανθρώπων φτάσανε δυο γέροι εδώ·
ήρθανε κρατώντας κάτι ριζιμιό, θεμελιακό.
ΧΟΚ. Πώς! Απ' τα μικρά μου χρόνια λάθος πιο βαρύ απ' αυτό
που μου λες δεν είδα.
ΤΣΑ. Θάρρος· μη φοβάσαι.
ΧΟΚ. Τι έκαμες!
ΤΣΑ. Δέχτηκα άντρες που αγαπούνε των πουλιών τη συντροφιά.
ΧΟΚ. Έκαμες μια τέτοια πράξη;
ΤΣΑ. Ναι, και χαίρομαι γι' αυτό.
ΧΟΚ. Κι είναι κάπου εδώ κοντά μας τώρα;
ΤΣΑ. Τόσο όσο κι εγώ.

ΧΟ. Ποποποπό! [*στροφή*
Τι πάθαμε! Μας πρόδωσαν,
φερθήκαν αθεόφοβα·
αυτός που βόσκαμε μαζί
και που τον αγαπούσαμε
πάτησε και παλιούς θεσμούς
πάτησε κι όρκους των πουλιών.
Μέσα σε βρόχο με τύλιξε
και σε φυλή με παράδωσε ανόσια,
που μου 'χει στήσει τον πόλεμο αφότου
ήρθε στον κόσμο.

Η ΕΠΙΘΕΣΗ – Η ΑΜΥΝΑ

ΧΟΚ. Το λογαριασμό με τούτον θα τον δούμε αργότερα·
τώρα τούτοι οι δυο γέροντοι πρέπει να πλερώσουνε,
να τους κάμουμε κομμάτια.
ΠΕΙ. Πάει λοιπόν, χαθήκαμε.
ΕΥ. Για τις συμφορές μας τούτες φταις εσύ και μόνο εσύ·
τι με πήρες από πέρα;
ΠΕΙ. Για να σ' έχω σύντροφο.
ΕΥ. Δε λες, για να χύσω μαύρα δάκρυα.
ΠΕΙ. Κουταμάρες λες·
σα σου βγάλουνε τα μάτια, πώς μπορείς, μωρέ, να κλαις;

ΧΟ. Αέρα, μπρος! [*αντιστροφή*
Χιμήστε, πιείτε το αίμα τους·
απλώστε τις φτερούγες σας
και ζώστε τους από παντού·
βόγκους να βγάλουνε κι οι δυο·
τα ράμφη μας στις σάρκες τους
να μπουν να τις σπαράξουνε.

349 *ριζιμιό*: ριζωμένο βαθιά.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 43

348-53 Η άφιξη των δύο Αθηναίων στη χώρα των πουλιών και η αποδοχή τους από τον Τσαλαπετεινό, που ήταν άλλοτε άνθρωπος, γεφυρώνουν την παλαιά αντίθεση μεταξύ ανθρώπων και πουλιών και ανοίγουν τον δρόμο για νέου τύπου συνύπαρξη των μεν με τα δε.

Η πολεμική σκηνή (στ. 355-433)

(Χορος – Κορυφαιος – Πεισεταιρος – Ευελπιδης – Τσαλαπετεινος)

Επιρρηματική δομή • Δίπτυχο έργων και λόγων • Δυναμική αντιπαράθεση • Μεσολάβηση • Πειθώ • Παιχνίδι με σκηνικά αντικείμενα

Η Πολεμική σκηνή έχει επιρρηματική δομή (για τον όρο βλ. σελ. 53). Εδώ η Πολεμική σκηνή, με την καταιγιστική σκηνική δράση, και ο Επιρρηματικός Αγώνας (στ. 488-677), με την εξίσου καταιγιστική επιχειρηματολογία, συγκροτούν ένα δίπτυχο έργων και λόγων. Στο πρώτο μέρος του διπτύχου (Πολεμική σκηνή) παρακολουθούμε τη δυναμική αντιπαράθεση του επιθετικότατου χορού με τους δύο ανεπιθύμητους επισκέπτες. Ο Ευελπίδης, πανικόβλητος, τα βάζει με τον Πεισέταιρο. Εκείνος προτείνει να εξοπλιστούν με τα σκεύη που φέρνουν μαζί τους για τη θυσία και να αμυνθούν. Η επίθεση αναχαιτίζεται και, με τη μεσολάβηση του Τσαλαπετεινού, τα πουλιά τελικά δέχονται να ακούσουν την πρόταση του Πεισέταιρου.

Έτσι επιτυγχάνεται ο κύριος δραματουργικός στόχος της Πολεμικής σκηνής, που ισχύει και γενικότερα για ανάλογες σκηνές και που είναι ακριβώς αυτός: να επέλθει συμβιβασμός μεταξύ των αντιπάλων, ώστε να μπορούν να ακολουθήσουν αβίαστα οι λόγοι και τα επιχειρήματα του Αγώνα.

Ένα μέρος από τη γοητεία της συγκεκριμένης σκηνής απορρέει από το χαρακτηριστικό για την Αρχαία Κωμωδία παιχνίδι με τα σκηνικά αντικείμενα, που τείνει κάποτε να γίνει αυτοσκοπός.

360 **παλιούς θεσμούς**: Τους πανάρχαιους, άγραφους νόμους.

361 **όρκους των πουλιών**: Προϋποτίθεται πιθανώς ότι ο Τσαλαπετεινός, που ήταν άλλοτε άνθρωπος, για να ενταχθεί στον κόσμο των πουλιών, έδωσε όρκο παρόμοιο με αυτόν που έδιναν οι Αθηναίοι έφηβοι, όταν ενηλικιώνονταν, για να ενταχθούν στο σώμα των πολιτών.

364 **πόλεμο**: Ο χορός αναφέρεται στην προαιώνια εχθρική σχέση μεταξύ ανθρώπων και πουλιών. Η έννοια της σύγκρουσης διατρέχει όλο σχεδόν το δράμα και η προσέγγιση μεταξύ των δύο ομάδων άλλοτε μοιάζει εφικτή και άλλοτε ανέφικτη.

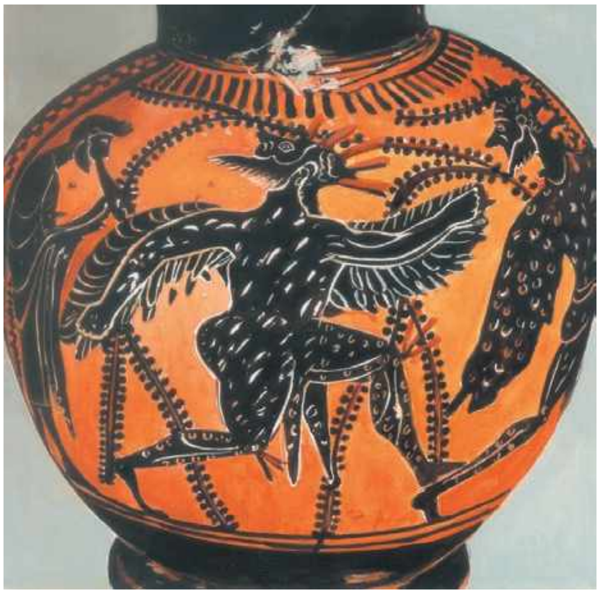

Δύο άντρες μεταμφιεσμένοι σε πουλιά κινούνται με ζωηρά βήματα προς τα δεξιά, στρέφοντας τα κεφάλια προς τα αριστερά. Στην άκρη αριστερά ο αυλητής τούς συνοδεύει με τον αυλό. Μελανόμορφη οινοχόη των αρχών του 5ου αι. π.Χ. (Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.) [Αντιγραφή: Λεμονιά Αμαραντίδου.]

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 44

Όχι, από μας δεν ξεφεύγουνε·
ούτε ισκιωμένα βουνά κι ούτε νέφη
ούτε του πέλαγου ολάφριστο κύμα
δεν τους γλιτώνει.

ΧΟΚ. Μπρος λοιπόν κι ας μην αργούμε· μπρος, τσιμπιές και δαγκωνιές!
Ε ταξίαρχε! Η δεξιά μας πτέρυγα να προχωρεί.

ΕΥ. Αχ, αυτό ήταν· πού να φύγω ο δύστυχος;

ΠΕΙ. Για στάσου, βρε.

ΕΥ. Τι; Για να με τεταρτιάσουν;

ΠΕΙ. Και πώς σκέφτεσαι απ' αυτά
να ξεφύγεις;

ΕΥ. Μήπως ξέρω;

ΠΕΙ. Για άκου εμένα· πρέπει εδώ
μένοντας ν' αγωνιστούμε τα τσουκάλια αδράχνοντας.

ΕΥ. Τι θα κάμουν τα τσουκάλια;

ΠΕΙ. Η κουκουβάγια, το πουλί
της Παλλάδας, δε ζυγώνει σα δει χύτρες, το προϊόν
της Αθήνας.

ΕΥ. Ναι, μα τ' άλλα; τα καρφονυχάτα;

ΠΕΙ. Να,
μπήξε μπρος σου αυτή τη σούβλα.

ΕΥ. Για τα μάτια μου όμως τι;

ΠΕΙ. Μια ξιδιέρα ή μια σκουτέλα βάλε μπρος τους για σκεπή.

ΕΥ. Γεια σου, τετραπέρατέ μου· τι έμπνευση στρατηγική!
Ούτε κι ο Νικίας δεν έχει τέτοιο θηλυκό μυαλό.

ΧΟΚ. Μπρος, αέρα, μπρος, τα ράμφη χαμηλά, και γρήγορα!
Τράβα, τσίμπα, χτύπα, γδέρνε· πρώτα το τσουκάλι· μπρος!

Η ΜΕΣΟΛΑΒΗΣΗ ΤΟΥ ΤΗΡΕΑ

ΤΣΑ. Δίχως, βρε, να σας πειράξουν, παλιοζωντανά, γιατί
πάτε να χαλάσετε έτσι δυο άντρες, να τους σκίσετε,
που 'ναι απ' τη φυλή μου και είναι της γυναίκας μου γενιά;

ΧΟΚ. Να τους σπλαχνιστούμε; ουδ' όσο κι ένα λύκο· ποιον εχθρό
έχουμε χειρότερο άλλον, για να εκδικηθούμ' εμείς;

ΤΣΑ. Κι αν από φυλή εχθρική 'ναι, μα έχουν γνώμη φιλική,
κι ήρθανε να σας διδάξουν κάτι που είναι χρήσιμο;

ΧΟΚ. Πώς μπορούν να μας διδάξουν κάτι χρήσιμο, καλή
οδηγία να δώσουν, που ήταν των παππούδων μας εχθροί;

ΤΣΑ. Από τους εχθρούς μαθαίνουν οι έξυπνοι· η προφύλαξη
διώχνει πέρα τους κινδύνους· τούτο δε μαθαίνεται

---

387 *για να με τεταρτιάσουν*: για να με κομματιάσουν, για να με τεμαχίσουν.
392 *τα καρφονυχάτα* (αρχ. *γαμψώνυχα*): με νύχια γαμψά.
395 *σκουτέλα* (αρχ. *τρύβλιον*): μικρό και αβαθές πήλινο σκεύος.

385 **ταξίαρχε**: Οι ταξίαρχοι ήταν δέκα (ένας από κάθε φυλή) και καθένας διοικούσε την *τάξιν* (το στρατιωτικό τμήμα) της φυλής του. Εκλέγονταν για ένα χρόνο και ιεραρχικά ήταν κατώτεροι μόνο από τους στρατηγούς.

390-1 **η κουκουβάγια... δε ζυγώνει σα δει χύτρες**: Αναφέρεται ότι τοποθετούσαν χύτρες πάνω στις στέγες, για να μην πλησιάζουν οι κουκουβάγιες, τις οποίες και στην αρχαιότητα, όπως και σήμερα, τις θεωρούσαν γενικά κακό σημάδι.

393 **Για τα μάτια**: Σημείο ιδιαίτερα ευάλωτο, όταν οι επιτιθέμενοι είναι πουλιά.

396 **Νικίας**: Μετριοπαθής Αθηναίος πολιτικός και στρατηγός (περ. 470-413 π.Χ.). Από το 415 π.Χ., όταν απέτυχε να αποτρέψει τους Αθηναίους από τη Σικελική Εκστρατεία, βρισκόταν στη Σικελία, όπου πρέπει να είχε προκαλέσει αίσθηση με κάποιο στρατήγημά του, όπως συνάγεται από την κολακευτική αναφορά του Αριστοφάνη και από ανάλογη αναφορά ενός ακόμη κωμικού ποιητή. Έχασε τη ζωή του το 413 π.Χ. στη Σικελία, όταν οι αθηναϊκές δυνάμεις υπέστησαν πανωλεθρία.

404-10 **κι αν... να το βρείς**: Η διάκριση, όπως άλλωστε και η όλη ανάπτυξη του επιχειρήματος στη συνέχεια, έχει χροιά σοφιστική. Άλλο είναι να εξαναγκάζεσαι από τον εχθρό να μάθεις, κι άλλο να δέχεσαι οικειοθελώς να σε συμβουλεύσει.

408 **Από τους εχθρούς μαθαίνουν οι έξυπνοι**: Επιπλέον τονίζεται ότι, πέρα από τη συγκρουσιακή σχέση που υφίσταται μεταξύ δύο εχθρικών ομάδων, υπάρχει και ισχυρή αλληλεπίδραση, που μπορεί να οδηγήσει σε θετικά αποτελέσματα· η παρουσία του εχθρού συνιστά δοκιμασία και η ομάδα, για να ξεπεράσει τη δοκιμασία αυτή, φτάνει σε επιτεύγματα στα οποία κάτω από άλλες συνθήκες δεν θα έφτανε.

Ο Πεισέταιρος (Θ. Καρακατσάνης) και ο Ευελπίδης (Π. Παπαδόπουλος)
αντιμέτωποι με τα πουλιά. Από τις πρόβες του Θεάτρου Τέχνης (1997).
[Φωτογρ.: Κωστής Καπελώνης.]

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 46

απ' το φίλο, ενώ ο εχθρός σου σ' αναγκάζει να το βρείς.
Να! Τα κράτη απ' τους εχθρούς τους κι όχι από τους φίλους τους
μάθανε να χτίζουν κάστρα, πύργους, πλοία πολεμικά·
κι έτσι σώζουν τα παιδιά τους και τα σπίτια και το βιος.
ΧΟ^{Κ}. Ναι, ν' ακούσουμε μπορούμε πρώτα τι έχουν να μας πουν·
ίσως κάτι βγει· μαθαίνεις, φυσικά, κι απ' τους εχθρούς.
ΠΕΙ. Φαίνεται, έπεσε ο θυμός τους. Πίσω λίγα βήματα.
ΤΣΑ. Δίκιο· μα και για δικιά μου χάρη να το κάμετε.
ΧΟ. Και σε τίποτ' άλλο ως τώρα κόντρα δε σου πήγαμε.
ΕΥ. Σαν ειρηνικά τα βλέπω.
ΠΕΙ. Βάλε κάτω το τσουκάλι
και τις δυο σου τις σκουτέλες·
μέσα στο στρατόπεδό μας
ας βαδίζουμε, κρατώντας
τα κοντάρια, ήγουν τις σούβλες·
κι απ' των τσουκαλιών τις άκρες
ας κοιτάζουμ' ένα γύρο·
μα να φύγουμε δεν πρέπει.
ΕΥ. Αλλ' αν πάει και μας σκοτώσουν,
σε ποιον τόπο θα μας θάψουν;
ΠΕΙ. Στον Κεραμεικό. Η ταφή μας
για να γίνει απ' το δημόσιο,
θα δηλώσουμε πως τάχα
σκοτωθήκαμε στη μάχη
πολεμώντας τους εχθρούς μας
πέρα στη... Χελιδονού.

ΟΙ ΣΥΣΤΑΣΕΙΣ – Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΕΨΗΣ

ΧΟ^{Κ}. Τραβηχτείτε στις πρώτες γραμμές ταχτικά·
σκύψτε μπρος σαν οπλίτες, και κάτω στη γη
αποθέστε το... θάρρος κοντά στην... οργή·
κι ας ρωτήσουμε, οι ξένοι μας ποιοι είναι, από πού
έχουν έρθει και ποιος ο σκοπός τους.
Ε Τσαλαπετεινέ, μ' ακούς;
ΤΣΑ. Σ' ακούω· τι θέλεις να μου πεις;
ΧΟ^{Κ}. Ετούτοι ποιοι είναι και από πού;
ΤΣΑ. Απ' την Ελλάδα τη σοφή.
ΧΟ^{Κ}. Και τι τους έκαμε να 'ρθούν
εδώ στα μέρη των πουλιών;
ΤΣΑ. Ο πόθος που έχουνε να ζουν
και να περνούν όπως εσύ,
πάντα μ' εσέ να κατοικούν,

422 *ήγουν*: δηλαδή.

MAΘHTH NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 47

419-24 ***Βάλε κάτω... ένα γύρο***: Ο Πεισέταιρος, διαπιστώνοντας ότι έχει καμφθεί η επιθετικότητα των πουλιών, καλεί τον Ευελπίδη να ακουμπήσει κάτω το τσουκάλι «σαν πρόχωμα και σύνορο του στρατοπέδου» (Φ.Ι. Κακριδής), εισηγείται όμως, για λόγους ασφαλείας, να περιπολούν μέσα στο στρατόπεδο κρατώντας το «δόρυ», τη σούβλα, και να κατοπτεύουν τον χώρο από το «πρόχωμα».

428 **Στον Κεραμεικό**: Στο νεκροταφείο του Κεραμεικού γινόταν με κάθε επισημότητα ο δημόσιος ενταφιασμός των νεκρών του πολέμου. Ο Κεραμεικός (με τα εργαστήρια κεραμικής) θα ήταν, ούτως ή άλλως, ο κατάλληλος χώρος για κάποιους που έπεσαν κρατώντας πήλινες ασπίδες (τσουκάλια).

433 **στη... Χελιδονού**: Περιοχή της Κάτω Κηφισιάς. Στο πρωτότυπο ο λόγος είναι για την πόλη της Αργολίδας *'Ορνεαί*. Τον προηγούμενο χρόνο, οι Αθηναίοι την είχαν καταλάβει χωρίς μάχη.

434-8 Οι πέντε αυτοί στίχοι λειτουργούν ως κατακλείδα για την Πολεμική σκηνή και ως εισαγωγή για το Αμοιβαίο, που ακολουθεί.

434-6 **Τραβηχτείτε... οργή**: Ο κορυφαίος, χρησιμοποιώντας στρατιωτική ορολογία, καλεί τις «δυνάμεις» του να επανέλθουν στην αρχική τους θέση και να αποθέσουν τα «όπλα» τους, το θάρρος και την οργή, όπως ο οπλίτης απέθετε το δόρυ και την ασπίδα.

Ενημερωτικό αμοιβαίο (στ. 439-468)

(ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ – ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ)

Λυρικός διάλογος • Κλίμα προσδοκίας

Αμοιβαίο *ονομάζεται ο λυρικός, δηλαδή ο τραγουδιστός, διάλογος δύο υποκριτών ή ενός υποκριτή και του χορού, εδώ του Τσαλαπετεινού και του κορυφαίου. Στη διάρκεια του διαλόγου ο κορυφαίος ζητάει να μάθει ποιοι είναι οι δύο ξένοι και για ποιο λόγο έχουν έρθει. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πληροφορίες δεν ζητούνται ευθέως από τους ίδιους αλλά από τον μεσολαβητή, τον Τσαλαπετεινό. Το πλεονέκτημα αυτής της τακτικής είναι ότι, πριν καν ακουστούν όσα έχουν να πουν οι ξένοι, οι απαντήσεις του Τσαλαπετεινού δημιουργούν κλίμα προσδοκίας για κάτι συγκλονιστικό που πρόκειται να ακουστεί.*

437, 441-2 **από πού**: Ως πρώτο βήμα στην προσέγγιση με τους ανθρώπους, τα πουλιά ζητούν να μάθουν και από ποιο συγκεκριμένο τόπο έρχονται οι ξένοι. Η τοποθέτησή τους μέσα στον χώρο, και συγκεκριμένα στην «*Ελλάδα τη σοφή*», προωθεί τη δράση, ιδίως όταν ο χορός μαθαίνει αμέσως μετά (στ. 445-8) για την ισχυρή επιθυμία των δύο ξένων να υιοθετήσουν τον δικό του τρόπο ζωής και κοινωνικής οργάνωσης, ξεπερνώντας τη ριζική και προαιώνια μεταξύ τους διαφορά.

442 **Απ' την Ελλάδα τη σοφή**: Οι Έλληνες, με πρώτους τους Αθηναίους, πίστευαν στη διανοητική τους υπεροχή έναντι των λεγόμενων βαρβάρων.

Πυγμαίος και γέρανος. Λεπτομέρεια από πήλινο βωμίσκο, 6ος αι. π.Χ. (Αρχαία Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 48

με τη δική σου συντροφιά.
ΧΟΚ. Τι λες! Και τι προτείνει αυτός;
ΤΣΑ. Απίστευτα, πρωτάκουστα.
ΧΟΚ. Τι θα 'χει να κερδίσει αυτός,
αν μείνει εδώ,
ώστε μαζί μας ζώντας πια
ή εχθρούς του να νικά ή καλό
να κάνει σ' όσους αγαπά;
ΤΣΑ. Προβλέπει πλούτη κι αγαθά,
απίστευτα, απερίγραπτα·
από τα λόγια του θα δεις
πως όλα ανήκουνε σ' εσέ,
και κοντινά κι αλαργινά.

ΧΟΚ. Μην του 'χει στρίψει;
ΤΣΑ. Το μυαλό
που έχει αυτός δε λέγεται.
ΧΟΚ. Κι έχει ξυπνάδα το μυαλό;
ΤΣΑ. Είν' αλεπού, και τι αλεπού!
Μαριόλος, φίνος, πονηρός, ατσίδα.
ΧΟΚ. Πες του λοιπόν να μας τα πει.
Τα λόγια σου είναι σα φτερά,
που μ' ανεβάζουνε ψηλά.

ΚΑΝΤΕ ΔΙΑΛΟΓΟ, ΟΧΙ ΠΟΛΕΜΟ

ΤΣΑ. Εσείς οι δυο για πάρτε τ' άρματα όλα
και πίσω εκεί κρεμάστε τα στο τζάκι,
κοντά στην πυροστιά, καλή να 'ν' η ώρα.
Κι εσύ έλα τώρα εξήγησε και πες τους
για ποιο σκοπό τα μάζεψα.

ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ

ΠΕΙ. Όχι, α όχι,
αν συμφωνία δεν κάμουν σαν εκείνη
που ο μαχαιράς, αυτή η μαϊμού, είχε κάμει
με τη γυναίκα του: ότι πια δε θα 'χει
δαγκωματιές, τραβήγματα αχαμνών
και τσιμπιές...
ΧΟΚ. Εδώ πίσω;
ΠΕΙ. Όχι, στα μάτια.
ΧΟΚ. Το λόγο μου σου δίνω.
ΠΕΙ. Τότε ορκίσου.
ΧΟΚ. Ναι, με τη συμφωνία πως θα μου δώσουν

465 *μαριόλος*: εύστροφος, πανούργος.

Μεταβατική σκηνή (στ. 469-487)

(ΤΣΑΛΑΠΕΤΕΙΝΟΣ – ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΟΡΥΦΑΙΟΣ)

Ήρεμος διάλογος • Πρώτη συνομιλία • Ενισχυμένη κωμικότητα

Είναι η μόνη σκηνή της Παρόδου που είναι γραμμένη ολόκληρη σε ιαμβικό τρίμετρο — στη μετάφραση ιαμβικός ενδεκασύλλαβος. Το συγκεκριμένο μέτρο ταιριάζει σ' αυτόν τον πιο ήρεμο διάλογο, που ολοκληρώνει τη μετάβαση από τη δυναμική στη λεκτική αντιπαράθεση. Στη σκηνή αυτή: α) απομακρύνονται τα σκηνικά αντικείμενα που δεν χρειάζονται πια, β) ο Πεισέταιρος συνομιλεί πρώτη φορά με τον κορυφαίο του χορού και γ) μετά το κάπως σοβαρό Αμοιβαίο, επανέρχεται ενισχυμένη η κωμικότητα, κυρίως χάρη στις πρόσθετες εγγυήσεις που ζητάει ο Πεισέταιρος και στον ιδιότυπο όρκο που δίνει ο κορυφαίος.

469 **Εσείς οι δυο**: Βουβά πρόσωπα, δούλοι που συνόδευαν τους δύο Αθηναίους, κουβαλώντας τα σκεύη για τη θυσία (στ. 45). Ταυτίζονται με τον Ξανθία και τον Μανόδωρο (στ. 697).

470 **στο τζάκι**: Για τέτοια όπλα η φυσική τους θέση είναι το τζάκι. Όμως και τα κανονικά όπλα τα κρεμούσαν στο τζάκι, για να μην επηρεάζονται από την υγρασία.

«ΠΕΙ. ... *ότι πια δε θα 'χει / δαγκωματιές, τραβήματα αχαμνών / και τσιμπιές* ... ΧΟ^Κ. *Εδώ πίσω;*» (*Όρν.* 476-8).
(Σχεδιαστική απόδοση παράστασης σε καβειρικό αγγείο από τη Θήβα.)

475-8 **ο μαχαιράς, αυτή η μαϊμού... τσιμπιές**: Η διατύπωση του πρωτοτύπου είναι *ὁ πίθηκος… ὁ μαχαιροποιός*. Ο μεταφραστής δέχεται ότι γίνεται αναφορά σε πρόσωπο. Πιθανότερο φαίνεται όμως ότι ο Αριστοφάνης παραπέμπει σε κάποια —άγνωστη σε εμάς— ιστορία σαν αυτές που αποδίδονται στον Αίσωπο, στην οποία πρωταγωνιστούσε ένας πραγματικός πίθηκος με τη «διαχυτικότατη» γυναίκα του.

476-8 **ότι πια δε θα 'χει... τσιμπιές**: Οι όροι που θέτει ο Πεισέταιρος είναι διφορούμενοι: μπορεί να αναφέρονται ή σε σεξουαλική δραστηριότητα ή στην άθληση.

480-1 **θα μου δώσουν... βραβείο**: Βλ. σελ. 12.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 50

όλοι, κριτές, θεατές, βραβείο....
ΠΕΙ. Θα γίνει.
ΧΟΚ. ορκίζομαι· τον όρκο μου αν πατήσω,
μου φτάνει το βραβείο και μ' έναν ψήφο.
ΠΕΙ. Άκουσε, κόσμε· τα όπλα τους οι οπλίτες
[449] να πάρουν και στα σπίτια τους να πάνε·
ό,τι άλλο, θα το δουν στις πινακίδες·
θα 'ναι γραμμένο εκεί· να 'χουν το νου τους.

Σκηνικό του Κάρολου Κουν για τους *Όρνιθες*
και τον *Πλούτο* του Αριστοφάνη. Κολέγιο Αθηνών, 1936.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 51

486στις πινακίδες: Στην αγορά της Αθήνας υπήρχε το μνημείο με τα αγάλματα των δέκα επωνύμων ηρώων, των μυθικών δηλαδή ηρώων από τους οποίους είχαν πάρει τα ονόματά τους οι δέκα αθηναϊκές φυλές. Η βάση του μνημείου αυτού, που σώζεται εν μέρει, χρησίμευε ως «πίνακας ανακοινώσεων».

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες ΙΙ (στ. 232-487)

10. Στους πρώτους 340 στίχους να υποδείξετε δύο σημεία στα οποία ο ποιητής χρησιμοποιεί την τεχνική της επιβράδυνσης, διαψεύδοντας τις προσδοκίες του κοινού.

11. Αν τη μονωδία του Τσαλαπετεινού την τραγουδούσε ο χορός, το τελικό μουσικό αποτέλεσμα πιστεύετε ότι θα ήταν καλύτερο ή χειρότερο;

12. Αναζητήστε πληροφορίες σχετικά με τον θετικό ή αρνητικό συμβολισμό της κουκουβάγιας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

13. Χρησιμοποιώντας ιστορικό και γεωγραφικό χάρτη, αναζητήστε: α) τοπωνύμια που ταυτίζονται ή είναι ετυμολογικά συγγενή με ονόματα πουλιών· β) πέντε δήμους ή περιοχές της Αττικής (εκτός από τον Κεραμεικό) που έχουν και σήμερα την αρχαία (ή παρόμοια) ονομασία.

14. Υποθέστε ότι μια χρονιά συμμετείχαν στους αγώνες κωμωδίας οι κωμικοί ποιητές Αριστοφάνης, Κρατίνος, Εύπολης, Έρμιππος και Φερεκράτης. Δέκα μαθητές να αναλάβουν τον ρόλο των δέκα κριτών και να γράψει ο καθένας σε ένα φύλλο χαρτί τα ονόματα των πέντε κωμικών ποιητών με την αξιολογική κατάταξη που θέλει. Στη συνέχεια κάνετε ό,τι λέει το κείμενο που ακολουθεί: «Κατόπιν οι πινακίδες [εδώ: τα φύλλα] τοποθετούνταν σε μια κάλπη, και για να εκδοθεί οριστική απόφαση [για την κατάταξη στους δραματικούς αγώνες] κληρώνονταν για μια φορά ακόμη από τις δέκα πινακίδες μόνο οι πέντε, ενώ οι υπόλοιπες ακυρώνονταν — τελευταίο μέτρο ασφαλείας ώστε να μη γνωρίζει κανείς προκαταβολικά ποια ψήφος θα υπερισχύσει.»

Να επισημάνετε ένα σοβαρό μειονέκτημα της διαδικασίας (αν η διαδικασία για την ανάδειξη του νικητή ήταν αυτή που περιγράφεται· ποια ακριβώς ήταν δεν το γνωρίζουμε).

15. Με βάση τις ενδείξεις που υπάρχουν στους στ. 355-487, να περιγράψετε τι διαδραματίζεται στη σκηνή και στην ορχήστρα (πρόσωπα, κοστούμια, σκηνικά αντικείμενα, κινήσεις, χειρονομίες κτλ.). Στη συνέχεια να γράψετε σκηνοθετικές οδηγίες και να ξαναγράψετε σε υπολογιστή τους συγκεκριμένους στίχους της κωμωδίας ενσωματώνοντας (με διαφορετικά στοιχεία) τις οδηγίες αυτές.

16. Να συγκρίνετε τις δύο αγγειογραφίες με ανθρώπους μεταμφιεσμένους σε πουλιά (σελ. 41 και 43) και να καταγράψετε τις διαπιστώσεις σας. Φροντίστε στην απάντησή σας να διατυπώνεται η άποψή σας σχετικά με τα ακόλουθα ερωτήματα: **α)** Οι αγγειογραφίες προϋποθέτουν θεατρική παράσταση; **β)** Οι εικονιζόμενοι είναι μέλη του χορού ή υποκριτές; **γ)** Πρόκειται για σκηνές εισόδου ή εξόδου;

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 52

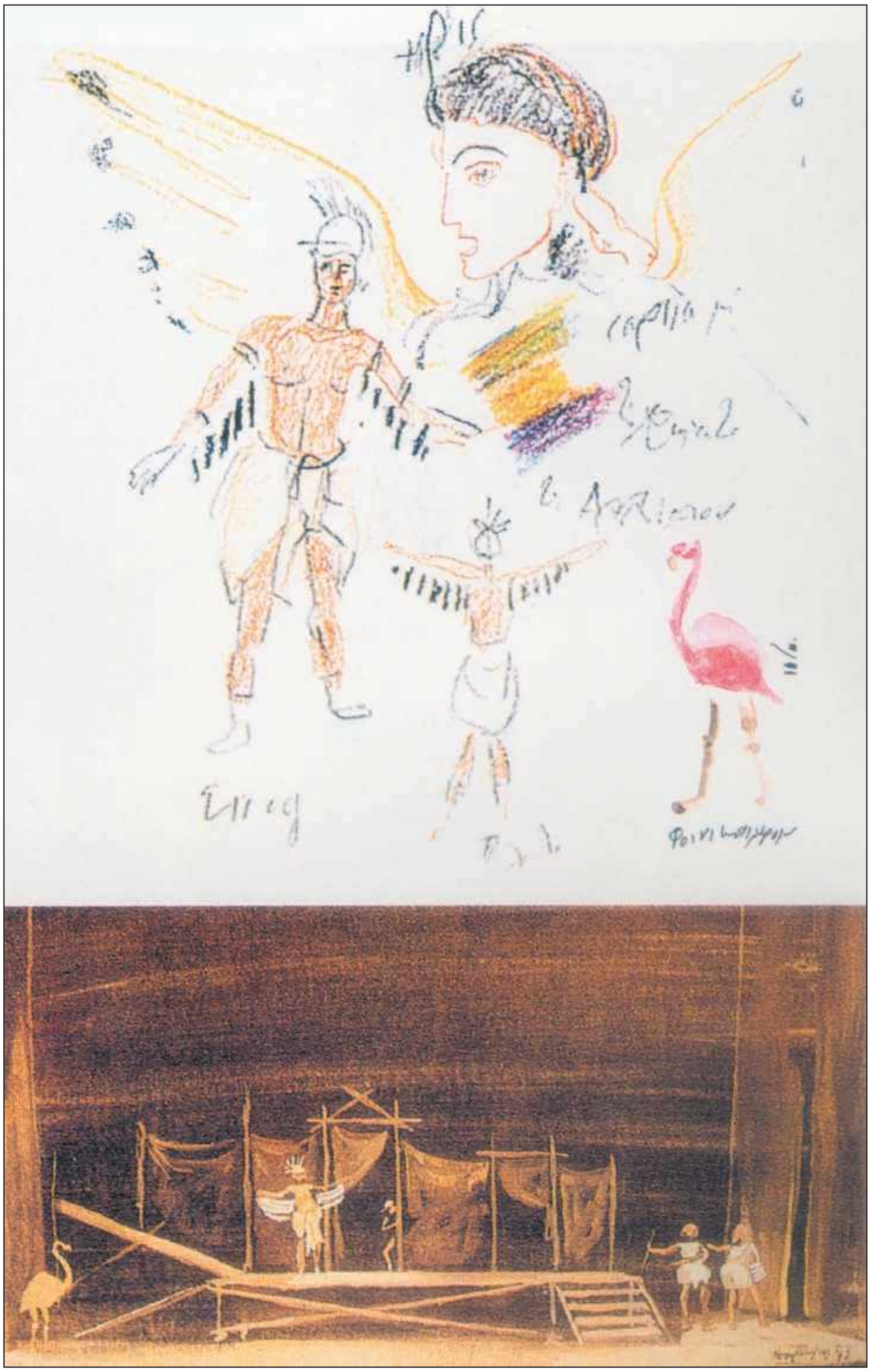

Μακέτα σκηνικού και σχέδια του Γιάννη Τσαρούχη για την παράσταση των *Ορνίθων*.
Θέατρο Τέχνης 1959. (Σκηνοθεσία: Κάρολος Κουν.)

Ο ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ (στ. 488-677)

(Χορος – Κορυφαιος – Πεισεταιρος – Ευελπιδης)

• Λεκτική αντιπαράθεση • Επιρρηματική δομή • Καμπή • Ιδιομορφία

Ο Επιρρηματικός Αγώνας *είναι λεκτική αντιπαράθεση του κωμικού ήρωα με τον αντίπαλό του ή τον χορό, η οποία έχει συμμετρική δομή και περιλαμβάνει μέρη που τραγουδιούνται (αδόμενα) και μέρη που απαγγέλλονται (απαγγελλόμενα). Ονομάζεται επιρρηματικός επειδή τα απαγγελλόμενα μέρη ακολουθούν μ ε τ ά τα αδόμενα (*ἐπι-λέγονται → ἐπίρρημα*). Με τον Αγώνα κορυφώνεται η εξέλιξη της πλοκής και επέρχεται η αποφασιστική καμπή: ο ήρωας εξουδετερώνει ή πείθει όσους αντιδρούν και μπορεί στη συνέχεια να πραγματοποιήσει το μεγαλόπνοο σχέδιό του.*

Στην πλήρη μορφή του ο Αγώνας απαρτίζεται από εννέα μέρη, που διαφοροποιούνται ως προς το μέτρο, το περιεχόμενο ή τον τρόπο εκφοράς. Τα οκτώ πρώτα μέρη είναι δύο μετρικά απολύτως όμοιες ακολουθίες (1-4 = 5-8). (Λεπτομέρειες στον πίνακα, με συγκεκριμένα στοιχεία για τον Αγώνα των Ορνίθων.*)*

ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΜΕΡΗ		ΕΚΤΑΣΗ (ΣΤΙΧΟΙ)	ΜΕΤΡΟ	ΕΚΦΟΡΑ
1) ωδή (488-97)	5) αντωδή (577-86)	[10]	λυρικά[1] (τροχαϊκό)[2]	τραγούδι
2) κατακελευσμός (498-9)	6) αντικατακελευσμός (587-8)	[2]	ανάπ.[3] 22 συλλ.	απαγγελία
3) επίρρημα (500-60)	7) αντεπίρρημα (589-649)	[61]	» 22 συλλ.	απαγγελία
4) πνίγος (561-76)	8) αντίπνιγος (650-64)	[16][4]	» 12 συλλ.	απαγγελία
9) σφραγίδα (665-677)		[13]	» 22 συλλ.	απαγγελία

Σημειώσεις: 1. Στο πρωτότυπο. 2. Στη μετάφραση. 3. Ανάπ. = ανάπαιστος (όλα τα απαγγελλόμενα μέρη και στο πρωτότυπο και στη μετάφραση είναι γραμμένα σε αναπαιστικό μέτρο). 4. Το Αντίπνιγος είναι 15 στίχοι.

*Στην Ωδή ο χορός τονίζει τη σημασία της αντιπαράθεσης, στην Αντωδή εκφράζει συχνά τον θαυμασμό του για τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν. Ο Κατακελευσμός (*κατακελεύω *= προτρέπω) και ο Αντικατακελευσμός είναι δίστιχες προτροπές του χορού προς τον ήρωα και τον αντίπαλό του. Στο Επίρρημα και στο Αντεπίρρημα εκτίθενται οι διαφορετικές ή αντίθετες απόψεις των αντιπάλων. Στο Πνίγος (κατά γράμμα: αυτό που σε πνίγει) και στο Αντίπνιγος προέχει το πώς εκφέρεται ο λόγος, δηλαδή χωρίς διακοπή, χωρίς ανάσα. Η Σφραγίδα, την οποία κάποιοι δεν θεωρούν μέρος του Αγώνα, περιέχει τον έπαινο για τον νικητή.*

Ο Αγώνας των Ορνίθων *παρουσιάζει μια ιδιομορφία: εδώ δεν αντιπαρατίθενται, όπως συμβαίνει συνήθως, δύο αντίπαλοι, αλλά το ίδιο πρόσωπο (ο Πεισέταιρος) εκθέτει στον χορό το σχέδιό του και αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του τόσο στο Επίρρημα όσο και στο Αντεπίρρημα. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι μιλάει το ίδιο πρόσωπο, υπάρχει σαφής διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο: στο Επίρρημα υποστηρίζεται ότι τα πουλιά είναι τα παλαιότερα πλάσματα στον κόσμο, ότι τους ανήκει αυτοδικαίως η βασιλεία και ότι στα παλιά εκείνα χρόνια ήταν βασιλιάδες· στο Αντεπίρρημα παρουσιάζεται το σχέδιο για την ανάκτηση της βασιλείας και προτείνονται συγκεκριμένα μέτρα για την αποτελεσματική διεκδίκησή της.*

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 54

ΧΟΡ. Δολερό [*στροφή*
πλάσμα ο άνθρωπος με κάθε τρόπο, πάντα·
κι όμως μίλα·
κάτι απάνω μου ίσως βρίσκεις σοβαρό
και το φανερώσεις τώρα,
κάποια δύναμη μεγάλη, που ξεφεύγει
απ' το κοκορόμυαλό μου·
ό,τι βλέπεις να το πεις μπρος στο κοινό·
κάτι αν βρεις καλό για μένα,
θα 'ναι για όλους μας καλό.

ΧΟΡ. Μα το ζήτημ' αυτό, που η δική σου βουλή
λέει καλό και γι' αυτό 'ρθες, με θάρρος
έλα πες το· ποτέ δε ντροπιάζουμ' εμείς
λόγο που έχουμε δώσει, να ξέρεις.
ΠΕΙ. Έτοιμη έχω τη ζύμη ενός λόγου, και να,
της ψυχής μου παρόρμηση νιώθω
να τον πλάσω· είν' ο δρόμος ελεύθερος. Μπρος!
Φέρτε εδώ ένα στεφάνι, και κάποιος
να μου χύσει στα χέρια μου απάνω νερό·
μην αργείτε.
ΕΥ. Τι; Πάμε για δείπνο;
ΠΕΙ. Όχι· είν' ώρα που μέσα στο νου μου ζητώ
κάποιο λόγο τρανό και θρεμμένο,
να μπορέσω να σπάσω αυτωνών την ψυχή.
Τι μεγάλο για σας νιώθω πόνο,

ΗΠΑΛΑΙΑ ΟΡΝΙΘΟΚΡΑΤΙΑ

που σε χρόνια παλιά βασιλιάδες εσείς…
ΧΟΡ. Βασιλιάδες, εμείς; τίνων;
ΠΕΙ. Όλων,
όσα υπάρχουν στον κόσμο· δικοί μου, αυτουνού,
μα και του ίδιου του Δία· η δική σας
η φυλή πρωτοπλάστηκε, απ' όλες πιο πριν,
πιο παλιά απ' τους Τιτάνες, τον Κρόνο,
κι απ' τη Γη.
ΧΟΡ. Κι απ' τη Γη;
ΠΕΙ. Σου τ' ορκίζομαι, ναι.
ΧΟΡ. Τέτοιο πράμα ποτέ δε μου το 'παν.
ΠΕΙ. Είσαι αγράμματος και μη πολυπράγμων, αλλά
κι ούτε διάβασες μύθους του Αισώπου.
Πρώτο απ' όλα, λέει ο Αίσωπος, ένα πουλί,
η σιταρήθρα γεννήθηκε· πρώτο,

Η ωδή (στ. 488-497)

488-9 Τέτοιου τύπου εισαγωγικές γενικεύσεις με φιλοσοφική χροιά θυμίζουν χορικά τραγωδίας.

Ο κατακελευσμός (στ. 498-499)

499 Στο πρωτότυπο το λεξιλόγιο εξακολουθεί να είναι πολεμικό.

Το επίρρημα (στ. 500-560)

Στο Επίρρημα ακούγονται πράγματα όχι απλώς απίστευτα, όπως είχε προεξοφλήσει ο Τσαλαπετεινός, αλλά και απροσδόκητα: κανείς, με βάση όσα έχουν προηγηθεί, δεν περιμένει να ακούσει ότι τα πουλιά είναι τα αρχαιότερα πλάσματα στον κόσμο ούτε ότι ήταν άλλοτε βασιλιάδες. Για να τεκμηριώσει ο ήρωας αυτούς τους αδιανόητους ισχυρισμούς, κομίζει συγκεκριμένες αποδείξεις. Για τον πρώτο ισχυρισμό περιορίζεται σε μία (την ιστορία με τη σιταρήθρα), για τον δεύτερο σωρεύει συνολικά έξι. Το αποδεικτικό υλικό το αντλεί από τα υποτιθέμενα κατάλοιπα της παλαιάς ορνιθοκρατίας. Για την αποτελεσματικότερη οργάνωση και παρουσίαση των αποδείξεων, επιστρατεύονται —και την ίδια στιγμή υπονομεύονται— ρητορικά στερεότυπα με σαφώς σοφιστική χροιά.

502-3 **Φέρτε... πάμε για δείπνο**; Ο Πεισέταιρος ζητάει το στεφάνι προκειμένου να εκφωνήσει τον λόγο που έχει προαναγγείλει — οι ρήτορες, όταν απευθύνονταν στην Εκκλησία του Δήμου, φορούσαν στεφάνι. Ο Ευελπίδης παρασύρεται από τις μεταφορές που χρησιμοποιεί ο Πεισέταιρος («*ζύμη*», «*να τον πλάσω*») και από τη δεύτερη εντολή («*κάποιος… νερό*») και ρωτάει αν θα δειπνήσουν. (Το πλύσιμο των χεριών, που έχει εδώ την έννοια καθαρτήριας πράξης πριν από ένα σπουδαίο εγχείρημα, μπορεί να συνδέεται με δείπνο, συμπόσιο ή ιερουργία, όχι όμως με αγόρευση στην Εκκλησία του Δήμου.)

507 **Τιτάνες**: Οι Τιτάνες ήταν παιδιά του Ουρανού και της Γαίας. Είναι γνωστοί κυρίως από την απόπειρα να ανατρέψουν τον Δία, ο οποίος κατάφερε να τους κατατροπώσει και να τους ρίξει στα Τάρταρα (Τιτανομαχία).

509 **και μη πολυπράγμων**: Ο χαρακτηρισμός «*πολυπράγμων*» εδώ είναι θετικός. Συνήθως έχει αρνητικό περιεχόμενο, είτε πρόκειται για τον ιδιωτικό βίο είτε για τον δημόσιο. *Πολυπραγμοσύνη* είναι η ανάμειξη σε υποθέσεις άλλων. Σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο εκείνοι που θεωρούνταν *πολυπράγμονες* κατεξοχήν ήταν οι Αθηναίοι. Ο Πεισέταιρος δηλώνει βέβαια ότι αναζητεί «*τόπο ήσυχο*» (στ. 47 *τόπον ἀπράγμονα*), κατά βάθος όμως είναι η ενσάρκωση της αθηναϊκής *πολυπραγμοσύνης*. Βλ. και στ. 47 σχόλ.

Σκηνή συμποσίου. Όστρακο βοιωτικού καβειρικού σκύφου από το Καβείριο της Θήβας.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

μύθους του Αισώπου: Ήδη τότε ο Αίσωπος, για τον οποίο οι αρχαίοι πίστευαν ότι έζησε ως δούλος στη Σάμο στις αρχές του 6ου αιώνα, εθεωρείτο αυθεντία για μύθους με πρωταγωνιστές ζώα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 56

πριν η γη να πλαστεί· κι ο γονιός του πουλιού
από κάποια, λέει, πέθανε αρρώστια·
η φτωχιά η σιταρήθρα δεν έβρισκε γη
να τον θάψει· κι οι μέρες περνούσαν·
τι να γίνει ο νεκρός; Τότε κείνη λοιπόν
στο κεφάλι της μέσα τον θάβει.

ΕΥ. Σ’ ένα κεφαλοχώρι λοιπόν το νεκρό
το πουλάκι είναι τώρα θαμμένο.

ΠΕΙ. Ε λοιπόν, αφού πριν από γη και θεούς
τα πουλιά γεννηθήκαν στον κόσμο,
το σωστό και το δίκιο δεν είναι σ’ αυτά,
σαν πρωτότοκα, ο θρόνος ν’ ανήκει;

ΕΥ. Φυσικά· θα ’ναι ανάγκη μονάχα, θαρρώ,
δω και μπρος να ’χεις σίδερο μύτη·
γιατί βέβαια στο Δία δε θ’ αρέσει, σε μια
τσιγκλιτάρα να δώσει το σκήπτρο.

ΟΙ ΑΠΟ-ΔΕΙΞΕΙΣ

ΠΕΙ. Ότι τότε, στα χρόνια που λέω, τα παλιά,
κυβερνούσαν πουλιά τους ανθρώπους
και τα σκήπτρα κρατούσανε, κι όχι θεοί,
τ’ αποδείχνουν πολλά γεγονότα.
Και για πρώτο παράδειγμα να ο πετεινός·
των Περσών ήταν ρήγας κι αφέντης,
από κάθε Μεγάβαζο αυτός πιο παλιός,
πιο παλιός από κάθε Δαρείο·
ώστε ακόμα απ’ αυτό το πρωτάτο κι εμείς
τονε λέμε πουλί της Περσίας.

ΕΥ. Και γι’ αυτό περπατά με καμάρι πολύ,
των Περσών όπως κάνει ο ρηγάρχης
κι είναι κιόλας το μόνο πουλί που κρατά
στο κεφάλι του ολόρθη τιάρα.

ΠΕΙ. Κι ήταν τόσο τρανός κι είχε τόσο υψηλήν
αρχοντιά ο πετεινός, που και τώρα,
απ’ την πρώτη του εκείνη εξουσία την παλιά,
τα χαράματα μόλις λαλήσει,
όλοι αμέσως ξυπνούν, στις δουλειές τους να παν,
ο χαλκιάς, ο αλευράς, ο ταμπάκης,
κι όσοι φτιάνουν ασπίδες ή λύρες· μαζί
κανατάς, παπουτσής και λουτράρης·
όλοι, αφού ποδεθούν βιαστικά, ξεκινούν
νύχτ’ ακόμα.

518 *τσιγκλιτάρα*: δρυοκολάπτης.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 57

522 **από κάθε Μεγάβαζο... από κάθε Δαρείο**: Χαρακτηριστικά περσικά ονόματα βασιλέων (Δαρείος) ή στρατηγών (Μεγάβαζος).

523 **πουλί της Περσίας** (αρχ. *Περσικὸς ὄρνις*): Ο κόκορας προέρχεται από την Ινδία, αλλά οι Έλληνες τον γνώρισαν και τον παρέλαβαν από τους Πέρσες.

525 **τιάρα**: Κάλυμμα της κεφαλής που έφεραν Πέρσες ευγενείς ή αξιωματούχοι. Αναφέρεται ότι μόνο ο βασιλιάς είχε το προνόμιο να φοράει την τιάρα ορθή.

Προσχέδιο του Αλέκου Φασιανού για στοιχεία των κοστουμιών
και των σκηνικών των *Ορνίθων*. Εθνικό Θέατρο, 1979. (Σκηνοθεσία: Α. Σολομός.)

ΕΥ. Σ’ αυτό ρώτα εμένα.
Εξαιτίας του κοκόρου μια χλαίνα ακριβή
κάποτ’ έχασα εγώ ο κακομοίρης.
Στην Αθήνα είχα πάει, στη γιορτή ενός μωρού
που θα τού ’βγαζαν τ’ όνομα· λίγο
το ’χα τσούξει και πλάγιασα· κι έξαφνα, πριν
να τελειώσουνε οι άλλοι το δείπνο,
το κοκόρι λαλεί· «ξημερώνει» είπα εγώ·
ξεκινώ για τον Άλιμο· μόλις
ξεμυτίζω απ’ το τείχος, γερή μαγκουριά
κάποιος κλέφτης μού δίνει στην πλάτη·
πέφτω κάτω και πάω να φωνάξω, μα αυτός
μου ’χε κιόλας βουτήξει το ρούχο.
ΠΕΙ. Των Ελλήνων έν’ άλλο πουλί βασιλιάς
κι αρχηγός ήταν τότε, ο πετρίτης.
ΧΟ^{Κ}. Των Ελλήνων;
ΠΕΙ. Ναι, ναι· και τους έμαθε αυτός,
βασιλιάς όπως ήτανε, πρώτος
να κυλιούνται στη γη στους πετρίτες μπροστά.
ΕΥ. Μωρέ αλήθεια· κι εγώ έναν πετρίτη
μόλις είδα μια μέρα, κυλιόμουν στη γη·
πέφτω ανάσκελα, ανοίγω το στόμα
κι έναν έτσι οβολό καταπίνω· και πια
μ’ άδεια τσέπη γυρίζω στο σπίτι.
ΠΕΙ. Στη Φοινίκη, καθώς και στην Αίγυπτο δα,
βασιλιάς ήταν τότες ο κούκος·
κι όλοι οι Φοίνικες, τσούρμο, την κάθε φορά
που τους φώναζε ο κούκος το κούκου,
στα σπαρμένα χωράφια τραβούσαν γραμμή
και θερίζανε στάρια, κριθάρια.
ΕΥ. Γι’ αυτό λεν «σπόρο αν έχεις και νιώθεις το κουκ,
τρέξ’ ευθύς στο χωράφι και σπείρε».
ΠΕΙ. Κι ήταν τέτοιοι αφεντάδες τρανοί τα πουλιά,
που κι αν τύχαινε να ’ναι στο θρόνο
των Ελλήνων κανένας Μενέλαος, κανείς
Αγαμέμνονας, πάνω στο σκήπτρο
θα καθότανε πάντα και κάποιο πουλί,
για να παίρνει μερίδιο απ’ τα δώρα.

531 *χλαίνα* (αρχ. *χλαῖνα*): χοντρή και βαριά υφαντή μάλλινη κάπα, που τη χρησιμοποιούσαν και ως σκέπασμα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 59

539 **να κυλιούνται... μπροστά**: Οι αρχαίοι κυλιούνταν στη γη όταν πρωτοέβλεπαν πετρίτη, επειδή η εμφάνισή του (τέλη Φεβρουαρίου/αρχές Μαρτίου) σήμαινε το τέλος του χειμώνα και τον ερχομό της άνοιξης. Για τον Πεισέταιρο αυτή η κίνηση ήταν κατάλοιπο της παλαιάς βασιλικής εξουσίας του πετρίτη, ανάλογη με την προσκύνηση του βασιλιά από τους υπηκόους του, που ήταν χαρακτηριστική για τους βαρβάρους, αλλά αδιανόητη για τους Έλληνες.

Δίδραχμο της Καρύστου
με παράσταση πετεινού,
β΄ μισό 4ου αι. π.Χ.
(Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

541 **κι έναν οβολό καταπίνω**: Ο οβολός ήταν το βασικό νόμισμα για τις καθημερινές συναλλαγές (1 οβολός = 1/6 της δραχμής). Οι αρχαίοι, όταν έβγαιναν να ψωνίσουν, χρησιμοποιούσαν ως «πορτοφόλι» για τα μικρά κέρματα το στόμα τους.

543 **φώναζε... κούκου**: Τον κούκο συχνά τον ακούς, αλλά σπάνια τον βλέπεις. Στην Αττική εμφανίζεται τέλη Μαρτίου/αρχές Απριλίου, στη Φοινίκη όμως, όπου το κλίμα είναι σαφώς πιο θερμό, ίσως συνέπιπτε η εμφάνισή του με την έναρξη του θερισμού.

Κορινθιακός αμφορέας
με παράσταση δύο
πετεινών, περ. 590-570 π.Χ.
(Αρχαία Κόρινθος,
Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 60

ΕΥ. Α, γι' αυτό, κι όταν παίζουν στο θέατρο καμιά
τραγωδία, μ' ένα όρνιο στο χέρι
βγαίνει ο Πρίαμος· δεν το 'ξερα εγώ και γι' αυτό
μου φαινόταν παράξενο πάντα·
τώρα νιώθω· στεκόταν εκεί για να δει,
ο Λυσικράτης τι δώρα θα πάρει.

ΠΕΙ. Κι άλλη απόδειξη, η πιο χτυπητή: ο τωρινός
βασιλιάς μας, ο Δίας, μ' ένα όρνιο
στο κεφάλι του στέκεται, μ' έναν αϊτό,
σαν αφέντης· η κόρη του πάλι
έχει μια κουκουβάγια, και, σαν παραγιός,
έχει ο Απόλλωνας ένα γεράκι.

ΧΟΡ. Μα τη Δήμητρα, αλήθεια όσα λες· μα γιατί
τα κρατούν;

ΠΕΙ. Όταν ένας προσφέρνει
μια θυσία και, καθώς η συνήθεια απαιτεί,
μες στα χέρια των θεών πάει να βάλει
σκωταριά του σφαχτού, να χιμούν τα πουλιά
να την παίρνουνε πριν απ' το Δία.
Σε πουλιά τότε ορκίζουνταν όλοι, κανείς
σε θεό, σαν που γίνεται τώρα.

ΕΥ. Μα και σήμερα ο μάντης ο Λάμπωνας, σαν
ξεγελά, «μα τη χήνα» δε λέει;

ΠΕΙ. Όντα ανώτερα, ως βλέπεις, μεγάλα, ιερά
στα παλιά σάς λογάριαζαν χρόνια.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΤΑΝΤΙΑ

Κουτορνίθια είστε τώρα και σκλάβοι γι' αυτούς·
σας χτυπούν με τις πέτρες, καθώς τους τρελούς·
ως και μες στα ιερά πουλολόγοι πολλοί
παν και στήνουν για σας, για να πιάσουν εσάς,
δίχτυα, ξόβεργες, βρόχια, πλεμάτια, θηλιές,
ανεσπάθες, καπάντζες·
σας τσακώνουν, σας παν στο παζάρι σωρούς
κι όποιος πάει να ψωνίσει σας ψάχνει παντού·
στο τραπέζι όταν πάλι σας βάζουν —αφού
τους αρέσουν αυτά— δεν τους φτάνει ψητά
να σας τρώνε, σας χύνουν και λάδι πολύ,
ρίχνουν ξίδι, από πάνω σάς ξύνουν τυρί,
κι αφού φτιάξουν και σάλτσα γλυκιά και παχιά,

565-6 *ξόβεργες*: βέργες αλειμμένες με κολλώδη ουσία για να κολλάνε τα πουλιά.
βρόχια: μικρές θηλιές. *πλεμάτια*: πλέγματα, δίχτυα. *ανεσπάθες*: βρόχοι για πουλιά.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 61

551 **Λυσικράτης**: Μια πηγή αναφέρει ότι ήταν Αθηναίος στρατηγός που κατηγορούνταν ως δωροδοκούμενος. Η ίδια πηγή προσθέτει ότι, σύμφωνα με άλλους, ήταν ατάλαντος τραγικός ποιητής. Ίσως και οι δύο πληροφορίες είναι αναξιόπιστες.

556-7 **μες στα χέρια των θεών... σκωταριά του σφαχτού**: Όταν πρόσφεραν θυσία, έψηναν πρώτα τα σπλάχνα και τα μοίραζαν στους συμμετέχοντες. Ένα μέρος από τα σπλάχνα, που τελικά το κατανάλωνε ο ιερέας, το απόθεταν στα χέρια (ή στα γόνατα) του λατρευτικού αγάλματος.

559 **Λάμπωνας**: Επιφανής μάντης και χρησμολόγος, φίλος του Περικλή και, γενικότερα, πρόσωπο με μεγάλο κύρος και συμμετοχή σε σημαντικές αποστολές. Οι κωμικοί επανειλημμένα τον κατηγορούν ως λαίμαργο, αγύρτη και φιλοχρήματο — οι δύο τελευταίες κατηγορίες είναι συνήθεις κατηγορίες εναντίον των μάντεων.
«μα τη χήνα»: Στα αρχαία ελληνικά ο όρκος *νὴ τὸν χῆνα* διέφερε μόνο κατά ένα γράμμα από τον κανονικό όρκο *νὴ τὸν Ζῆνα* (= μα τον Δία).

Το πνίγος (στ. 561-576)

Στην ενότητα αυτή ο Πεισέταιρος προσπαθεί να πείσει περισσότερο με τη συναισθηματική εμπλοκή των ακροατών του παρά με την ισχύ των επιχειρημάτων.

561 κ.εξ. Αφού ο Πεισέταιρος έχει αποδείξει με επιχειρήματα την παλαιά ανωτερότητα των πουλιών, τονίζει έντονα τη ριζική διαφορά από την τωρινή κατάσταση.

562 **σας χτυπούν με τις πέτρες, καθώς τους τρελούς**: Ήταν, φαίνεται, τόσο συνηθισμένο να χτυπούν τους τρελούς με τις πέτρες, ώστε η φράση «σε λίγο θα τον πάρουν με τις πέτρες» είχε φτάσει να σημαίνει «είναι τρελός».

568 **σας ψάχνει παντού**: Για να διαπιστώσει αν είναι καλοθρεμμένα.

Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 62

περεχούνε μ' αυτή,
όπως είναι ζεστή,
τα κορμιά σας, σα να 'στε ψοφίμια.

ΧΟ^{Κ}. Θλιβερό *[αντιστροφή*
το μαντάτο που μας φέρνεις, άνθρωπέ μου·
δάκρυα χύνω·
μεγαλεία απ' των προγόνων τον καιρό
πάνε, σβήσανε πια τώρα,
των πατέρων η αναντρία τα 'χει γκρεμίσει.
Μα σωτήρα μου σε στέλνει
ένας θεός και κάποια σύμπτωση καλή.
Πάρε εμάς και τα μικρά μας
και κυβέρνα μας εσύ.

ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΓΙΝΕΙ

ΧΟ^{Κ}. Μια και βρίσκεσ' εδώ, ορμήνεψέ μας και πες
τι χρωστούμε να κάμουμε τώρα·
η ζωή δεν αξίζει, αν δεν πάρουμ' εμείς
την παλιά μας και πάλι εξουσία.

ΠΕΙ. Πάει καλά· πρώτη ορμήνια που δίνω είν' αυτή:
τα πουλιά να 'χουν όλα μια πόλη·
δεύτερο, όλος ο αέρας τριγύρω, κι αυτός
που είν' ανάμεσα ο χώρος, με τείχος
από τούβλα ψημένα χοντρά να ζωστεί,
όπως είναι η τρανή Βαβυλώνα.

Κάρολος Κουν (1908-1987). Ένας από τους κορυφαίους Έλληνες σκηνοθέτες του 20ού αιώνα, ο ιδρυτής και η ψυχή του Θεάτρου Τέχνης. Το 1959, με συνεργάτες τον Βασίλη Ρώτα (μετάφραση), τον Μάνο Χατζιδάκι (μουσική), τον Γιάννη Τσαρούχη (σκηνικά-κοστούμια) και τη Ραλλού Μάνου (χορογραφίες), σκηνοθέτησε τους *Όρνιθες*. Η παράσταση εκείνη (στο Ηρώδειο) προκάλεσε τότε έντονες αντιδράσεις, με την πάροδο του χρόνου όμως έμελλε να καταγραφεί ως μία από τις σημαντικότερες, αν όχι η σημαντικότερη παράσταση αριστοφανικού έργου στη νεότερη Ελλάδα, και να θεωρείται σήμερα θρυλική.

576 **σα να 'στε ψημένα**: Το μέγα σκάνδαλο φαίνεται να είναι για τον Πεισέταιρο ότι οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα νεκρά πουλιά σαν να ήταν ψοφίμια και χρησιμοποιούν τόσα καρυκεύματα!

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες III (στ. 488-576)

17. Ο Ευελπίδης, στους στ. 532-6, εξιστορεί το πάθημά του με ύφος απλό έως απλοϊκό. Με ποια μέσα πετυχαίνει ο μεταφραστής να αποδώσει αυτό το ύφος;

18. Εκτός από τον πετρίτη, που η εμφάνισή του συνδεόταν με τον ερχομό της άνοιξης, ποια άλλα πουλιά ή έμβια όντα λειτουργούν σήμερα ως προάγγελοι της άνοιξης ή του καλοκαιριού; Να γράψετε τουλάχιστον δύο σχετικές νεοελληνικές παροιμιακές εκφράσεις.

19. **α)** Να αποδώσετε με άλλους τρόπους το λογοπαίγνιο *κεφάλι – κεφαλοχώρι* (στ. 513-4). **β)** Να γράψετε τρεις νεοελληνικές εκφράσεις που περιέχουν τη λέξη «κούκος».

20. Ποια δεδομένα και ποιες υπαρκτές δοξασίες εκμεταλλεύεται ο Πεισέταιρος, όταν αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του στους στ. 509-60 του Επιρρήματος;

21. Με βάση όσα διδαχθήκατε για την επιχειρηματολογία στο μάθημα της Ελληνικής Γλώσσας στη Β′ τάξη, να κρίνετε τον τρόπο με τον οποίο συγκροτεί την επιχειρηματολογία του ο Πεισέταιρος (στ. 500-560).

Η αντωδή (στ. 577-586)

583 **σωτήρα μου**: Τον 5ο αιώνα ο χαρακτηρισμός «σωτήρας» αποδίδεται κυρίως στον Δία, σε άντρες που σώζουν μια χώρα ή πόλη από τους εχθρούς και σε ήρωες τραγωδιών του Ευριπίδη οι οποίοι σώζουν οικείους ή φίλους που βρίσκονται σε κίνδυνο.

Ο αντικατακελευσμός (στ. 587-588)

Λόγω της ιδιομορφίας του Αγώνα των Ορνίθων *(βλ. τις εισαγωγικές παρατηρήσεις) και ο Αντικατακελευσμός και ο Κατακελευσμός απευθύνονται στο ίδιο πρόσωπο.*

Το αντεπίρρημα (στ. 589-649)

Ο Πεισέταιρος αποκαλύπτει τα συγκεκριμένα σημεία του σχεδίου του για τη διεκδίκηση της εξουσίας από τους θεούς, προτείνει ενέργειες που θα πλήξουν τους θεούς, αν δεν ενδώσουν, αντικρούει τις ενστάσεις που προβάλλει ο κορυφαίος του χορού, εισηγείται αντίποινα για την περίπτωση που οι άνθρωποι δεν αναγνωρίσουν τα πουλιά ως θεούς και απαριθμεί τα ασύλληπτα αγαθά που θα έχουν οι άνθρωποι, αν τα αναγνωρίσουν.

589 **μια πόλη**: Το πρότυπο φαίνεται να είναι ο *συνοικισμός* του Θησέα (η πολιτική ένωση των δώδεκα πόλεων της Αττικής), που οδήγησε στην ισχυρή Αθήνα. Το πρώτο βήμα για να ανακτήσουν τα πουλιά την παλαιά εξουσία είναι να συγκροτήσουν οργανωμένη κοινωνία. Η ύπαρξη κοινωνικού συστήματος θα ενίσχυε αποφασιστικά τη θέση τους.

591 **από τούβλα ψημένα... Βαβυλώνα**: Κατά τον Ηρόδοτο, το τείχος της Βαβυλώνας είχε πλάτος περ. 25 μ., ύψος περ. 100 μ. και ήταν χτισμένο με πλίθες που τις είχαν ψήσει σε φούρνους.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 64

ΕΥ. Κεβριόνη κι εσύ Πορφυρίωνα, ποπό,
φοβερό που θα γίνει το κάστρο!
ΠΕΙ. Και το τείχος αυτό σα στηθεί, την αρχή
ν' απαιτήσετε πίσω απ' το Δία·
κι αν αυτός αρνηθεί και το ναι δε σας πει,
στη στιγμή το κεφάλι αν δε σκύψει,
να κηρύξετε πόλεμο τότε ιερό
κι απαγόρευση αμέσως να γίνει
απ' τη χώρα σας μέσα οι θεοί να περνούν
με φωτιά ερωτική στο κορμί τους·
να μη γίνεται αυτό που γινότανε πριν,
που κατέβαιναν, κάποιαν Αλκμήνη,
κάποια Αλόπη ή Σεμέλη να βρούν και μ' αυτή
να πλαγιάσουνε· κι αν εφορμούνε
προς τη γη, να τους κόβετ' εσείς την ορμή
με μια βούλα στο μέρος που πρέπει.
Και προτείνω να στείλετε έν' άλλο πουλί
στους ανθρώπους για κήρυκα· τώρα
βασιλιάδες του κόσμου είναι πια τα πουλιά
να τους πει, και σ' αυτά πρέπει πρώτα
να προσφέρνουν θυσίες και στερνά στους θεούς·
και να πει να μοιράσουν με τάξη
τα πουλιά στους θεούς· ναι, σε κάθε θεό
το πουλί που ταιριάζει με δαύτον·
η Αφροδίτη θυσία πριν δεχτεί, προσφορά
στην πουλάδα να γίνει από σπόρους·
στο θεό Ποσειδώνα αν θυσιάζουν αρνί,
ν' αφιερώνουν στην πάπια σιτάρι·
ο φαγάς ο Ηρακλής προσφορά σα δεχτεί,
να δεχτεί λουκουμάδες ο γλάρος·
και αν στον Δία βασιλέα προσφέρουν κριό,
είναι κι ένα πουλί, βασιλιάς,
που το λένε βαρβάκι· βαρβάτος σ' αυτό
να προσφέρνεται κούνουπας πρώτα.

ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΕΣ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ – ΑΝΤΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

ΕΥ. Πώς μ' αρέσει του κούνουπα αυτή η προσφορά!
Τώρα βρόντα όσο θέλεις, κυρ Δία.
ΧΟΚ. Αλλ' οι άνθρωποι πώς θα πιστέψουν, καλέ,
πως θεοί 'μαστε κι όχι κοράκια,
να πετούμε αφού βλέπουν μ' αυτά τα φτερά;
ΠΕΙ. Κουταμάρες. Κι ο Ερμής, μα το Δία,

---

608 *βαρβάκι*: είδος γερακιού.

592 **Κεβριόνη κι εσύ Πορφυρίωνα**: Πορφυρίωνας ονομαζόταν ένας από τους Γίγαντες —κατά τον Πίνδαρο ο βασιλιάς τους— αλλά και ένα πουλί. Μια πηγή αναφέρει ότι και ο Κεβριόνης ήταν Γίγαντας και ότι κατατροπώθηκε από την Αφροδίτη κατά τη Γιγαντομαχία, τη μάχη των Γιγάντων με τους θεούς του Ολύμπου.

595 **πόλεμο... ιερό**: Για το κοινό του Αριστοφάνη ο γνωστός «ιερός πόλεμος» ήταν ο πόλεμος για το μαντείο των Δελφών. Το 448 π.Χ. οι Σπαρτιάτες το παρέδωσαν στους Δελφούς, στη συνέχεια όμως παρενέβησαν οι Αθηναίοι και το παραχώρησαν στους Φωκείς. **απαγόρευση**: Όπως συνέβαινε με την κήρυξη πολέμου.

597-8 **Αλκμήνη... Αλόπη... Σεμέλη**: Θνητές που πλάγιασαν με θεούς (τον Δία και τον Ποσειδώνα). Η Αλκμήνη ήταν γυναίκα του βασιλιά της Θήβας Αμφιτρύωνα, η Σεμέλη κόρη του ιδρυτή της Θήβας Κάδμου και η Αλόπη κόρη του βασιλιά της Ελευσίνας Κερκύονα.

599-600 **Και προτείνω... κήρυκα**: Αφού θα είχε πλέον συγκροτηθεί η κοινωνία των πουλιών, θα έπρεπε να υπάρξει κάποιας μορφής επικοινωνία μεταξύ αυτών και των ανθρώπων.

605 **ο φαγάς Ηρακλής... ο γλάρος**: Ο Ηρακλής ήταν διαβόητος για τη λαιμαργία του· το ίδιο και ο γλάρος. Αυτή η αδυναμία του Ηρακλή θα καθορίσει τελικά τη στάση που θα τηρήσει αργότερα στις κρίσιμες διαπραγματεύσεις με τον Πεισέταιρο (στ. 1640 κ.εξ.).

606 **λουκουμάδες** (αρχ. *ναστοὺς μελιτοῦντας*). Ο *ναστός* ήταν αρκετά μεγάλη πίτα ή ψωμί. Και ο *ναστός* και οι σπόροι (κριθάρι) και το σιτάρι ήταν πραγματικές προσφορές σε θεούς.

607 **βασιλέα**: Λατρευτικός τίτλος του Δία.

607-8 **ένα πουλί... κούνουπας πρώτα**: Ανάλογο άσεμνο λογοπαίγνιο (βαρβάκι/βαρβάτος) υπάρχει και στο πρωτότυπο. **βαρβάτος**: Συχνά σε επιγραφές σχετικές με θυσίες ορίζεται ότι το θύμα πρέπει να είναι *ἔνορχον* (όχι ευνουχισμένο). Η σχολαστική τήρηση των προδιαγραφών έχει ύψιστη σημασία στο πλαίσιο του αυστηρού τυπικού της θυσίας. Οι προδιαγραφές αφορούν το είδος της προσφοράς ή του ζώου, την αρτιμέλεια του θύματος, το φύλο, το χρώμα, την ηλικία κ.ά.

Ο Ηρακλής ως κωμικός ήρωας. Πήλινο ειδώλιο από την Αθήνα, περ. 375-350 π.Χ. (Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο.) [Αντιγραφή: Λεμονιά Αμαραντίδου]

Ο Ηρακλής ως ήρωας σατυρικού δράματος. Λεπτομέρεια από το «αγγείο του Προνόμου», περ. 400 π.Χ. [Αντιγραφή: Λεμονιά Αμαραντίδου]

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 66

δεν πετά και φτερούγες δεν έχει; θεός
είν' ωστόσο· μα κι άλλοι ένα πλήθος.
Άκου· η Νίκη φορεί δυο φτερούγες χρυσές
και πετά· το ίδιο κι ο Έρωτας κάνει·
για την Ίριδα ο Όμηρος έλεγε πως
είναι σαν περιστέρα που τρέμει.

ΕΥ. Μα κι ο Δίας με βροντές φτερωτό κεραυνό
καταπάνω μας μήπως δε ρίχνει;

ΧΟ[κ]. Αλλ' αν οι άνθρωποι ωστόσο στο νόημα δεν μπουν,
μόνο κρίνουν πως είμαστε νούλες,
κι ότι του Όλυμπου οι κάτοικοι, αυτοί 'ναι θεοί;

ΑΝΤΙΠΟΙΝΑ

ΠΕΙ. Να σκωθούν τότε σύννεφο πρέπει
σπορολόγοι σπουργίτες, κι αμέσως να παν
στα χωράφια, να φάνε τους σπόρους·
κι αν μπορεί τότε η Δήμητρα, ας πάει, και σ' αυτούς
που πεινούν ας μοιράσει σιτάρι.

ΕΥ. Ούτε καν θα θελήσει, καλέ· θα τη δεις
να τους βρίσκει ένα πλήθος προφάσεις.

ΠΕΙ. Στα ζευγάρια τους πάλι που οργώνουν τη γη
και στα πρόβατα πάνω οι κοράκοι
να ριχτούνε να βγάλουν τα μάτια τους· μια
δοκιμή, για να δουν τι μπορείτε·
κι ο Απόλλωνας, που είναι γιατρός και μισθό
κιόλας παίρνει, αν μπορεί, ας τα γιατρέψει.

ΕΥ. Μη βιαστείτε σ' αυτό· περιμένετε πριν,
να πουλήσω τα δυο μου βοδάκια.

Η ΑΝΤΑΜΟΙΒΗ

ΠΕΙ. Μα αν εσένα πιστέψουν θεό και ζωή,
και σε πουν Κρόνο, Γη, Ποσειδώνα,
όλα τότε σ' αυτούς θα δοθούν τ' αγαθά.

ΧΟ[κ]. Λέγε μου έν' απ' αυτά τ' αγαθά τους.

ΠΕΙ. Να το πρώτο αγαθό: δε θα τρώνε όπως πριν
τους βλαστούς των κλημάτων οι ακρίδες·
ένας λόχος θα ορμά κουκουβάγιες, μαζί
και πετρίτες, και λιώμα οι ακρίδες.
Άλλο: δε θα χαλούν όπως πριν, δε θα τρων
τις συκιές τα μυγάκια κι οι σκνίπες·
θα χιμά ένα μπουλούκι από τσίχλες, κι ευθύς
ξεπαστρεύεται κάθε ζουζούνι.

ΧΟ[κ]. Ναι, μα οι άνθρωποι, ξέρεις, τα πλούτη αγαπούν·
από πού θα τους δίνουμε πλούτη;

ΠΕΙ. Θα ρωτούνε πουλιά μαντικά, να τους λεν
πού θα βρούνε καλά μεταλλεία·
και για εμπόρια που κέρδη να δώσουν μπορούν

620 **ένα πλήθος προφάσεις**: Θα μπορεί, π.χ., να επικαλείται την ξηρασία ή τη βαρυχειμωνιά.

621-2 **οι κοράκοι... τα μάτια**: Αναφέρεται ότι αυτό συμβαίνει κάποτε και στην πραγματικότητα.

623-4 **ο Απόλλωνας... παίρνει**: *ἰατρὸς* και *μάντις* —κάποτε *ἰατρόμαντις*— είναι δύο από τις πιο συνηθισμένες προσωνυμίες του θεού. Εισπράττει μισθό (προσφορές, θυσίες), όπως οι δημόσιοι γιατροί, που αμείβονταν αδρά από τις πόλεις.

Ψηφιδωτό με απεικόνιση φτερωτής
Νίκης που στεφανώνει φτερωτό Έρωτα.
(Λάρισα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

625 **Κρόνο**: Ο Κρόνος ήταν γιος του Ουρανού και πατέρας του Δία. Εκθρόνισε τον Ουρανό και εκθρονίστηκε από τον Δία. Για τους αρχαίους η εποχή του Κρόνου ήταν η χρυσή εποχή, ο χαμένος παράδεισος.

629 **τις συκιές**: Τα ξερά σύκα της Αττικής ήταν φημισμένα. Ένας κωμικός τα χαρακτηρίζει «το έμβλημα της Αθήνας».

632 **πουλιά μαντικά**: Η αντίληψη ότι κάποια πουλιά είναι προικισμένα με «μαντικές» ικανότητες είναι ευρύτατα διαδεδομένη. Η ίδια η λέξη «οιωνός», που σημαίνει (καλό ή κακό) σημάδι, αρχικά σήμαινε «πουλί».

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 68

τα πουλιά θα μιλούνε στο μάντη·
και κανείς ναυτικός δε θα χάνεται πια.
ΧΟΡ. Δε θα χάνεται; πώς; ξήγησέ μας.
ΠΕΙ. Να: για κάθε ταξίδι πουλί μαντικό
θα ρωτά κι απ' αυτό θα μαθαίνει:
«Σε ταξίδι μην πας, θα χαλάσει ο καιρός.»
«Τώρα αρμένιζε, κέρδητα θα 'χεις.»
ΕΥ. Αγοράζω μια σκούνα, παιδιά· ναυτικός
γίνομαι· έχετε γεια, σας αφήνω.
ΠΕΙ. Και θα δείχνουν ακόμα σ' αυτούς τους παλιούς
θησαυρούς που 'χαν άνθρωποι θάψει
σε άλλα χρόνια· τους ξέρουν καλά τα πουλιά·
δεν ακούτε τον κόσμο που λέει
«Μοναχά ένα πουλί να γνωρίζει μπορεί
τα κρυμμέν' αγαθά μου πού τα 'χω.»
ΕΥ. Βρε παιδιά μου, τη σκούνα πουλώ, ένα τσαπί
θ' αγοράσω σταμνιά να ξεθάβω.
ΧΟΡ. Την υγεία την κρατούν οι θεοί· πώς μπορούν
να τη δίνουν πουλιά στους ανθρώπους;
ΠΕΙ. Καλοπέραση αν θα 'χουν, δε θα 'ναι αρκετή
τούτο υγεία; Και βέβαια· να ξέρεις
πως κανένας ποτέ την υγεία δεν μπορεί
να χαρεί, η καλοπέραση αν λείπει.
ΧΟΡ. Στα βαθιά γερατειά πώς θα φτάνουν; κι αυτά
φυλαγμένα στον Όλυμπο μένουν.
Μήπως οι άνθρωποι πια θα πεθαίνουν παιδιά;
ΠΕΙ. Μπα· κάθε άλλο· τρακόσια χρονάκια
στους θνητούς τα πουλιά θα προσθέτουν.
ΧΟΡ. Και πού
θα τα βρίσκουνε;
ΠΕΙ. Πού; Στον εαυτό τους.
Πέντε ανθρώπων γενιές ζει, καλέ, η φωνακλού
η κουρούνα· δεν το 'χεις ακούσει;

ΠΡΟΤΙΜΟΤΕΡΑ ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΑ

ΕΥ. Μωρέ αξίζουν, αλήθεια, απ' το Δία πιο πολύ
τα πουλιά να 'ναι αφέντες του κόσμου.
ΠΕΙ. Πιο πολύ; φυσικά· και πολύ πιο πολύ.
Πρώτα πρώτα, δε θα 'χουμε ανάγκη ναούς
μαρμαρένιους να χτίζουμε τώρα γι' αυτά
και γι' ασφάλεια να βάζουμε θύρες χρυσές·
σε πουρνάρια από κάτω και θάμνα θα ζουν.
Τα τρανά, τα σεβάσμια πουλιά για ναό
θα 'χουν πάλι μια ελιά.
Κι έτσι πια δε θα τρέχουμ' εμείς στους Δελφούς

633-4 **καλά μεταλλεία... εμπόρια και κέρδη να δώσουν μπορούν**: Η εξόρυξη μεταλλευμάτων και το θαλάσσιο εμπόριο ήταν δύο ιδιαίτερα επικερδείς δραστηριότητες, οι οποίες όμως εγκυμονούσαν μεγάλους κινδύνους. Λόγω του υψηλού κινδύνου, η προσφυγή στους μάντεις πρέπει να ήταν συνηθισμένη.

636 Οι απαντήσεις των μαντείων —όπως άλλωστε και οι ερωτήσεις— ήταν συχνά λακωνικές.

645 **Στα βαθιά γερατειά**: Πλούτη, υγεία και μακροζωία είναι τα μέγιστα αγαθά. Οι άνθρωποι, αν αναγνώριζαν την εξουσία των πουλιών, θα κέρδιζαν πολλά και σπουδαία αγαθά. Ένα από τα σπουδαιότερα είναι η μακροζωία που θα αποκτούσαν από την εξομοίωσή τους με αυτά· η διαφορά στα χρόνια ζωής μεταξύ ανθρώπων και πουλιών θα εξαλειφόταν, εφόσον οι δύο ομάδες θα συναποτελούσαν ενιαίο σύνολο.

648 **Πέντε... η κουρούνα**: Ο Αριστοφάνης παραλλάσσει στίχο του Ησιόδου, όπου αναφέρεται ότι η κουρούνα ζει εννέα γενεές. Θυμίζουμε το νεοελληνικό «κορακοζώητος».

Το αντίπνιγος (στ. 650-664)

650-64 Και με καθαρά οικονομικά κριτήρια συμφέρει να είναι τα πουλιά θεοί.

«Και θα δείχνουν ακόμα σ' αυτούς τους παλιούς / θησαυρούς που 'χουν άνθρωποι θάψει.» (*Όρν.* 638).

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 70

ή στον Άμμωνα, εκεί να θυσιάζουμε· να
κουμαριές κι αγριελιές! Θα στεκόμαστε αυτού
και, κρατώντας κριθάρι και στάρι, ψηλά
τα δυο χέρια σηκώνοντας, μια προσευχή
θα τους λέμε, αγαθά να χαρίζουν σ' εμάς
και για λίγα σπυριά που θα ρίχνουμε, ευθύς
θα μας δίνουν αυτό που ζητούμε.

Η ΜΕΤΑΣΤΡΟΦΗ – ΟΙ ΡΟΛΟΙ

ΧΟκ. Ω σ' εμένανε πρώτα πολύ μισητέ
και παμφίλτατε γέροντα τώρα,
απ' τη γνώμη σου, θέλοντας, ούτε στιγμή
δε θα φύγω· κοντά σου θα μένω.

ΧΟ. Με ξεσήκωσαν τα λόγια σου
και φοβέρες ξεστομίζω
κι όρκο εγώ μεγάλο κάνω.
Με λόγια αν τάξεις γκαρδιακά
πως δίκαια, τίμια κι άδολα
με μια καρδιά μαζί μ' εμάς
θα πολεμήσεις τους θεούς,
δε θα χαρούν πολύν καιρό
το σκήπτρο που μας άρπαξαν.

ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ

ΧΟκ. Σ' όσα χρειάζεται δύναμη, ξέρε το αυτά
πως τα παίρνουμε απάνω μας όλα·
όσα θέλουνε γνώση και σκέψη, δουλειά
πια δικιά σου· σ' εσέ τ' αναθέτω.

Ο διαπρεπής Γερμανός φιλόλογος Ρούντολφ Κάσελ (Rudolf Kassel), ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου της Κολονίας. Σε συνεργασία με τον Άγγλο φιλόλογο Κόλιν Όστιν (Colin Austin) εκδίδουν από το 1983 σε μια μνημειώδη έκδοση ό,τι έχει σωθεί από τους αρχαίους Έλληνες κωμικούς (ακέραια έργα και αποσπάσματα). Έως σήμερα έχουν εκδοθεί οκτώ ογκώδεις τόμοι.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 71

658 **στον Άμμωνα**: Στο ονομαστό μαντείο του αιγυπτιακού θεού Άμμωνος (τον οποίο οι Έλληνες ταύτιζαν με τον Δία) στη Λιβύη. Είναι περίπου σαν να λέει «στην άκρη του κόσμου».

Η σφραγίδα (στ. 665-677)

666 Ο χορός υπογραμμίζει την αντίθεση ανάμεσα στα πουλιά (δύναμη) και στον Πεισέταιρο (διανοητικές ικανότητες). Με τον τρόπο αυτό υποδηλώνεται και η βαθύτερη αντίθεση ανάμεσα στη φύση και στον πολιτισμό.

671 **δίκαια... κι άδολα**: Και οι δύο όροι απαντούν συχνά σε κείμενα συνθηκών ανάμεσα σε πόλεις. Ειδικά ο δεύτερος ταιριάζει εδώ ιδιαίτερα για δύο λόγους: αφενός επειδή για τα πουλιά ο άνθρωπος είναι «*δολερό πλάσμα*» (στ. 488-9), αφετέρου επειδή τα πουλιά τα έπιαναν κυρίως με δόλο.

676-7 **δύναμη**: Πόσο δυναμικά ξέρει να αντιδρά ο χορός το είδαμε στην Πολεμική σκηνή.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ – ΑΣΚΗΣΕΙΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ IV (ΣΤ. 577-677)

22. Ποια από τις προσφορές ή τις θυσίες που προτείνονται για τα πουλιά (στ. 604-8) είναι, κατά την άποψή σας, η πιο κωμική; Από ποιες συγκεκριμένες λεπτομέρειες παράγεται αυτή η αυξημένη κωμικότητα;

23. Να περιγράψετε τον ρόλο του χορού στο Αντεπίρρημα.

24. Με οδηγό την εισαγωγική παράγραφο στην ενότητα «Το αντεπίρρημα», γράψτε για καθεμιά από τις γενικές έννοιες της παραγράφου (π.χ. «*συγκεκριμένα σημεία του σχεδίου*», «*ενέργειες που θα πλήξουν τους θεούς*» κτλ.) τα συγκεκριμένα στοιχεία, όπως αυτά προκύπτουν από το κείμενο του Αντεπιρρήματος.

25. Ο Ευελπίδης έχει τα χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου, σχεδόν τυπικού προσώπου της αριστοφανικής κωμωδίας, του λεγόμενου *βωμολόχου* (η λέξη *βωμολόχος* [*βωμός* + *λοχάω* = ενεδρεύω] δήλωνε αρχικά αυτόν που παραμόνευε κοντά στους βωμούς για να του δώσουν ή να αρπάξει κάτι από τα προσφερόμενα). Αφού διαβάσετε με προσοχή τις παρεμβάσεις του Ευελπίδη στο Επίρρημα και το Αντεπίρρημα, να γράψετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα επισημαίνονται τα βασικά χαρακτηριστικά του (Ευελπίδη-)βωμολόχου.

26. Σε ποια σημεία οι υποκριτές ή ο χορός καταργούν τη θεατρική ψευδαίσθηση και μιλούν όχι ως χαρακτήρες του έργου αλλά ως συντελεστές της παράστασης, απευθυνόμενοι στο κοινό ή αναφερόμενοι σ' αυτό;

27. Δέκα μαθητές αναλαμβάνουν τον ρόλο κριτικής επιτροπής. Οι υπόλοιποι χωρίζονται σε ολιγομελείς ομάδες. Κάθε ομάδα γράφει ένα σύντομο θεατρικό διάλογο (περίπου 3 σελίδες) για μια συγκεκριμένη (κωμική) κατάσταση που η ίδια θα επιλέξει. Οι διάλογοι παρουσιάζονται στην τάξη και η επιτροπή απονέμει τρία βραβεία. Οι κριτές, κατά τη γραπτή ή προφορική διατύπωση της κρίσης τους, πρέπει να αξιοποιήσουν το περιεχόμενο της θεματικής ενότητας «Κριτική αποτίμηση θεμάτων» του βιβλίου τους για την ελληνική γλώσσα.

28. Στο μάθημα της Βιολογίας θα μάθετε φέτος για τις βασικές αρχές της εξέλιξης των ζωντανών οργανισμών και του ανθρώπου. Στους *Όρνιθες*, αντίθετα, διαβάζετε τη φανταστική «εξέλιξη» που περιγράφει ο Πεισέταιρος και η οποία αρχίζει με την κυριαρχία των πουλιών πάνω σε θεούς και ανθρώπους. Συζητήστε μέσα στην τάξη για τη ριζικά διαφορετική θεώρηση του κόσμου από την επιστήμη και από τη λογοτεχνία.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 72

ΤΣΑ. Καιρός δεν είναι για ύπνο, δεν είν' ώρα
για αναβολές νικίειες· θέλει δράση
[641/2] άμεση. Ελάτε, πρώτα πρώτα μπείτε
μες στη φωλιά μου, μες στα φρύγανά της
και στα ξερόκλαδά της, όπως είναι·
και πέστε μου τα ονόματά σας.
ΠΕΙ. Πράμα
εύκολο αυτό. Πεισέταιρο με λένε·
[645] το φίλο μου, Ευελπίδη, απ' τα Κριώα.
ΤΣΑ. Χαίρετε και οι δυο σας.
ΠΕΙ. Χαιρόμαστε.
ΤΣΑ. Εμπρός, λοιπόν, κοπιάστε.
ΠΕΙ. Πάμε· πέρνα
πρώτος, το δρόμο να μας δείξεις.
ΤΣΑ. Έλα.
ΠΕΙ. Άκου· έλα πίσω· εξήγησέ μας κάτι·
[650] εσείς είστε πετούμενα, εμείς όχι·
πώς το λοιπόν θα ζήσουμε μαζί σας;
ΤΣΑ. Ωραία.
ΠΕΙ. Μα βλέπεις στους αισώπειους μύθους
πώς μια αλεπού πήγε παρέα να κάνει
μ' έναν αϊτό και τι ξινό της βγήκε.
[654] ΤΣΑ. Α, μη φοβάστε· υπάρχει μια ριζούλα,
που βγάζετε φτερά, μόλις τη φάτε.
ΠΕΙ. Μπρος τότε.
Εσείς, Μανόδωρε, Ξανθία,
τα στρώματα στους ώμους σας, και μέσα.
ΧΟ^{Κ}. Άκου εσύ· σου μιλώ.
ΤΣΑ. Τι με θέλεις;
ΧΟ^{Κ}. Αυτούς
πάρ' τους μέσα και βάλ' τους να φάνε·
μα η γλυκόφωνη αηδόνα σου, αυτή που μαζί
[659] με τις Μούσες κυλάει η λαλιά της,

ΗΕΞΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΗΔΟΝΑΣ

πες να βγει και να μείνει κοντά μας εδώ,
να γλεντήσουμε λίγο μαζί της.
ΠΕΙ. Ναι, κάμε τους, αλήθεια, αυτή τη χάρη·
φώναξε το πουλί να βγει απ' τα θάμνα·
ΕΥ. Αχ, να χαρείς, πες του να βγει, να δούμε
[664] κι εμείς οι δυο λιγάκι την αηδόνα.
ΤΣΑ. Αφού το επιθυμείτε, ας γίνει. Πρόκνη!
Για πρόβαλ' έξω να σε δουν οι ξένοι.

ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ (στ. 678-716)

(Τσαλαπετεινος – Πεισεταιρος – Κορυφαιος – Ευελπιδης)

Καθυστερημένες συστάσεις • Σημαίνοντα ονόματα • Απόσυρση υποκριτών • Πρώτη «γυναικεία» εμφάνιση • Πειράγματα

679 **αναβολές νικίειες**: Αιχμή για τη γνωστή αναποφασιστικότητα του Νικία (βλ. στ. 396 σχόλ.).

680 κ.εξ. Η απομάκρυνση όλων των υποκριτών από τη σκηνή αποτελεί προϋπόθεση για την Παράβαση, στη διάρκεια της οποίας μόνο ο χορός βρίσκεται στον σκηνικό χώρο (στην ορχήστρα). Ο Τσαλαπετεινός δεν θα εμφανιστεί ξανά μετά την Παράβαση.

684-5 **Πεισέταιρο... Ευελπίδη**: Ο Αριστοφάνης συχνά επινοεί ή επιλέγει για τους πρωταγωνιστές του ονόματα που εκφράζουν τη βασική τους ιδιότητα. Για τον Πεισέταιρο αυτή είναι η ικανότητα να πείθει (τον σύντροφο, τον εταίρο ή τους εταίρους), για τον Ευελπίδη η χαρακτηριστική αθηναϊκή αισιοδοξία. Το κοινό τώρα για πρώτη φορά ακούει τα ονόματα των δύο ξένων. **τα Κριώα**: Ένας από τους περίπου 135 δήμους της Αττικής.

692-4 Όταν ο αετός αθέτησε τη συμφωνία που είχαν κάνει και έφαγε τα μικρά της αλεπούς, εκείνη, επειδή δεν είχε φτερά, δεν μπορούσε να πάρει εκδίκηση με τις δικές της δυνάμεις.

695 Με το απροσδόκητο αυτό τέχνασμα αίρεται εν μέρει η διαφορά μεταξύ ανθρώπων και πουλιών και προκύπτει επιφανειακή ομοιότητα.

697 **Μανόδωρε, Ξανθία**: Βλ. στ. 469 σχόλ. Ο Μανόδωρος στον στ. 1369 ονομάζεται Μανής (Μάνης ονομαζόταν φρυγικός θεός). Ξανθίας (ξανθομάλλης) είναι το πιο συνηθισμένο όνομα δούλου στον Αριστοφάνη.

707 Μετά τον στ. 707 βγαίνει από το εσωτερικό της σκηνής ο υποκριτής που υποδύεται την Αηδόνα (βουβό πρόσωπο). Έχει στο στόμα του τον διπλό αυλό (στ. 713 «*δυο σούβλες*»), ενώ πρέπει να φοράει και προσωπείο πουλιού. Προσποιείται ότι παίζει τον αυλό, στην πραγματικότητα όμως παίζει ο επαγγελματίας αυλητής, που συνόδευε κάθε θεατρική παράσταση. Η Αηδόνα αποσυρόταν πιθανώς με το τέλος της Παράβασης.

Ο Πεισέταιρος (Αντώνης Κατσαρής) και ο Ευελπίδης (Σπύρος Σταυρινίδης).
Θεατρικός Οργανισμός Κύπρου, 1994. (Σκηνοθεσία: Εύης Γαβριηλίδης.)
[Φωτογρ.: Αρχείο Θεατρικού Μουσείου.]

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 74

ΠΕΙ. Ω θεέ μου, θεέ μου, τι όμορφο πουλάκι!
Τι τρυφερό και τι λευκό!
ΕΥ. Βρε, ξέρεις
πώς θα μ' ευχαριστούσε, αν το βουτούσα;
ΠΕΙ. Και τι χρυσαφικά, σαν κοπελίτσα!
ΕΥ. Ω, θα μπορούσα, λέω, να τη φιλήσω.
ΠΕΙ. Βρε φουκαρά, έχει μύτη σα δυο σούβλες.
ΕΥ. Της βγάζω απ' το κεφάλι εγώ το τσόφλιο,
σαν απ' τ' αβγό, και τότε τη φιλάω.
ΤΣΑ. Πάμε.
ΠΕΙ. Έμπα πρώτος, και καλή να 'ν' η ώρα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 75

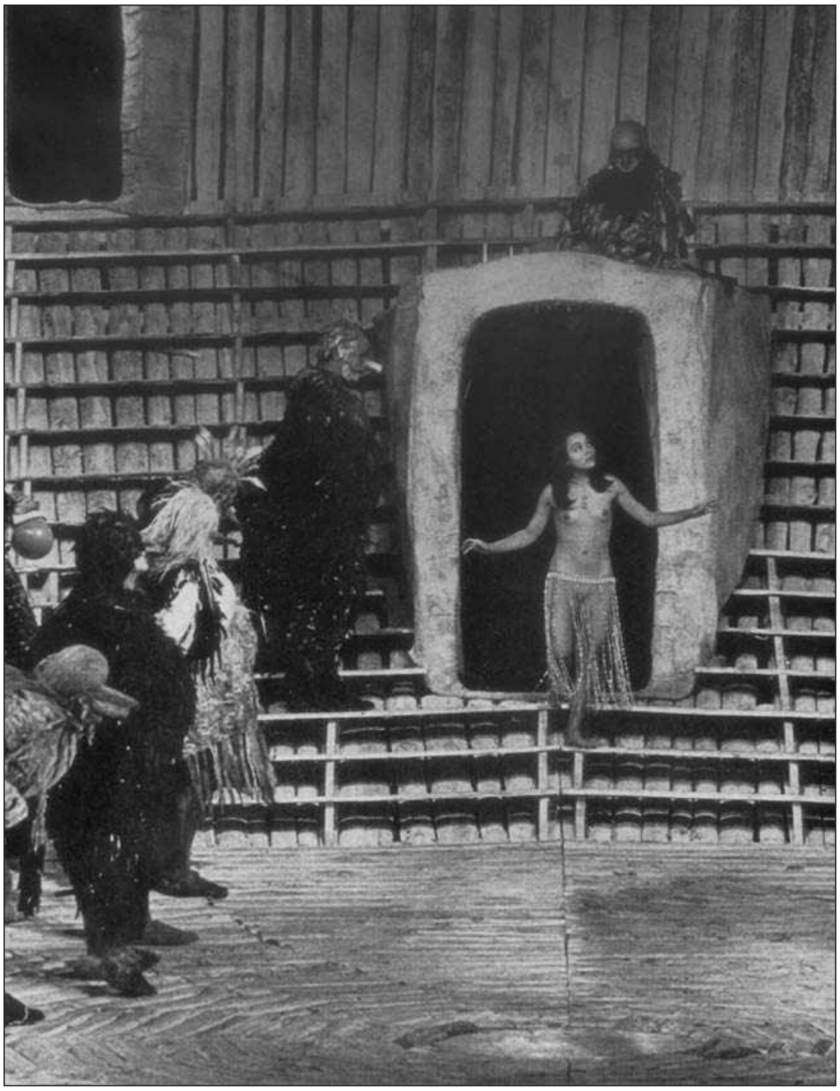

Σκηνή από παράσταση των *Ορνίθων* στο Γερμανικό θέατρο της Τυβίγγης, 1969.
(Σκηνοθεσία: Γκίντερ Φλεκάιζεν.)

709 **Τι τρυφερό και τι λευκό**: Οι χαρακτηρισμοί ταιριάζουν πιο πολύ σε γυναίκα παρά σε πουλί, και μάλιστα αηδόνι.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 76

ΑΣ ΗΧΗΣΕΙ Ο ΑΥΛΟΣ

ΚΟΜΜΑΤΙΟΝ

ΧΟ. Αηδόνα, αηδόνα καστανή,
ω λατρευτή, που σαν εσέ
δεν αγαπούμε άλλο πουλί,
συντρόφισσά μας στη βοσκή
και σε όλα τα τραγούδια μας,
φάνηκες, ήρθες, σε είδαμε,
με τη λαλιά σου τη γλυκιά.
Ω εσύ, που με ήχους εαρινούς
παίζεις αυλό μελωδικό,
στους αναπαίστους κάμε αρχή.

Μακέτα του Γιάννη Τσαρούχη
για τα κοστούμια του χορού
των *Ορνίθων*.
Θέατρο Τέχνης, 1959.
(Σκηνοθεσία: Κάρολος Κουν.)

Η ΠΑΡΑΒΑΣΗ (στ. 717-842)

(Χορος)

Χορός • Επιρρηματική δομή • Αποστροφή προς το κοινό • Χαρακτηριστικό της Αρχαίας Κωμωδίας • Ησιοδίζουσα κοσμογονία • Ορνιθοκρατία • Πλεονεκτήματα από την πτέρωση

Στην Παράβαση *ο χορός στρέφεται προς τους θεατές, προχωρεί προς το μέρος τους (* παραβαίνει → παράβασις*) και είτε ως δραματικός χαρακτήρας είτε ως κωμικός χορός μιλάει, για λογαριασμό του ή εξ ονόματος του ποιητή, για θέματα που συνδέονται με την υπόθεση του έργου και τον ρόλο του, με την τέχνη του κωμικού και το θέατρο ή με την επικαιρότητα.*

Στην πλήρη μορφή της η Παράβαση απαρτίζεται από επτά μέρη, που διαφοροποιούνται ως προς το μέτρο, το περιεχόμενο ή τον τρόπο εκφοράς. (Λεπτομέρειες στον πίνακα, με συγκεκριμένα στοιχεία για την Παράβαση των Ορνίθων*.)*

ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ ΜΕΡΗ	ΕΚΤΑΣΗ (ΣΤΙΧΟΙ)	ΜΕΤΡΟ	ΕΚΦΟΡΑ
1) κομμάτιον (717-26)	[10]	λυρικά[1] (ιαμβικό)[2]	τραγούδι
2) κυρίως παράβαση ή ανάπαιστοι (727-64)	[38]	αναπ.[3] 22 συλλ.	απαγγελία
3) πνίγος (765-78)	[14]	αναπ. 12 συλλ.	απαγγελία
4) ωδή (779-94)	[16]	λυρικά	τραγούδι
5) επίρρημα (795-810)	[16]	τροχ.[4] 15σύλλ.	απαγγελία
6) αντωδή (811-26)	[16]	λυρικά	τραγούδι
7) αντεπίρρημα (827-42)	[16]	τροχ. 15σύλλ.	απαγγελία

Σημειώσεις: 1. Στο πρωτότυπο. 2. Στη μετάφραση. Τα μέρη που τραγουδιούνται τραγουδιούνται από τον χορό, τα μέρη που απαγγέλλονται απαγγέλλονται από τον κορυφαίο. 3. Αναπ. = ανάπαιστος ή αναπαιστικός. 4. Τροχ. = τροχαϊκός.

Θεματικά τα τρία πρώτα μέρη συγκροτούν συνήθως μία ενότητα. Το Κομμάτιον (κατά γράμμα: μικρό κομμάτι) συνδέει με τα προηγούμενα και εισάγει στα επόμενα. Στην κυρίως Παράβαση και στο Πνίγος ο χορός άλλοτε μιλάει ως κωμικός χορός —αυτό συμβαίνει στα έργα πριν από τους Όρνιθες*— και άλλοτε ως δραματικός χαρακτήρας, όπως συμβαίνει στους* Όρνιθες*. Εδώ ο χορός, που έχει ενστερνιστεί τις απόψεις του Πεισέταιρου, διευρύνει την επιχειρηματολογία του κωμικού ήρωα. Η Ωδή και η Αντωδή κατά κανόνα είναι ύμνοι: ο χορός απευθύνεται ευθέως ή εμμέσως σε κάποιους θεούς, όχι στους θεατές. Στο Επίρρημα και στο Αντεπίρρημα, που συχνά έχουν διαφορετικό περιεχόμενο, ο χορός μιλάει συνήθως ως δραματικός χαρακτήρας.*

Ο Αγώνας και η Παράβαση, που μοιάζει με τον Αγώνα ως προς την επιρρηματική δομή (εναλλαγή αδόμενων και απαγγελλόμενων μερών), διαφέρει όμως από αυτόν επειδή εκφέρεται αποκλειστικά από τον χορό, είναι τα δύο πιο χαρακτηριστικά δομικά στοιχεία της αριστοφανικής κωμωδίας του 5ου αιώνα.

Το κομμάτιον (στ. 717-726)

724 **εαρινούς**: Το κελάδημα του αηδονιού το συνέδεαν με την άνοιξη.

726 Ο χορός καλεί την Αηδόνα —στην πραγματικότητα τον αυλητή— να συνοδεύσει με τον αυλό τους αναπαίστους, δηλαδή την κυρίως Παράβαση και το Πνίγος.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 78

ΚΥΡΙΩΣ ΠΑΡΑΒΑΣΗ Ή ΑΝΑΠΑΙΣΤΟΙ

ΧΟ.Κ Σκοτεινόζωο ανθρώπινο γένος εσύ,

ΟΙ ΕΦΗΜΕΡΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ – ΤΑ ΑΘΑΝΑΤΑ ΠΟΥΛΙΑ

με των φύλλων παρόμοιο τη φύτρα,
λασποζύμωτα ανήμπορα πλάσματα, σκιές
και φαντάσματα κούφιων ειδώλων,
όντα εφήμερα, δίχως φτερούγες, θνητοί
κακορίζικοι, εικόνες ονείρων,
για προσέξτε κι ακούστε τ' αθάνατα εμάς,
πόχουμε ύπαρξη αιώνια στον κόσμο
κι είμαστε όντα του αιθέρα, χωρίς γερατειά
και με σκέψεις αθάνατες· κι έτσι,

Η ΔΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΛΗΘΕΙΑ

από μας αφού μάθετε πια τα σωστά
για τα ουράνια ζητήματα, κι όλη
την αλήθεια γνωρίσετε, ποια των πουλιών
είναι η φύση και πώς έχουν γίνει
τα ποτάμια και το Έρεβος, Χάος και θεοί,
να φωνάξετε «Πρόδικε, σκάσε!»
Στην αρχή υπήρχε Νύχτα και Χάος μοναχά,
πλατύς Τάρταρος κι Έρεβος μαύρο·
ούτε αέρας υπήρχε ούτε γη ή ουρανός·
τότε μέσα στου Ερέβους τον κόρφο
τον απέραντο, έν' άσπορο αυγό στην αρχή
η μαυροφτέρουγη Νύχτα γεννάει·
κι όταν ήρθε ο καιρός, απ' τ' αυγό ο ποθητός
πρόβαλε Έρωτας· είχε στις πλάτες
δυο φτερούγες που αστράφταν χρυσές, και γοργά
στο στροβίλισμα επέτα του ανέμου.
Με το Χάος, που κι αυτό φτερωτό ηταν, κρυφά
μες στον Τάρταρο ο Έρωτας σμίγει,

ΕΝ ΑΡΧΗ ΗΣΑΝ ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ

και το γένος μας έτσι ξεκλώσσησε· αυτό
μες στο φως πρωτανέβασε κιόλας.
Αθανάτων φυλή δεν υπήρχε, ώσπου πια
σμίξιμο έφερε ο Έρωτας σε όλα·
κι όπως έσμιγε το 'να με τ' άλλο, ουρανός,
γη και θάλασσα γίνηκαν, κι όλων
των μακάριων αθάνατων θεών η φυλή.
Πιο παλιά λοιπόν είμαστε απ' όλους
τους μακάριους θεούς. Κι ότι του Έρωτα εμείς
γέννημα είμαστε, πλήθος υπάρχουν

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΡΩΤΑ – ΟΙ ΑΠΟΔΕΙΞΕΙΣ

αποδείξεις· πετούμε κι εμείς σαν αυτόν
και μ' αυτούς που αγαπούν πάντα πάμε·
κάποιο πρόσωπο, ας πούμε, κάνει όρκο, μακριά
πια να μείνει απ' αυτόν που το θέλει,
μα για δώρο τού στέλνει πουλί ο εραστής,

Η κυρίως παράβαση ή οι ανάπαιστοι (στ. 727-764)

727-31 Με λεκτικό και εικόνες που προέρχονται κυρίως από το έπος ή ηχούν επικές, οι άνθρωποι περιγράφονται ως αξιοθρήνητα, αδύναμα και εφήμερα πλάσματα, σε αντίθεση με τα πουλιά, στα οποία αποδίδονται ιδιότητες που παραδοσιακά χαρακτήριζαν τους θεούς (αθάνατα, αιώνια, αγέραστα, με σκέψεις αθάνατες).

727 Ίσως η πιο γνωστή ομηρική παρομοίωση (*Ιλιάδα Ζ* 146-9).

728 **λασποζύμωτα**: Η αντίληψη ότι οι άνθρωποι έχουν πλαστεί από πηλό είναι διαδεδομένη σε πολλούς λαούς. Στην αρχαία Ελλάδα τη συναντάμε πρώτη φορά εδώ.

729 **δίχως φτερούγες**: Είναι ο μόνος από τους χαρακτηρισμούς με τους οποίους περιγράφονται οι άνθρωποι που δεν απαντά πριν από τους *Όρνιθες*.
Έχει συντελεστεί πια οριστικά η μεταβολή σε σχέση με τις αρχικές αντιλήψεις των πουλιών για τους ανθρώπους και για τη δική τους θέση.

732 **για τα ουράνια ζητήματα** (αρχ. *περὶ τῶν μετεώρων*): Τα πουλιά (που πετούν ψηλά!) μπορούν να μιλήσουν με εγκυρότητα για αστρονομικά και μετεωρολογικά φαινόμενα (αρχ. *τὰ μετέωρα*). Το στερεότυπο του διανοούμενου της εποχής περιλάμβανε και την ενασχόληση με τα *μετέωρα*. Οι απλοί άνθρωποι πρέπει να αντιμετώπιζαν τη συγκεκριμένη δραστηριότητα με καχυποψία, επειδή υπονόμευε παραδοσιακές αντιλήψεις για τους θεούς και τη θρησκεία.

734 **Έρεβος**: Το αρχέγονο σκοτάδι. **Χάος**: Το κενό που υπήρχε πριν υπάρξει οτιδήποτε. **Πρόδικε**: Ο Πρόδικος ήταν σημαντικός σοφιστής με ποικίλα ενδιαφέροντα. Την ονομαστική αναφορά την οφείλει μάλλον στις νεωτερικές απόψεις του για τους θεούς, που τους θεωρούσε επινόηση των ανθρώπων. Οι παλαιοί —φέρεται να δίδασκε— πίστεψαν ως θεούς τον ήλιο, τη σελήνη, τα ποτάμια και γενικά ό,τι ωφελούσε τη ζωή (το ψωμί, το κρασί κ.ά.).

735-44 Με βασικό πρότυπο τη *Θεογονία* του Ησιόδου (ποίημα που μιλάει για τη γένεση των θεών και τη δημιουργία του κόσμου) και στοιχεία από άλλες κοσμογονίες, ο Αριστοφάνης συνθέτει τη νέα θεογονία-κοσμογονία από τη σκοπιά των πουλιών. Το ύφος είναι το καθιερωμένο για το κοσμογονικό είδος επικό ύφος.

735 **Τάρταρος**: Το κατώτατο και το πιο σκοτεινό σημείο του σύμπαντος.

Πήλινο ειδώλιο Έρωτα που κρατάει κοκόρι.
(Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

737 **αυγό**: Το στοιχείο αυτό δεν απαντά στον Ησίοδο, κατέχει όμως εξέχουσα θέση σε άλλες κοσμογονίες και προέρχεται τελικά από κοσμογονίες της Εγγύς Ανατολής.

740 **φτερωτό**: Μόνο εδώ το Χάος παρουσιάζεται φτερωτό.

748 **δώρο**: Πουλιά, ιδίως κοκόρια, εμφανίζονται συχνά ως ερωτικά δώρα σε αγγειογραφίες.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 80

χήνα, ορτύκι, τρυγόνι ή κοκόρι,
και του αλλάζει τη γνώμη· τρανή των πουλιών
για τον έρωτα η δύναμη, βλέπεις.
Και σ' εμάς τα πουλιά βρίσκουν πάντα οι θνητοί
κάθε πράμα σπουδαίο και μεγάλο.

ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΠΡΟΣΦΕΡΟΥΝ ΤΑ ΜΕΓΙΣΤΑ

Εμείς δείχνουμε πρώτα την κάθε εποχή,
πότε είν' άνοιξη, θέρος, χειμώνας·
όταν κράζοντας φεύγει από δω ο γερανός
για να πάει στη Λιβύη, λέει να σπέρνουν·
και το ναύτη ορμηνεύει «για κρέμασε πια
το τιμόνι και ρίξ' το στην ξάπλα»,
λέει στον κλέφτη «για φτιάσε ένα ρούχο, μωρέ,
να μην κρυώνεις και γδύνεις τον κόσμο».
Αλλ' αργότερα έν' άλλο πουλί μια εποχή
φανερώνει καινούρια, ο πετρίτης·
«ο ανοιξιάτικος κούρος να γίνει» θα πει
«των προβάτων». Σα δουν χελιδόνι,
τις χοντρές χειμωνιάτικες κάπες πουλούν
και λαφρύτερα ρούχα αγοράζουν.
Για σας Άμμωνας είμαστ' εμείς και Δελφοί
και Δωδώνη κι Απόλλωνας μάντης.
Για να πιάσετε μια όποια δουλειά, την αρχή
για να κάμετε σε ό,τι και να 'ναι
—αγορά, εμπόριο, γάμο, ταξίδι—, πουλιά
μαντικά θα ρωτήσετε πρώτα.
Τα πουλιά είν' οιωνοί και για τούτο οιωνό
λέτε κάθε σημάδι μαντείας·
κάθε αντάμωμα ή φτάρνισμα, κάθε φωνή,
κι ένα σούσουρο ακόμα τυχαίο,
κι ένας δούλος ή γάιδαρος, όλα για σας,
είν' οιωνοί, ναι, πουλιά μ' άλλα λόγια.
Ε, τι λες; Τα πουλιά φανερά στους θνητούς
απολλώνιο δεν είναι μαντείο;

ΕΥΤΥΧΙΣΜΕΝΟΙ ΟΣΟΙ ΠΙΣΤΕΨΟΥΝ

Ώστε τώρα, αν πιστέψετε εμάς για θεούς, ΠΝΙΓΟΣ
Μούσες θα 'χετε ευθύς να σας δίνουν χρησμούς
με τον κάθε καιρό, με ζεστό, με ψυχρό,
με τη μέτρια την κάψα, με ανέμων πνοές·
κι ούτε δα θα το σκάμε ποτέ, στα ψηλά
σαν το Δία να καθόμαστε με όψη βαριά
μες στα σύννεφα· πάντα κοντά σας εμείς,
στα παιδιά σας, στα εγγόνια, στους ίδιους εσάς

756 *κούρος*: κούρεμα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 81

750-1 Τα πουλιά αφουγκράζονται τις αλλαγές στη φύση και μπορούν κατά κάποιον τρόπο να λειτουργήσουν ως γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στον άνθρωπο και το φυσικό περιβάλλον.

752 **ο γερανός**: Οι γερανοί, στο ταξίδι τους από τον Βορρά προς την Αφρική, περνούν από την Ελλάδα το δεύτερο δεκαπενθήμερο του Οκτωβρίου.

753 Η ναυσιπλοΐα ουσιαστικά αναστελλόταν τους χειμερινούς μήνες.

758 Τα πουλιά αξίζουν για τη μαντική όσο τα τρία επιφανέστερα μαντεία της εποχής, του Άμμωνα (βλ. στ. 658 σχόλ.), του Απόλλωνα στους Δελφούς και του Δία στη Δωδώνη, μαζί με τον θεό της μαντικής.

759 Τα πουλιά «προειδοποιούν» τους ανθρώπους πριν από κρίσιμες αποφάσεις. Οι άνθρωποι οφείλουν να ανιχνεύουν τα «προειδοποιητικά» σήματα μέσα στον χρόνο.

761-3 Η αρχαία λέξη *ὄρνις* σημαίνει και «πουλί» και «οιωνός» (= καλό ή κακό σημάδι). Αυτή τη δισημία εκμεταλλεύεται ο Αριστοφάνης και μας αφήνει ανοιχτή τη δυνατότητα να βγάλουμε πουλί ακόμα και τον γάιδαρο!

762 **κάθε αντάμωμα**: Ιδίως το πρώτο πρωινό συναπάντημα με άνθρωπο ή ζώο. **φωνή**: Ανθρώπου ή ζώου. **σούσουρο... τυχαίο** (αρχ. *φήμη*): Κάτι που λέγεται και τυχαία αποκτά γι' αυτόν που το ακούει σημασία που δεν έχει γι' αυτόν που το λέει.

763 **δούλος**: Η πρώτη είσοδος στο σπίτι μπορούσε να εκληφθεί ως καλός ή κακός οιωνός (ποδαρικό). **γάιδαρος**: Τη φωνή του τη θεωρούσαν κακό σημάδι.

Έφηβος (αριστερά): «Δες, ένα χελιδόνι.» (*ἰδοὺ χελιδών*). Αγόρι (δεξιά): «Να το!» (*αὑτηί*). Άντρας (κέντρο): «Μα τον Ηρακλή, ήρθε η άνοιξη.» (*νὴ τὸν Ἡρακλέα, ἔαρ ἤδη*). Σχεδιαστική απόδοση από παράσταση σε αττική πελίκη. (Αγία Πετρούπολη, Μουσείο Ερμιτάζ.)

Το πνίγος (στ. 765-778)

Με καταιγιστικό ρυθμό αναφέρονται τα οφέλη που θα έχουν οι άνθρωποι, αν πιστέψουν τα πουλιά για θεούς. Κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες τα πουλιά εγγυώνται τη μουσική, τη μαντική και όλα τα αγαθά που χαρίζει ο κύκλος των εποχών, ενώ διαβεβαιώνουν ότι θα είναι δίπλα στους ανθρώπους και υπόσχονται να τους χαρίσουν, για τώρα και για πάντα, όλα εκείνα που δίνουν λάμψη και ομορφιά στη ζωή — ακόμα και του πουλιού το γάλα.

767 **με τον κάθε καιρό**: Κάτι που δεν συνέβαινε πάντα με τα γνωστά μαντεία. Το μαντείο των Δελφών, για παράδειγμα, δεν λειτουργούσε τους χειμερινούς μήνες.

771 Εδώ παίζει ιδιαίτερο ρόλο για τη λογική της κωμωδίας η έννοια του χώρου. Η μεγαλύτερη, σε σύγκριση με τους θεούς, εγγύτητα των πουλιών προς τους ανθρώπους αποτελεί προϋπόθεση για την ανθρώπινη ευτυχία.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 82

θα χαρίζουμε πλούτη και υγεία και ζωή,
νιάτα, ειρήνη, ξεφάντωμα, γέλια, χαρές,
του πουλιού θα σας δίνουμε ακόμα το γάλα.
Τόσο πλούσιοι θα γίνετε, τόσο πολλά
θα φορτώσουμε σ' όλους εσάς αγαθά,
που θα λέτε «τι ασήκωτο βάρος!».

ΩΔΗ

ΥΜΝΟΣ ΣΤΟΝ ΠΑΝΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΥΒΕΛΗ

ΧΟ. Ω Μούσα του άλσους
τσιουτσίου τσιουτσίου τσιουτίγξ,
που χίλιους κελαηδάς σκοπούς, μαζί σου εμείς
και στων βουνών τις κορυφές και στα βαθιά φαράγγια,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
σε δέντρο φουντωμένο καθισμένα,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
μέσ' απ' τους καστανούς ξεχύνουμε λαιμούς μας
ιερά μελωδικά τραγούδια για τον Πάνα
και σοβαρούς χορευτικούς ρυθμούς για την Κυβέλη,
τοτοτότο τοτοτότο τοτοτίγξ.
Εκείθε σαν τη μέλισσα
ένας ποιητής, ο Φρύνιχος,
γευόταν τον καρπό απ' αμβρόσιες μελωδίες
και το τραγούδι που έφερνε γλυκό ήταν σαν το μέλι,
τσιουτσίου τσιουτίγξ.

ΕΠΙΡΡΗΜΑ

ΤΑ ΠΑΝΩ ΚΑΤΩ

ΧΟ^{Κ}. Αν κανένας σας, θεατές μου, θέλει εδώ κι εμπρός να ζει
με πουλιά, καλοπερνώντας, ας κοπιάσει εδώ σ' εμάς.
Όσα είναι ντροπή αυτού κάτω και παράνομα τα λεν,
στων πουλιών την κοινωνία τα 'χουν όλα για όμορφα.
Τον πατέρα σου να δέρνεις το 'χει ο κόσμος για ντροπή,
μα σ' εμάς εδώ είν' ωραίο να χτυπήσει το πουλί
το γονιό του κράζοντάς του «σήκω νύχι, αν σου βαστά».

«του πουλιού θα σας δίνουμε ακόμα το γάλα.» (*Ορν.* 775).
(Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 83

Η ωδή (στ. 779-794)

Και η Ωδή και η Αντωδή είναι έξοχες λυρικές συνθέσεις που πιθανότατα εξαρτώνται από δημοφιλείς λυρικές συνθέσεις παλαιότερων ποιητών, του κατονομαζόμενου τραγικού Φρύνιχου (Ωδή) και ενδεχομένως του Αλκμάνα και του Αλκαίου (Αντωδή). Η Ωδή αναφέρεται στο τραγούδι του αηδονιού, η Αντωδή στο τραγούδι των κύκνων. Ο τόνος είναι υμνητικός. Στην Ωδή υμνείται ο Πάνας και η Κυβέλη, στην Αντωδή ο Απόλλων.

779 **Ω Μούσα**: Και άλλες αριστοφανικές ωδές στην Παράβαση αρχίζουν με την επίκληση της Μούσας.

787-8 **για τον Πάνα και... για την Κυβέλη**: Ο τραγόμορφος Πάνας, ο γιος του Ερμή, ήταν ο θεός των βουνών και των δασών. Η ασιατική θεά Κυβέλη ταυτιζόταν άλλοτε με τη Ρέα, τη μητέρα των θεών, και άλλοτε με τη Μεγάλη Μητέρα ή Μητέρα των Βουνών. Η λατρεία τους περιλάμβανε εκστατικούς χορούς που τους συνόδευε ο ήχος του τυμπάνου. Τα πουλιά μοιράζονταν τον ίδιο τόπο με τους δύο θεούς των βουνών.

790-4 Εδώ τονίζεται η ομοιότητα ανάμεσα στο κελάηδημα των πουλιών και στην ποίηση των ανθρώπων.

790 **εκείθε**: Από τις μελωδίες των πουλιών.

791 **Φρύνιχος**: Ίσως ο σημαντικότερος τραγικός πριν από τον Αισχύλο, με τον οποίο συνυπήρξε κάπου 25 χρόνια. Ο Αριστοφάνης μιλάει πολύ κολακευτικά για τις λυρικές συνθέσεις του και τις πρωτότυπες χορογραφίες του.

Πήλινο ειδώλιο της Μητέρας των θεών με τα χαρακτηριστικά της Κυβέλης. Η θεά κρατά στο αριστερό της χέρι τύμπανο, ενώ τα πόδια της στηρίζονται στο ιερό της ζώο, το λιοντάρι, 2ος αι. π.Χ. (Βεργίνα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

Το επίρρημα (στ. 795-810)

Ο χορός καλεί τους θεατές να επιλέξουν, αν θέλουν, να ζήσουν με τα πουλιά, όπου δεν ισχύουν οι περιορισμοί που ισχύουν στην κοινωνία των ανθρώπων, και απαριθμεί τα «πλεονεκτήματα» αυτής της επιλογής.

797 κ.εξ. Η αντίθεση ανάμεσα σε αυτά που ισχύουν στο «κοινωνικό σύστημα» των πουλιών και στην κοινωνία των ανθρώπων είναι εντονότατη: η συμπεριφορά των πουλιών καθορίζεται από τη φύση, των ανθρώπων από τον νόμο (τη σύμβαση).

797-8 Ο Αριστοφάνης παραπέμπει στην κατά βάση σοφιστικής προελεύσεως τακτική να επικαλείται κάποιος τη συμπεριφορά των ζώων ως κριτήριο για τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Το θέμα ήταν, φαίνεται, επίκαιρο.

799 Βλ. τη σκηνή με τον Πατροκτόνο (στ. 1398-1435).

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 84

Είν' ένας στιγματισμένος κι απ' τον τόπο του σκαστός;
ας κοπιάσει εδώ και θα 'ναι κόκορας πιτσιλωτός.
Βούτηξε ένας το ταμείο κι οι άνθρωποι τον κυνηγούν;
όλα τα όρνια εδώ αϊτονύχη τιμημένο θα τον πουν.
Αν κανένας είναι ξένος κι οι γονιοί του είν' άγνωστοι,
και του λένε πως πατέρα δε γνωρίζει και παππού,
ας μας έρθει εδώ και θα 'βρει πάππους, πάπιες και παπιά.
Αν αρρώστησε κανένας και δε βρίσκει αυτού γιατρειά,
μπρος, ας έρθει εδώ, περδίκι να τον κάμουν τα πουλιά.

ΥΜΝΟΣ ΣΤΟΝ ΑΠΟΛΛΩΝΑ — ΑΝΤΩΔΗ

ΧΟ. Έτσι και οι κύκνοι,
τσιουτσίου τσιουτσίου τσιουτίγξ,
υμνούνε τον Απόλλωνα, με τις λαλιές
τις σύσμιχτες ενώνοντας το θρόισμα των φτερών τους,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
στον Έβρο πλάι, στον όχτο καθισμένοι,
τσιουτσίου τσιουτίγξ,
και πιο ψηλά απ' τα σύννεφα περνά η κραξιά τους·
ζαρώνουν τότε τα λογής λογής αγρίμια
και στη γαλάζια απανεμιά τα κύματα ησυχάζουν,
τοτοτότο τοτοτότο τοτοτίγξ·
απ' άκρη σ' άκρη ο Όλυμπος
αντιχτυπά, ένα θάμπωμα
πιάνει όλους τους αθάνατους, κι όλες οι Μούσες
κι όλες του Ολύμπου οι Χάριτες για απάντηση αλαλάζουν,
τιουτσίου τσιουτίγξ.

ΘΕΑΤΕΣ ΜΕ ΦΤΕΡΑ – ΤΑ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ — ΑΝΤΕΠΙΡΡΗΜΑ

ΧΟ^Κ. Ω, φτερά, φτερά να βγάλεις· να, η καλύτερη δουλειά!
Ένας βλέπει, ας πούμε, κάποια τραγωδία στο θέατρο,
μα πεινά και του έργου κιόλας τον δυσαρεστεί ο Χορός·
φτερωτός αυτός, αν είναι, τα φτερά του ανοίγει ευθύς,
πάει στο σπίτι, την τυλώνει, και σε λίγο πάλι εδώ.
Έναν άξαφνα τον πιάνει σφίξη στην κοιλιά· πετά
παραέξω, ξαλαφρώνει, και σε λίγο πάλι εδώ.
Τα 'χει κάποιος σας ψημένα με μια παντρεμένη· να,
ξαφνικά, στην πρώτη θέση βλέπει — ποιον; τον άντρα της·
τα φτερά του ανοίγει, αν έχει, μες την αγκαλιά πετά
της καλής του, και, χορτάτος, να τος πάλι πίσω εδώ.
Ποιος δε θα 'δινε όσα όσα για να γίνει φτερωτός;
Ήξερα έναν ανθρωπάκο που έφτιανε φτερά, απ' αυτά
τα ξεσκονιστήρια· τόσα μάζεψε λοιπόν λεφτά
με την τέχνη του, που τώρα μες στα πλούτη κολυμπά·
με φτερά για σκόνες· σκέψου να 'τανε κι αληθινά.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 85

802 **στιγματισμένος** (αρχ. *στιγματίας*): Αν ένας δούλος δραπέτευε και συλλαμβανόταν, του έκαναν ένα σημάδι (*στίγμα*) —συνήθως στο μέτωπο— για να αναγνωρίζεται αμέσως ως δούλος και να μην επιχειρήσει και πάλι να δραπετεύσει.

Η αντωδή (στ. 811-826)

Το τραγούδι του χορού εξυψώνεται καθώς παραβάλλεται με το κελάδημα των κύκνων στις όχθες του Έβρου, τότε που έσερναν το άρμα του νεαρού θεού της μουσικής, του Απόλλωνα, από τη Δήλο στη χώρα των Υπερβορείων, στο βορειότερο σημείο της οικουμένης, και από εκεί στους Δελφούς. Καθώς το θεσπέσιο τραγούδι ανέβαινε προς τα ουράνια, σιγή εκστατική είχε απλωθεί στη φύση ολόκληρη (στα έμψυχα και στα άψυχα), οι αθάνατοι θεοί πάνω στον Όλυμπο είχαν μαγευτεί από τη μελωδία, ενώ οι ίδιες οι Μούσες μαζί με τις Χάριτες απάντησαν με ένα τραγούδι χαράς.

813-4 Από τους αγριόκυκνους προέρχεται το κελάδημα, από τους (γνωστούς) κύκνους το θρόισμα των φτερών. Οι αρχαίοι πίστευαν (λανθασμένα) ότι η μουσική των κύκνων παράγεται από το θρόισμα των φτερών.

819 Το τραγούδι των πουλιών ασκεί θαυμαστή επίδραση πάνω στις δυνάμεις της φύσης, ακόμη και στους θεούς.

819-20 Έτσι αντιδρά η φύση συνήθως πριν από την εμφάνιση (*ἐπιφάνεια*) κάποιου θεού.

825 **Χάριτες**: Οι τρεις Χάριτες είναι οι θεότητες που χαρίζουν ομορφιά και λάμψη στους ανθρώπους. Συχνά αναφέρονται μαζί με τις Μούσες.

Λίθος με επιγραφή του τέλους του 5ου αι. π.Χ. που βρίσκεται στο θέατρο του Διονύσου. Η επιγραφή δήλωνε τις θέσεις του κοίλου που προορίζονταν για τους «υπηρέτες της βουλής» (*βουλῆς ὑπηρετῶν*).

Το αντεπίρρημα (στ. 827-842)

Αναφέρονται τα πλεονεκτήματα που θα εξασφάλιζαν τα φτερά στους θεατές την ώρα που παρακολουθούν θεατρικές παραστάσεις.

826 Τα φτερά εξασφαλίζουν στους ανθρώπους τη δυνατότητα της μεταβολής μέσα σε ελάχιστο χρόνο.

829 **πεινά**: Για την παρακολούθηση μιας τετραλογίας (τρεις τραγωδίες και ένα σατυρικό δράμα) απαιτούνταν πολλές ώρες.

835-8 Από τους στίχους αυτούς μερικοί μελετητές βγάζουν το συμπέρασμα ότι οι γυναίκες δεν παρακολουθούσαν τις θεατρικές παραστάσεις.

836 **στην πρώτη θέση**: Στο πρωτότυπο διαβάζουμε ότι ο σύζυγος, που προφανώς ήταν βουλευτής, καθόταν στις θέσεις που προορίζονταν για τους 500 βουλευτές (*ἐν βουλευτικῷ*).

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 86

ΦΤΕΡΑ ΓΙΑ ΓΕΛΙΑ

ΠΕΙ. Έτσι λοιπόν. Ποτέ, μα την αλήθεια,
πράμα τόσο γελοίο εγώ δεν είδα.
ΕΥ. Για τι γελάς;
ΠΕΙ. Για τα γοργόφτερά σου.
Έτσι που τα φοράς, ξέρεις πώς μοιάζεις;
Μοιάζεις με ζωγραφιά πανάθλιας χήνας.
ΕΥ. Κοτσύφι εσύ, άκρη άκρη κουρεμένο.
ΠΕΙ. Λοιπόν του Αισχύλου ο στίχος μας ταιριάζει:
«Το 'βραμε απ' τα φτερά μας, όχι απ' άλλους.»
ΧΟΚ. Πες τώρα τι θα κάμουμε.

Η ΟΝΟΜΑΤΟΘΕΣΙΑ

ΠΕΙ. Το πρώτο,
ένα όνομα να δώσουμε στην πόλη
τρανό και ξακουστό, και μια θυσία
έπειτα στους θεούς.
ΕΥ. Σύμφωνος είμαι.
ΠΕΙ. Λοιπόν πώς θα τη βγάλουμε την πόλη;
Θέλετε να την πούμε Σπάρτη, που είναι
ένα όνομα σπουδαίο, λακωνικό;
ΕΥ. Τι; Σπάρτη εγώ την πόλη μου να βγάλω;
ΠΕΙ. Σα να μου λες για στρώμα να έχω σπάρτα.
ΕΥ. Ε, άλλο σπάρτα, άλλο σομιεδάκι.
ΠΕΙ. Σαν τι όνομα λοιπόν;
ΧΟΚ. Απ' τους ουράνιους
τόπους παρμένο, απ' τις νεφέλες τούτες·
ένα όνομα έτσι ανάλαφρο και κούφιο.
ΠΕΙ. Νεφελοκοκκυγία! Σ' αρέσει;
ΧΟΚ. Γεια σου!
Όνομα μεγαλείο κι ωραίο, αλήθεια.
ΕΥ. Νεφελοκοκκυγία! Σ' αυτή την πόλη
θα χτίζουνε τους πύργους τους οι ψεύτες
κι οι φαντασμένοι.
ΠΕΙ. Μάλλον θα 'ναι η χώρα
όπου οι θεοί θα λένε, κορδωμένοι,
πως νίκησαν τους Γίγαντες.
ΧΟΚ. Τι πόλη
λαμπρή! Και πολιούχος της ποιος θα 'ναι;
Για ποιον θεό οι γιορτές κι οι προσφορές μας;

ΖΗΤΕΙΤΑΙ ΠΟΛΙΟΥΧΟΣ

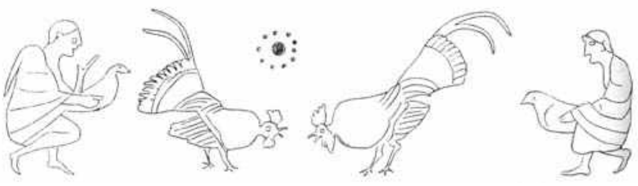

Σκηνή κοκορομαχίας από αρχαίο αγγείο. (Σχεδιαστική απόδοση.)

ΙΑΜΒΙΚΕΣ ΣΚΗΝΕΣ Ι (στ. 843-1106) & ΙΙ (στ. 1169-1787)

Η Παράβαση επισφραγίζει την επικράτηση του κωμικού ήρωα. Οι θεατές του Αριστοφάνη, που ήταν εξοικειωμένοι με τη δομή των κωμωδιών του, περίμεναν αμέσως μετά να ακολουθήσει —όπως και ακολουθεί— σειρά διαλογικών (ιαμβικών) σκηνών, καθεμία από τις οποίες έχει σχετική αυτοτέλεια. Στις σκηνές αυτές ο ήρωας, σε μια πορεία προς τον τελικό θρίαμβό του στην Έξοδο, αντιμετωπίζει διάφορους ανεπιθύμητους επισκέπτες που θέλουν να επωφεληθούν από τη νέα κατάσταση και κάποιους που θίγονται απ' αυτήν. Η συμμετοχή του χορού στο τμήμα του έργου μετά την Παράβαση είναι σχετικώς περιορισμένη. Για τους Όρνιθες*, όπως και για τα άλλα έργα που έχουν δεύτερη Παράβαση, αυτό ισχύει σε μικρότερο βαθμό. Ωστόσο, και εδώ ο χορός εμπλέκεται ελάχιστα σε διάλογο, και μάλιστα μόνο με τον Πεισέταιρο (και τον Ευελπίδη) — ποτέ με κάποιο από τα νέα πρόσωπα. Ο ρόλος του, αν εξαιρέσουμε την Έξοδο, περιορίζεται στο να τραγουδάει λυρικά κομμάτια μιας ή, το πολύ, δύο στροφών, που παρεμβάλλονται ανάμεσα στις σκηνές.*

Στους Όρνιθες*, μετά την Παράβαση, επανεμφανίζονται ο Πεισέταιρος και ο Ευελπίδης φορώντας φτερά. Η εξέλιξη της πλοκής επανέρχεται έτσι στο σημείο που είχε διακοπεί από την Παράβαση. Έπειτα από αμοιβαία πειράγματα για την εμφάνισή τους, δίνεται το όνομα στη νέα πόλη και, αμέσως μετά, καλείται ο Ιερέας, προκειμένου να γίνει η θυσία για την ίδρυση της πόλης. Όταν ο Ιερέας δεν λέει να σταματήσει να καλεί πουλιά, ενώ το ζώο είναι «πετσί και κόκαλο», ο Πεισέταιρος τον αποπέμπει. Στη συνέχεια εμφανίζονται διαδοχικά πέντε απρόσκλητοι επισκέπτες (ο Ποιητής, ο Χρησμολόγος, ο Μέτωνας, ο Επιθεωρητής και ο Νομοπώλης), που ζητούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στη νέα πόλη — με το αζημίωτο, φυσικά. Με την εξαίρεση του Ποιητή, που αντιμετωπίζεται με συμπάθεια, οι υπόλοιποι ξυλοκοπούνται από τον Πεισέταιρο και εκδιώκονται. Το πλαίσιο και για τις πέντε αυτές κατά βάση ομοιόμορφες σκηνές είναι η θυσία, που δεν θα ολοκληρωθεί ποτέ επί σκηνής. Ο κίνδυνος οι ομοιόμορφες σκηνές να καταντήσουν μονότονη επανάληψη εξουδετερώνεται με διάφορους τρόπους που αποσκοπούν στην ποικιλία.*

1. Η ονοματοθεσία (στ. 843-898)

(Πεισεταιρος – Ευελπιδης – Κορυφαιος)

Πρωτότυπο όνομα • Πολιούχος • Αποχώρηση του Ευελπίδη

844 Η μεταβολή στην εμφάνιση των δύο Αθηναίων προκαλεί γέλια. Ο Αριστοφάνης εκμεταλλεύεται τη μερική ομοιότητά τους με πουλιά.

847 Το λαϊκό στην προέλευσή του παιχνίδι των *εἰκασμῶν* όπως λέγεται (από το ρήμα *εἰκάζω* = παρομοιάζω), δηλαδή η πλειοδοσία σε ευρηματικές αστείες παρομοιώσεις του τύπου «μοιάζεις με...», ήταν συνηθισμένο στα συμπόσια.

850 Τη φράση αυτή, που έγινε παροιμία, την είπε, σύμφωνα με τον μύθο, ένας αετός όταν τον χτύπησε βέλος που τα πτερύγιά του ήταν από φτερά αετού. Στη χαμένη τραγωδία του Αισχύλου *Μυρμιδόνες* την έλεγε ο Αχιλλέας, με αφορμή το γεγονός ότι ο Πάτροκλος σκοτώθηκε φορώντας τα δικά του όπλα.

851 κ.εξ. Παρά την ιδιομορφία της, η νέα πόλη βαθμιαία αποκτά χαρακτηριστικά που προέρχονται από το καθιερωμένο κοινωνικό σύστημα.

863 **Νεφελοκοκκυγία** (*νεφέλη* + *κόκκυξ*): Το ουσιαστικό *κόκκυξ* (= κούκος) μπορεί να σημαίνει και «άνθρωπος ανόητος».

868-9 Τη Γιγαντομαχία (βλ. στ. 592 σχόλ.) την τοποθετούσαν συνήθως στον δυτικό βραχίονα της Χαλκιδικής.

870 Η νέα πόλη αρχίζει σιγά σιγά να έχει αρκετές ομοιότητες με την Αθήνα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 88

ΕΥ. Την Αθηνά προτείνω την Πολιάδα.
ΠΕΙ. Τι προκοπή, μωρέ, θα δει μια χώρα
που αρματωσιά φορεί μια θεά, μια κόρη,
κι έχει άντρες που αργαλειού κρατούν σαΐτα;
ΧΟΚ. Ποιος θα 'ναι στην Ακρόπολη, στο κάστρο;
ΠΕΙ. Πουλί από μας, γέννημα της Περσίας,
πουλί που κοκορεύεται και ξέρει
να πολεμά, ξεπεταρούδι του Άρη.
ΕΥ. Ω αφέντη κλωσσοπούλι! Του ταιριάζει
να 'ναι θεός στους βράχους θρονιασμένος.

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ ΤΕΛΟΣ

ΠΕΙ. Μα τώρα τράβα εσύ προς τον αέρα
και βόηθα αυτούς που χτίζουνε το τείχος·
δίνε χαλίκι, ανέβαζε σκαφίδι,
γυμνός τη λάσπη δούλευε, γκρεμίσου
από τη σκάλα, βάλε βάρδιες, έχε
παραχωμένη τη φωτιά, τριγύρνα
με κουδούνι στο χέρι για να ελέγχεις
τις φρουρές μας, και πλάγιαζε εκεί χάμω.
Στείλε έναν κράχτη στους θεούς απάνω,
στείλε έναν άλλο στους ανθρώπους κάτω
και πες του νά 'ρθει εκείθε εδώ σ' εμένα.
ΕΥ. Και κάθου εσύ και βόγκα, να σ' ακούω.
ΠΕΙ. Για πήγαινε, καλέ μου, όπου σε στέλνω·
χωρίς εσένα δεν τελειώνει το έργο.

Η ΘΥΣΙΑ

Στους νέους θεούς θυσία θα κάμω· νά 'ρθει
ιερέας εδώ, οδηγός της λιτανείας.
Κάνιστρο κι αγιασμού νερό εσείς φέρτε.

ΧΟ. Συμφωνούμε και το θέλουμε κι εμείς, [στροφή
ναι, το θέλει κι η καρδιά μας ν' ακουστούνε

ΑΣ ΗΧΗΣΕΙ Ο ΠΑΙΑΝΑΣ

ύμνοι λιτανείας προς τους θεούς,
ύμνοι επίσημοι μεγάλοι·
αλλά θα 'ναι πιο καλόβουλοι οι θεοί
κι ένα αρνάκι αν τους προσφέρουμε θυσία.
Δελφικό παιάνα ας ψάλουμε, κι ο αυλός
την ιερή να συνοδεύει τη μελωδία.

ΜΙΑ ΠΑΡΑΞΕΝΗ ΠΟΜΠΗ

ΠΕΙ. Βρε πάψε να φυσάς. Άλλο και τούτο!
Πολλά παράξενα είδα στη ζωή μου,
καπιστρωμένο κόρακα δεν είδα.
Ιερέα, θυσία στους νέους θεούς να κάμεις.
Ο ΙΕΡΕΑΣ

ΠΑΡΩΔΙΑ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ

Θα κάμω. Αλλά το κάνιστρο ποιος το 'χει;
Δεηθείτε στην Εστία την πουλερική, και στον Περδικο-

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 89

872 **την Πολιάδα**: Ο κύριος λατρευτικός τίτλος της Αθηνάς που λατρευόταν πάνω στην Ακρόπολη, η οποία παλαιότερα ονομαζόταν απλώς *πόλις* (→ Πολιάς).

873-5 Κανονικά οι άντρες πολεμούν, και οι γυναίκες υφαίνουν. Στην Αθήνα έχουν ανατραπεί τα πάντα.

877 Βλ. στ. 523 σχόλ.

887 **παραχωμένη τη φωτιά**: Για να μπορούν, αν χρειαζόταν, να μεταδώσουν αστραπιαία κάποιο μήνυμα.

888 **κουδούνι**: Οι νυχτερινές περίπολοι, που έκαναν τον γύρο του στρατοπέδου, χτυπούσαν σε κάθε σκοπιά ένα κουδούνι. Ο φρουρός όφειλε να απαντήσει.

889 **πλάγιαζε εκεί**: Αθηναίοι αξιωματούχοι, σε στιγμές έκτακτης ανάγκης, διανυκτέρευαν σε νευραλγικά σημεία της πόλης, π.χ. στην αγορά.

890-2 Προετοιμάζεται η εμφάνιση των μαντατοφόρων (στ. 1173 κ.εξ.) και του Κήρυκα (στ. 1328).

893 Ο Ευελπίδης δεν εμφανίζεται ξανά.

896 Άλλο ένα στοιχείο, το οποίο ανήκει στο πολιτισμικό πλαίσιο των ανθρώπων και υιοθετείται στη Νεφελοκοκκυγία, είναι οι θρησκευτικές και τελετουργικές ενέργειες που πρέπει να γίνουν με την ίδρυση της νέας πόλης.

898 **αγιασμού νερό**: Με αυτό έπλεναν τα χέρια και έραιναν τον βωμό, το ζώο και τους συμμετέχοντες.

2. Η θυσία (στ. 899-947)

(ΧΟΡΟΣ – ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΙΕΡΕΑΣ)

Παρωδία θρησκευτικού τυπικού • Πεζός λόγος • Ανολοκλήρωτη θυσία

899-906 Η σκηνή με τον Ιερέα πλαισώνεται από σύντομα τραγούδια του χορού, τη στροφή (στ. 899-906) και την αντιστροφή (στ. 940-7). «Η Στροφή εγκαινιάζει με υπερβολική επισημότητα την παρωδία του θρησκευτικού ύφους που θα ακολουθήσει.» (Φ. Ι. Κακριδής).

905 **Δελφικό παιάνα**: Ο παιάνας ήταν (αρχικά) ύμνος προς τιμήν του Απόλλωνα.

907-9 Μετά την πρόσκληση και τις οδηγίες του Πεισέταιρου (στ. 896-8) και ενώ ο χορός τραγουδάει, εμφανίζονται από τη σκηνή τα πρόσωπα που σχηματίζουν την πομπή («λιτανεία»): οι δύο δούλοι με το κάνιστρο και το νερό του αγιασμού, ο Ιερέας με το ζώο και ένας κορακόμορφος αυλητής. Ο αυλητής αυτός, που έχει τη μορφή του πιο άμουσου πουλιού, κάνει πως παίζει τον αυλό και εκνευρίζει τον Πεισέταιρο (στ. 907-9), ενώ αυτός που πραγματικά παίζει, πιθανώς και μετά το τέλος του τραγουδιού, είναι ο αυλητής.

909 **καπιστρωμένο κόρακα**: Το καπίστρι, που είναι φτιαγμένο από λωρίδες δέρματος, το φορούν στο κεφάλι των αλόγων ή άλλων ζώων, για να μπορούν να τα κατευθύνουν. Ο κορακόμορφος αυλητής χαρακτηρίζεται «καπιστρωμένος», επειδή φοράει το δερμάτινο περιστόμιο, με το οποίο συγκρατούσε στο στόμα του τον διπλό αυλό.

912-31 Στη σκηνή με τον Ιερέα παρωδείται το θρησκευτικό τυπικό και ύφος. Για να είναι μάλιστα δραστικότερη η παρωδία, ο Αριστοφάνης κάνει κάτι που συμβαίνει πολύ σπάνια στην κωμωδία: βάζει τον Ιερέα να μιλάει σε πεζό λόγο, που παραλλάσσει ελαφρώς τον στερεότυπο λειτουργικό λόγο. Οι θεοί που καλούνται ή είναι κάποιοι από τους γνωστούς θεούς και τους αποδίδονται λατρευτικοί τίτλοι που παραπέμπουν σε πουλιά ή είναι πουλιά με λατρευτικούς τίτλους που παραπέμπουν στους γνωστούς θεούς.

912 **στην Εστία**: Το τυπικό απαιτούσε οι δεήσεις να αρχίζουν από την Εστία, τη θεά που προστάτευε την οικογενειακή εστία.

ΜΑΘΗΤΙ ΝΕΟ 9-11-05 15:11 Σελίδα 90

γέρακα τον προστάτη της εστίας, και στα Ολύμπια πε-
τούμενα όλα, αρσενικά και θηλυκά…

ΠΕΙ. Γέρακα του Σουνίου, σε προσκυνώ,
σε προσκυνώ, Πελαργικέ μου αφέντη.

ΙΕ. και στον Κύκνο των Δελφών και της Δήλου, και στη Λη-
τώ την Ορτυκομάνα, και στην Άρτεμη την Καρδερίνα…

ΠΕΙ. Όχι πια Κολαινίδα· Καρδερίνα.

ΙΕ. και στο φρυγίλο το Σαβάζιο, και στη μεγάλη
Στρουθοκαμήλα μάνα θεών και ανθρώπων…

ΠΕΙ. Κυβέλη, θεά Στρουθοκαμήλα, χαίρε.

ΙΕ. να δίνουν στους Νεφελοκοκκυγιώτες υγεία και σωτηρία,
σ' αυτούς και τους Χιώτες…

ΠΕΙ. Μου αρέσει που παντού κολλούν οι Χιώτες.

ΙΕ. και στους πετούμενους ήρωες και στων ηρώων τα παιδιά,
στον κοκκινομύτη και στον ξυλοφαγά και στον πελεκάνο
και στον τσουτσουλιάνο και στο φασιανό και στο παγόνι και
στον ελεά και στον τσοπανάκο και στον γκιόνη και στο
τσικνιά και στο γλαρόνι και στον μπεκαφίκο και στον
τρυποκάρυδο…

Η ΑΠΟΠΟΜΠΗ ΤΟΥ ΙΕΡΕΑ

ΠΕΙ. Πάψε, που να σε πάρουν τα όρνια, πάψε·
βρε πόσους θα καλέσεις, συφορά σου;
Δε βλέπεις το σφαχτό που 'χεις μπροστά σου,
μόνο καλείς θαλασσαϊτούς κι αγιούπες;
Αυτό, κι ένα γεράκι μόνο νά 'ρθει,
σε μια στιγμή τ' αρπάζει και το χάφτει.
Τράβα από δω κι εσύ κι οι ιερατικές σου
ταινίες· θα κάμω ο ίδιος τη θυσία.

ΥΜΝΩΝ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

ΧΟ. Κι άλλον ύμνο για δική σου χάρη εμείς, *[αντιστροφή*
όσιον ύμνο του αγιασμού ιερό θα πούμε·
και μακάριους πρέπει εδώ θεούς
να καλέσουμε στο δείπνο.
Πόσους; έναν· αν μας έρθουν κι άλλοι εδώ,
ποιος, καλέ μου, απ' το τραγί θα πρωτοπάρει;
Για κοιτάξτε δω, για ρίξτε μια ματιά·
αχ, πετσί και κόκαλο είναι το σφαχτάρι.

ΠΕΙ. Στους φτερωτούς θεούς δέηση, θυσία!

---

928 *τσουτσουλιάνος*: κορυδαλλός.
935 *αγιούπες*: γύπες.

912 Η τελετουργία είναι προσαρμοσμένη στα νέα δεδομένα· είναι εμφανής η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρώπινων συνηθειών και εκείνων των πουλιών.

913 **τον προστάτη της εστίας**: Ειρωνικά. Άρπαζε τα προσφερόμενα ακόμα και πάνω από τον βωμό (την εστία).

915 **Γέρακα του Σουνίου** (αρχ. *Σουνιέρακε*): Τα επίθετα Σουνιέρακος και Πελαργικός παραλλάσσουν τα λατρευτικά επίθετα του Ποσειδώνα *Σουνιάρατος* (αυτός που λατρεύεται στο Σούνιο) και *πελάγιος*.

917 **στον Κύκνο**: Οι κύκνοι συνδέονται με τον Απόλλωνα, που λατρευόταν ιδιαίτερα στους Δελφούς και στη Δήλο.

917-8 **στη Λητώ την Ορτυκομάνα** (αρχ. *᾿Ορτυγομήτρα* = όνομα πουλιού): Η Λητώ, η μητέρα του Απόλλωνα και της Άρτεμης, αποκαλείται *᾿Ορτυγομήτρα* (= Ορτυκομάνα), επειδή γέννησε την Άρτεμη στην Ορτυγία, που κάποτε την ταύτιζαν με τη Δήλο.

919 Το ιερό της Αρτέμιδος Κολαινίδας βρισκόταν κοντά στο Μαρκόπουλο.

920 **στο φρυγίλο το Σαβάζιο**: Στον Σαβάζιο, θεό που έμοιαζε —και κάποτε ταυτιζόταν— με τον Διόνυσο, αποδίδεται η προσωνυμία *φρυγίλος* (όνομα πουλιού), επειδή καταγόταν από τη Φρυγία.

921 Στην εποχή των νέων θεών, η στρουθοκάμηλος, λόγω μεγέθους, ταυτίζεται με την ασιατική Μεγάλη Μητέρα (βλ. στ. 787-8 σχόλ.).

924 **και τους Χιώτες**: Οι Αθηναίοι, εκτιμώντας τη στάση και τη βοήθεια που τους είχαν προσφέρει οι σύμμαχοί τους κάτοικοι της Χίου, είχαν λάβει απόφαση να τους μνημονεύουν στο τέλος όλων των δεήσεών τους.

926 Οι αρχαίοι φρόντιζαν στις δεήσεις τους να μνημονεύουν μαζί με τους θεούς και τους ήρωες, επειδή πίστευαν ότι οι μεγάλοι νεκροί του παρελθόντος μπορούσαν να επηρεάσουν, θετικά ή αρνητικά, τα πράγματα.

945 **το τραγί**: Το αρνάκι του στ. 904 έχει γίνει τραγί. Η ασυνέπεια επαυξάνει την κωμικότητα.

Αυλητής παίζει τον διπλό αυλό. Ένας γενειοφόρος άντρας και ένα μεγαλόσωμο πουλί παρακολουθούν με προσοχή. Αττικός μελανόμορφος αμφορέας, περ. 570-560 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 92

Ο ΕΠΑΙΤΗΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ
Τη Νεφελοκοκκυγία,
την ευτυχισμένη,
Μούσα, τραγούδησ' εσύ με τους ύμνους σου.
ΠΕΙ. Πούθε είν' αυτό το πλάσμα; Ε συ, ποιος είσαι;
ΠΟΙ. Εγώ ποιητής τραγουδιών σαν το μέλι γλυκών
και των Μουσών δουλευτής είμαι ακούραστος,
όπως είπε κι ο Όμηρος.
ΠΕΙ. Δούλος; Και πώς δεν κόβεις τα μαλλιά σου;
ΠΟΙ. Όχι, μα όποιος γράφει στίχους σαν εμένα,
είναι των Μουσών
δουλευτής ακούραστος,
όπως είπε κι ο Όμηρος.
ΠΕΙ. Και το ρούχο σου, βλέπω, ακούραστο είναι.
Αλλά ποια οργή, ποιητή μου, εδώ σε φέρνει;
ΠΟΙ. Για τις Νεφελοκοκκυγίες σας έχω
πολλά κι ωραία τραγούδια εγώ συνθέσει,
διθύραμβους, παρθένεια, σιμωνίδεια.
ΠΕΙ. Εσύ όλ' αυτά; Μα πότε κι από πότε;
ΠΟΙ. Είναι καιρός που υμνώ την πόλη τούτη.
ΠΕΙ. Μα μόλις τώρα εγώ θυσία προσφέρνω
για τα δεκαήμερά της· μόλις τώρα
της έδωσα όνομα όπως στα μωράκια.
ΠΟΙ. Είναι γοργή των Μουσών η φωνή
σαν αστραπόβολο τρέξιμο αλόγων.
Έλα, ω πατέρα, ιερών σεβαστών συνονόματε,
θεμελιωτή εσύ της Αίτνας,
απ' τ' αγαθά σου ένα κάτι
μ' ένα σου γνέψιμο δώσε κι εμένα,
ό,τι η καρδιά σου σού πει να μου δώσεις.
ΠΕΙ. Πολλή ζαλούρα τούτος θα μας φέρει,
αν κάτι δεν του δώσω να γλιτώσω.
Εσύ φοράς και κάπα και χιτώνα·
βγάλ' τη και δώσ' τη στο σοφό ποιητή μας.
Πάρε την κάπα· σα να τρέμεις κιόλας.
ΠΟΙ. Πρόθυμα δέχεται τούτο το χάρισμα η Μούσα·
όμως εσύ
βάλε στο νου σου τους στίχους αυτούς τους πινδάρειους...
ΠΕΙ. Δε θα γλιτώσω, φαίνεται, από τούτον.
ΠΟΙ. Έρημος μέσα στη χώρα γυρνά των νομάδων Σκυθών
όποιος δεν έχει ένα ντύμα υφασμένο σε χτύπο αργαλειού.
Άδοξη η κάπα χωρίς το χιτώνα.
Νιώσε τι λέω.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 93

3. Σκηνές διεκπεραίωσης Α΄ (στ. 948-1106)

α. Ο Ποιητής (στ. 949-1001)

(Πεισεταιρος – Ποιητης)

Ποιητής επαίτης • Παρωδία λυρικής ποίησης • Θετική αντιμετώπιση

Η πρώτη αντίδραση των ανθρώπων στην ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας εκδηλώνεται με την άφιξη των πέντε απρόσκλητων επισκεπτών. Ο πρώτος είναι ένας ρακένδυτος, παλιομοδίτης ποιητής. Εμφανίζεται τραγουδώντας ύμνους που συνέθεσε για τη νέα πόλη, πριν καλά καλά ιδρυθεί, και, με στίχους του Πινδάρου, ζητάει από τον Πεισέταιρο να του δώσει «ό,τι έχει ευχαρίστηση».

953-4 Ο ποιητής περιγράφει τα τραγούδια του με λόγο που προέρχεται από τη λυρική ποίηση («*σαν το μέλι γλυκών*») ή από το έπος — στο έπος απαντούν οι στερεότυπες εκφράσεις «*Μουσών δουλευτής*» και «*δουλευτής ακούραστος*».

956 Στα τέλη του 5ου αιώνα τα μακριά μαλλιά ήταν χαρακτηριστικό των αριστοκρατών.

961 **ακούραστο**: Το φοράει τόσα χρόνια και εκείνο αντέχει!

963 **τις Νεφελοκοκκυγίες**: Το πρότυπο για τον πληθυντικό είναι προφανώς ο πληθυντικός *Ἀθῆναι*.

965 **διθυράμβους**: Ο διθύραμβος αρχικά ήταν χορικό άσμα για τον Διόνυσο. **παρθένεια**: Τραγούδια που τα χόρευαν ανύπαντρα κορίτσια (*παρθένοι*). **σιμωνίδεια**: Ποιήματα γραμμένα με τον τρόπο του Σιμωνίδη (περ. 560-470 π.Χ.), που είχε καλλιεργήσει διάφορα ποιητικά είδη.

969 **τα δεκαήμερά της**: Τη δέκατη ημέρα μετά τη γέννηση έδιναν το όνομα στα νεογέννητα παιδιά.

972 Η ένταξη στίχων από την υψηλή, σοβαρή ποίηση στα πολύ ταπεινότερα συμφραζόμενα της κωμωδίας προκαλεί το γέλιο, με την ισχυρή αντίθεση που παράγει.

973-4 Ο Ποιητής απευθύνεται στον Πεισέταιρο με στίχους που έγραψε ο Πίνδαρος για τον τύραννο των Συρακουσών Ιέρωνα («*ιερών... συνονόματε*» = Ιέρωνα), όταν ίδρυσε στη Σικελία την πόλη Αίτνα (476 π.Χ.).

976 **μ’ ένα σου γνέψιμο**: Σαν άλλος Δίας.

980 Ο Πεισέταιρος απευθύνεται στον ένα από τους δύο δούλους.

984 Υπογραμμίζεται κωμικά η αντίθεση ανάμεσα στα υψηλά και στομφώδη λόγια του ποιητή και στην ενδεή εμφάνισή του.

987 Οι Σκύθες ζούσαν νομαδικά στην παγωμένη Σκυθία (Ν. Ρωσία).

988 Η κάπα ήταν από δέρμα, δεν είχε δηλαδή υφανθεί στον αργαλειό, όπως ο χιτώνας, που θέλει να πάρει και τελικά παίρνει ο ποιητής.

Ο ρακένδυτος ποιητής.
(Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 94

ΠΕΙ. Νιώθω· να πάρεις θέλεις το χιτώνα.
Γδύσου· ο ποιητής χαρούμενος να φύγει.

Να, πάρε αυτόν και πήγαινε.
ΠΟΙ. Πηγαίνω,
κι έτσι την πόλη εγώ θα τραγουδάω:
Ψάλε, χρυσόθρονη Μούσα, την πόλη που κρυώνει και τρέμει
σε χιονοσκέπαστους κάμπους ολάνοιχτους πήγα. Αλαλά.
ΠΕΙ. Σωστά, μα έχεις γλιτώσει απ' τις τρεμούλες
με το πουκαμισάκι αυτό που πήρες.
Τέτοιο κακό δεν το περίμενα, έτσι
γρήγορ' αυτός να μάθει για την πόλη.
Πιάσε ξανά τον αγιασμό και γύρνα.
Σιωπή!

Ο ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΟΣ

Η ΑΥΘΕΝΤΙΑ ΤΗΣ ΦΥΛΛΑΔΑΣ

Σταμάτα τη θυσία του τράγου.
ΠΕΙ. Ποιος είσαι;
ΧΡΗ. Χρησμολόγος.
ΠΕΙ. Τότε, σκάσε.
ΧΡΗ. Μην αψηφάς τα θεία, ευλογημένε·
ξεκάθαρα μιλεί χρησμός του Βάκη
για τις Νεφελοκοκκυγίες.
ΠΕΙ. Πώς τότε
δε χρησμολόγαες, πριν εγώ να ιδρύσω
την πόλη αυτή;
ΧΡΗ. Με μπόδιζαν τα θεία.
ΠΕΙ. Πες τη μαντεία ωστόσο· ας την ακούσω.
ΧΡΗ. Όταν, Σικυώνα και Κόρινθο ανάμεσα, πάνε και στήσουν
συντροφικά τις φωλιές τους οι γριές οι κουρούνες κι οι λύκοι,
ΠΕΙ. Και τι έχω εγώ να κάνω με Κορίνθιους;
ΧΡΗ. Του Βάκη υπαινιγμός για τον αέρα.
πρώτα ασπρομάλλικο κριάρι θυσία να δοθεί στην Πανδώρα·
κι όποιος προφήτης θα πάει πρώτος πρώτος να πει τους χρησμούς μου,
ένα σκουτί καθαρό και παπούτσια καινούρια να λάβει,
ΠΕΙ. Και για παπούτσια λέει;
ΧΡΗ. Ιδού η φυλλάδα.
κούπα κρασί, μα κι εντόσθια πολλά να του βάλουν στα χέρια·
ΠΕΙ. Και για τα εντόσθια λέει;
ΧΡΗ. Ιδού η φυλλάδα.
τις εντολές μου αν αυτές εκτελέσεις, θεϊκό παλικάρι,
τότε θα γίνεις αϊτός μες στα σύννεφα· αν όμως δε δώσεις,
ούτε τρυγόνα ούτε τσίχλα ούτ' απλή τσιγκλιτάρα θα γίνεις.
ΠΕΙ. Κι αυτά ο χρησμός τα λέει;

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 95

996 **Αλαλά**: Κραυγή θριάμβου.
1001 **γύρνα**: Γύρω από τον βωμό. Η θυσία ξεκινάει πάλι από την αρχή.

β. Ο Χρησμολόγος (στ. 1002-1034)

(Πεισεταιρος – Χρησμολογος)

Δακτυλικό εξάμετρο • «Με το ίδιο νόμισμα» • Ξυλοκόπημα

Οι χρησμολόγοι είχαν στην κατοχή τους συλλογές χρησμών που τους έδιναν σε άλλους ή αναλάμβαναν να τους εξηγήσουν οι ίδιοι. Ένα χρόνο πριν από την παράσταση των Ορνίθων*, με τη ριψοκίνδυνη εκστρατεία εναντίον της Σικελίας, είχαν έρθει ξανά στο προσκήνιο οι χρησμολόγοι και οι πάσης φύσεως μελλοντολόγοι. Ο συγκεκριμένος Χρησμολόγος παρουσιάζεται ως τσαρλατάνος που νοιάζεται μόνο για το συμφέρον του. Και αυτόν, όπως και τους επόμενους τρεις ενοχλητικούς επισκέπτες, ο Πεισέταιρος τους αντιμετωπίζει τελικά με τον ίδιο τρόπο: με ξύλο.*

1005 **του Βάκη**: Στον Βάκη απέδιδαν κυρίως προφητείες σχετικές με την έκβαση πολέμων και με την τύχη λαών ή πόλεων.

1010-1 Οι χρησμοί σχεδόν πάντα είναι διατυπωμένοι σε δακτυλικό εξάμετρο. Συνήθως θέτουν ως προϋπόθεση για την εκπλήρωσή τους κάτι που, σε πρώτο επίπεδο τουλάχιστον, μοιάζει ή είναι εξαιρετικά δύσκολο έως αδύνατο. Αυτό ισχύει και εδώ: είναι αδύνατο να κατοικήσει κάποιος «*Σικυώνα και Κόρινθο ανάμεσα*», αφού οι δύο πόλεις συνορεύουν και δεν υπάρχει ενδιάμεσος χώρος.

1012 Οι Κορίνθιοι ήταν άσπονδοι εχθροί των Αθηναίων.

1014 Η Πανδώρα ήταν χθόνια θεότητα, δηλαδή θεότητα που συνδέεται με τη γη. Επιλέγεται προφανώς επειδή το όνομά της έχει να κάνει με δώρα — ο χρησμολόγος ελπίζει να πάρει κάτι. Στις χθόνιες θεότητες θυσιάζονται κανονικά μαύρα ζώα, στις θεές μάλιστα θηλυκά.

1015 Και εδώ διαγράφεται με κωμικούς όρους η αντίθεση ανάμεσα στο υψηλό ύφος του χρησμού και στους ταπεινούς στόχους του Χρησμολόγου.

1017 **η φυλλάδα** (αρχ. *τὸ βυβλίον*): Τα βιβλία είχαν τότε τη μορφή κυλίνδρου.

1021 **αϊτός μες στα σύννεφα**: Η έκφραση προέρχεται από χρησμό που είχε δοθεί στην Αθήνα και προέβλεπε ότι, έπειτα από δυσκολίες, θα γίνει «*αϊτός μες στα σύννεφα*».

Πομπή θυσίας. Πινακίδιο από το σπήλαιο Πιτσά της Κορινθίας, περ. 540 π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 96

ΜΕ ΤΟ ΙΔΙΟ ΝΟΜΙΣΜΑ

ΧΡΗ. Ιδού η φυλλάδα.
ΠΕΙ. Ο χρησμός σου δε μοιάζει μ' έναν άλλον,
του Απόλλωνα, που εγώ 'χω ξεσηκώσει.
Όταν κανείς κατεργάρης ακάλεστος πάει κι ενοχλήσει
κείνους που κάνουν θυσίες και ζητά να μαζέψει τα εντόσθια,
πρέπει αυτουνού να του δίνεις γροθιές δυνατές στα παΐδια·
ΧΡΗ. Αυτά σωστά δεν είναι.
ΠΕΙ. Ιδού η φυλλάδα.
και να μη δείχνεις σπλαχνιά, μήτε αν είναι και αϊτός μες στα νέφη
μήτε κι ο Λάμπωνας ή κι ο Διοπείθης, τρανοί χρησμολόγοι.
ΧΡΗ. Κι αυτά ο χρησμός τα λέει;
ΠΕΙ. Ιδού η φυλλάδα.
Γκρεμίσου! Στα τσακίσματα!
ΧΡΗ. Αχ ο δόλιος.
ΠΕΙ. Αλλού να πας να ψάλλεις τους χρησμούς σου.
ΜΕΤΩΝΑΣ
Ήρθα σ' εσάς...
ΠΕΙ. Άλλος μπελάς και τούτος.
Να κάμεις τι; Ποιος ο σκοπός κι ο λόγος

Η ΓΕΩΜΕΤΡΗΣΗ ΤΟΥ ΑΕΡΑ

του ταξιδιού; Κι ο κόθορνος τι θέλει;
ΜΕ. Να γεωμετρήσω θέλω τον αέρα
και να σας τον χωρίσω στρέμμα στρέμμα.
ΠΕΙ. Για τ' όνομα των θεών· κι εσύ ποιος είσαι;
ΜΕ. Εγώ ποιος είμαι; Ο Μέτωνας· η Ελλάδα
κι ο... Κολωνός με ξέρουν.
ΠΕΙ. Τι 'ναι τούτα
που 'χεις στα χέρια;
ΜΕ. Χάρακες του αέρα.
Γιατί ο αέρας είναι ως σύνολο όμοιος
στο σχήμα μ' ένα φούρνο. Εγώ, από πάνω
θα βάλω στον καμπύλο χάρακά μου,
ένα διαβήτη μέσα του θα θέσω...
Καταλαβαίνεις;
ΠΕΙ. Δεν καταλαβαίνω.
ΜΕ. και θα μετρήσω μ' ένα χάρακα ίσιο
που θα εφαρμόσω, κι έτσι θα σου γίνει
τετράγωνος ο κύκλος, και στη μέση
θα 'ναι αγορά, κι εκεί ακριβώς στο κέντρο
θα φέρνουν ίσιοι δρόμοι· θα 'ναι ως άστρο
που, ενώ είναι κυκλικό, οι ακτίνες λάμπουν
ίσιες παντού.
ΠΕΙ. Σωστός Θαλής, ο κύριος.
Μέτωνα...

γ. Ο Μέτωνας (στ. 1035-1066)

(Πεισεταιρος – Μετωνας)

Υπαρκτό πρόσωπο • Υπερόπτης διανοούμενος • Οργανα • Ξυλοκόπημα

Ο Μέτωνας, ο μόνος από τους πέντε επισκέπτες που είναι υπαρκτό πρόσωπο και όχι τύπος, ήταν σπουδαίος γεωμέτρης και αστρονόμος της εποχής. Είχε κάνει σημαντικές παρατηρήσεις για τις φάσεις της σελήνης. Ως κωμικός χαρακτήρας ανήκει στον τύπο του υπερόπτη διανοούμενου. Το πιο εντυπωσιακό στοιχείο στην εμφάνισή του πρέπει να ήταν τα επιστημονικά όργανα που κουβαλούσε μαζί του, για να μπορέσει — κωμική αδεία — να λύσει το άλυτο πρόβλημα του τετραγωνισμού του κύκλου.

1037 **ο κόθορνος**: Υπόδημα που κάλυπτε την κνήμη σαν μπότα και είχε λεπτή σόλα. Το φορούσαν αδιακρίτως στο αριστερό ή στο δεξιό πόδι. Είναι το υπόδημα του Διονύσου. Αργότερα γίνεται το τυπικό υπόδημα των τραγικών ηθοποιών. Εκτός θεάτρου το φορούσαν γυναίκες και θηλυπρεπείς άντρες.

1042 **Κολωνός**: Πρόκειται μάλλον για το λεγόμενο *Αγοραίο Κολωνό*, την περιοχή από το Θησείο μέχρι την Πνύκα, όπου ο Μέτωνας είχε εγκαταστήσει ηλιακό ρολόι. Η συγκεκριμένη αναφορά στον Κολωνό, μετά τη γενική έννοια («η Ελλάδα»), παράγει από μόνη της κωμικό αποτέλεσμα.

Γελοιογραφία του Δημήτρη Χαντζόπουλου εμπνευσμένη από τους στίχους 1040-2 των *Ορνίθων*.

1048 **Δεν καταλαβαίνω**: Προφανώς κανείς και από τους θεατές δεν καταλάβαινε, παρά το γεγονός ότι ο Μέτωνας πρέπει να έκανε διάφορα σχέδια στον αέρα.

1055 **Θαλής**: Ο πρώτος φιλόσοφος (α΄ μισό 6ου αι. π.Χ.) και ένας από τους Επτά Σοφούς. Δίδασκε ότι ο κόσμος προήλθε από το νερό. Ο Θαλής ήταν θρυλική μορφή, ο Αϊνστάιν της αρχαιότητας.

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 98

ΜΕ. Ναι…
ΠΕΙ. Σε συμπαθώ, να ξέρεις·
τραβήξου από το δρόμο, για καλό σου.
ΜΕ. Ποιος κίνδυνος;…
ΠΕΙ. Κι εδώ, όπως και στη Σπάρτη,
διώχνουνε ξένους, κάποια ταραχή ’ναι…
Στην πόλη πέφτει ξύλο.
ΜΕ. Κίνημα είναι;
ΠΕΙ. Καθόλου.
ΜΕ. Τότε, πώς;
ΠΕΙ. Ομόφωνη είναι
η απόφαση να δέρνουν τους αγύρτες.
ΜΕ. Λοιπόν, να φεύγω.
ΠΕΙ. Ναι· δεν ξέρω κιόλας
αν θα προφτάσεις· οι ξυλιές κοντά είναι.
ΜΕ. Οχ οχ οχ οχ!
ΠΕΙ. Σου το ’χα πει, καημένε.
Μπρος! Τρέξε αλλού, τα μέτρα σου να λάβεις.

Ο ΕΠΙΘΕΩΡΗΤΗΣ

ΞΥΛΟ ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Οι πρόξενοι πού βρίσκονται;
ΠΕΙ. Ποιος είναι
τούτος ο Σαρδανάπαλος;
ΕΠΙ. Εγώ ήρθα
ως επιθεωρητής εδώ, σταλμένος
με κλήρο, στους Νεφελοκοκκυγιώτες.
ΠΕΙ. Ως επιθεωρητής; Και ποιος σε στέλνει;
ΕΠΙ. Ένα εγγραφάκι.
ΠΕΙ. Θα ήθελες να λάβεις
την αμοιβή σου και να φύγεις πίσω,
χωρίς να ενοχληθείς;
ΕΠΙ. Αυτό μου αρέσει·
γιατί δουλειά έχω κιόλας στην πατρίδα·
θέλω να πάω στη σύναξη του δήμου,
κάτι για το Φαρνάκη να ενεργήσω.
ΠΕΙ. Πάρε λοιπόν την αμοιβή και φεύγα.
ΕΠΙ. Μπα! Τι είναι τούτο;
ΠΕΙ. Σύναξη του δήμου.
ΕΠΙ. Είμ’ επιθεωρητής και με χτυπούνε!
Διαμαρτύρομαι.
ΠΕΙ. Δρόμο, με τις δυο σου
τις κάλπες. Φοβερό! Θυσία πριν γίνει,
επόπτες να μας στέλνουνε στην πόλη!

MATHITI NEO 9-11-05 15:11 Σελίδα 99

1058-9 Οι Σπαρτιάτες έκαναν απελάσεις ξένων για δύο λόγους: για να μη διαφθείρονται οι πολίτες τους από την επαφή με τους ξένους και για να μη μαθαίνουν οι ξένοι πράγματα που δεν ήθελαν να μαθευτούν.

δ. Ο Επιθεωρητής (στ. 1067-1083)

(Πεισεταιρος – Επιθεωρητης)

Εκπρόσωπος του αθηναϊκού επεκτατισμού • Ξυλοκόπημα

Οι επιθεωρητές (αρχ. ἐπίσκοποι), κάτι σαν τους σημερινούς επιτετραμμένους των μεγάλων δυνάμεων, αποστέλλονταν στις συμμαχικές ή υποτελείς πόλεις για να παρακολουθούν από κοντά τις εξελίξεις και να τις κατευθύνουν. Ο Επιθεωρητής διαφέρει από τους υπόλοιπους απρόσκλητους επισκέπτες κατά τούτο: δεν έρχεται ως ιδιώτης αλλά ως εκπρόσωπος του αθηναϊκού επεκτατισμού, που θέλει να θέσει υπό τον έλεγχό του τη νέα πόλη.

1067 **πρόξενοι**: Οι πρόξενοι ήταν πολίτες μιας πόλης, για παράδειγμα του Άργους, οι οποίοι, λόγω ιδιαίτερων δεσμών που είχαν με μια άλλη πόλη, για παράδειγμα την Αθήνα, αναλάμβαναν να εκπροσωπούν και να υποστηρίζουν στην πόλη τους (στο Άργος) τα συμφέροντα αυτής της άλλης πόλης (της Αθήνας).

1067 Ο Αριστοφάνης παρουσιάζει μέσω των επισκεπτών όλα τα δεινά του πολιτικού, κοινωνικού και πνευματικού βίου της Αθήνας και τη μεταβολή που σημειώθηκε με την ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας.

1068 **Σαρδανάπαλος**: Ο τελευταίος βασιλιάς των Ασσυρίων (7ος αι. π.Χ.). Ήταν διαβόητος για τη χλιδή, τη θηλυπρέπειά του και τον ακόλαστο βίο του.

1069 Με την αποστολή του Επιθεωρητή υποδηλώνεται μια (αρνητικά χρωματισμένη) μορφή επικοινωνίας της Αθήνας με τις άλλες πόλεις.

1077 **για το Φαρνάκη**: Πέρσης σατράπης (διοικητής) σε περιοχή της νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας (430-περ. 413 π.Χ.). Παλαιότερα διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τους Σπαρτιάτες, την εποχή αυτή όμως οι Αθηναίοι ίσως προσπαθούσαν να τον προσεγγίσουν.

1082 **τις κάλπες**: Σύμφωνα με τα αθηναϊκά πρότυπα, οι δύο κάλπες ήταν απαραίτητες για τις ψήφους των δικαστών, μία για τις αθωωτικές και μία για τις καταδικαστικές. Οι επιθεωρητές φαίνεται ότι είχαν και δικαστικές αρμοδιότητες.

Δύο δικαστικές ψήφοι από την Αθήνα που φέρουν την επιγραφή ΨΗΦΟΣ ΔΗΜΟΣΙΑ.
Η πρώτη (με την τρύπα στο κέντρο) ήταν καταδικαστική, η άλλη αθωωτική.
(Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

ΜΑΘΗΤΗ ΝΕΟ 9-11-05 15:11 Σελίδα 100

ΝΟΜΟΙ ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ ΚΟΠΗΣ

Ο ΝΟΜΟΠΩΛΗΣ
«Αν ένας Νεφελοκοκκυγιώτης πειράξει Αθηναίο…»
ΠΕΙ. Τι συμφορά είναι πάλι αυτή η φυλλάδα;
ΝΟ. Εγώ είμαι νομοπώλης και ήρθα νέους
να σας πουλήσω νόμους.
ΠΕΙ. Τι είδους νόμους;
ΝΟ. «Οι Νεφελοκοκκυγιώτες να μεταχειρίζονται τα ίδια μέτρα
και σταθμά και τους ίδιους νόμους που έχουν οι Καρπάθιοι».
ΠΕΙ. Κι εσύ τους ίδιους που έχουν οι… Καρπάζιοι.
ΝΟ. Τι σού 'ρθε;
ΠΕΙ. Πάρε πίσω αυτούς τους νόμους.
Νόμους πικρούς θα σου διδάξω τώρα.
ΝΟ. Για τον άλλο μήνα, το Μουνιχιώνα, κάνω μήνυση του
Πεισέταιρου για κακοποίηση.
ΠΕΙ. Αλήθεια; Βρε δεν έφυγες ακόμα;
ΕΠΙ. «Κι αν ένας διώχνει τους άρχοντες και δεν τους δέχεται
σύμφωνα με την απόφαση…»
ΠΕΙ. Κι εσύ είσ' ακόμα εδώ; Βρε συφορά μου!
ΕΠΙ. Α, θα σου δείξω εγώ· δέκα χιλιάδες
δραχμές αποζημίωση θα ζητήσω…
ΠΕΙ. Κι εγώ θα σου τσακίσω τις δυο κάλπες.
ΝΟ. Στη στήλη που χαράζουνε τους νόμους,
μην το ξεχνάς, κατούρησες μια νύχτα.
ΠΕΙ. Ε, πιάστε τον· πού τρέχεις βρε; σταμάτα.
Εμείς ας μην αργούμε, πάμε μέσα,
στους θεούς εκεί τον τράγο να θυσιάσω.

Πήλινα δημόσια μέτρα για υγρά και στερεά με την επιγραφή: ΔΗΜΟΣΙΟΝ.
(Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 101

ε. Ο Νομοπώλης (στ. 1084-1106)

(Πεισεταιρος – Νομοπωλης – Επιθεωρητης)

Ανύπαρκτο επάγγελμα • Νόμοι αθηναϊκής κοπής • Πεζός λόγος

Ο Νομοπώλης (αρχ. ψηφισματοπώλης*) αποτελεί επινόηση του Αριστοφάνη — δεν υπήρχε τέτοιο επάγγελμα. Τα τρία αποσπάσματα νόμων που διαβάζει και η μήνυση κατά του Πεισέταιρου (στ. 1093) είναι γραμμένα σε πεζό λόγο. Η διατύπωση είναι η στερεότυπη διατύπωση των νομικών κειμένων της εποχής. Οι προτεινόμενοι νόμοι διασφάλιζαν τα αθηναϊκά συμφέροντα.*

1093 Ο Μουνιχιώνας (περ. 15 Απριλίου-15 Μαΐου) ήταν ο δέκατος μήνας του αττικού ημερολογίου.

1096 **διώχνει τους άρχοντες**: Όπως συνέβαινε με Αθηναίους αξιωματούχους στις συμμαχικές ή υποτελείς πόλεις.

1099-100 Το ποσό είναι υπέρογκο. Την εποχή αυτή ένας τεχνίτης έπαιρνε μία δραχμή την ημέρα.

1106 Η μεταβολή έχει συντελεστεί· τα πουλιά πήραν τη θέση των θεών στα μάτια και στη ζωή των ανθρώπων.

Αλέκος Φασιανός,
Ουράνιος Νόμος (2001).

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 102

ΕΓΩ ΕΙΜΙ... ΩΔΗ

ΧΟ. Είμαι του κόσμου αγναντευτής
κι εξουσιαστής· εδώ κι εμπρός
σ' εμένα κάνουν οι θνητοί
ταξίματα και προσφορές.
Γιατί βιγλίζω εγώ παντού,
φυλάω και θρέφω τους καρπούς
σκοτώνοντας λογής λογής
ζούδια που μέσα στο χώμα κι απάνω στα δέντρα
βόσκουν και τρώνε με λαίμαργο στόμα
κάθε καρπό, πριν να δέσει.
Κι όσα ρημάζουν και χαλούν
τους κήπους που μοσκοβολούν
κι εκείνα τα σκοτώνω εγώ·
ό,τι δαγκάνει και σέρνεται, κάτω
απ' τη δικιά μου φτερούγα σκοτώνεται αμέσως.

ΕΠΙΚΗΡΥΞΕΙΣ ΕΠΙΡΡΗΜΑ

ΧΟ^{Κ}: Διαλαλούμε σήμερα, όσο δεν το κάναμε ποτέ:
«Αν κανένας σας σκοτώσει το Διαγόρα το Μηλιό,
ένα τάλαντο θα παίρνει, κι όποιος έναν τύραννο
...πεθαμένο θα σκοτώσει, παίρνει τάλαντο κι αυτός».
Να κι εμείς τι διαλαλούμε: «Δίνουμε ένα τάλαντο
σ' όποιον σας το Φιλοκράτη θα σκοτώσει το Στρουθιό,
κι όποιος ζωντανό τον πιάσει, θα 'χει τέσσερα· γιατί
βάζει σε αρμαθιές τους σπίνους κι έτσι εφτά στον οβολό
τούς πουλά· τις τσίχλες πάλι τις πηγαίνει φουσκωτές
στο παζάρι· φτερά χώνει στα ραμφιά των κοτσυφιών,
πιάνει και τα περιστέρια, τα κρατά στη φυλακή
και, δετά σε δίχτυ, κράχτες τ' αναγκάζει να σταθούν.»
Να τι διαλαλούμε· κι όποιος από σας πουλερικά
θρέφει στην αυλή του, λέμε να τ' αφήσει ελεύθερα.
Αν κανένας παρακούσει, τα όρνια θα τον πιάσουνε
και δεμένο θα τον βάλουν κράχτης να σταθεί κι αυτός.

Χάλκινο τάλαντο από ναυάγιο στην Κύμη (Εύβοια), μέσα 16ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΑΡΑΒΑΣΗ (στ. 1107-1168)

(Χορος)

Αυτοέπαινος • Παρωδία επικηρύξεων • Αποστροφή προς τους κριτές

Οι Όρνιθες, *όπως και όλα τα παλαιότερα έργα του Αριστοφάνη, εκτός από τους* Αχαρνείς *(425 π.Χ.), έχουν και δεύτερη Παράβαση, η οποία όμως περιλαμβάνει μόνο τη λεγόμενη επιρρηματική συζυγία (Ωδή - Επίρρημα ~ Αντωδή - Αντεπίρρημα). Και στη δεύτερη Παράβαση ο χορός διατηρεί τον δραματικό του χαρακτήρα, μιλάει δηλαδή ως χορός πουλιών. Μόνο στο Αντεπίρρημα απευθύνεται στους κριτές και ως κωμικός χορός. Η Ωδή και η Αντωδή ξαναπιάνουν θέματα που τα συναντήσαμε ήδη· στο Επίρρημα και το Αντεπίρρημα, που απαρτίζονται και εδώ, όπως και στην (κύρια) Παράβαση, από 16 τροχαϊκούς 15σύλλαβους, η θεματική αλλάζει.*

Η ωδή (στ. 1107-1121)

Ο χορός, βλέποντας στις προηγούμενες σκηνές τους διάφορους τύπους να καταφθάνουν στη Νεφελοκοκκυγία, νιώθει να έχει αποκτήσει ήδη θεϊκή υπόσταση και εγκωμιάζει τον εαυτό του, χρησιμοποιώντας λεξιλόγιο και όρους με τους οποίους περιγράφεται συνήθως η δύναμη του Δία.

Το επίρρημα (στ. 1122-1137)

Ο Αριστοφάνης είναι ανελέητος τόσο με τη θρησκευτική υστερία όσο και με την τυραννοφοβία των Αθηναίων. Παρωδεί την πρόσφατη επικήρυξη του Διαγόρα, του αποκαλούμενου άθεου (βλ. στ. 1123 σχόλ.), και την επικήρυξη των τυράννων, η οποία, κάπου 100 χρόνια μετά την κατάλυση της τυραννίδας, επαναλαμβανόταν μονότονα, πριν από κάθε συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου. Τα πουλιά, εισάγοντας μία ακόμη αθηναϊκή πρακτική στη Νεφελοκυκκυγία, πλειοδοτούν, επικηρύσσοντας τον δικό τους άσπονδο εχθρό, τον Φιλοκράτη, καθώς επίσης και οποιονδήποτε άλλον που βασανίζει ή κρατάει φυλακισμένα πουλιά.

1123 **το Διαγόρα το Μηλιό** (αρχ. *τὸν Μήλιον*): Λυρικός ποιητής και στοχαστής από τη Μήλο που έζησε αρκετά χρόνια στην Αθήνα. Είναι κυρίως γνωστός ως «ο άθεος». Κατηγορήθηκε ότι χλεύαζε τα Ελευσίνια μυστήρια. Πρόλαβε να εγκαταλείψει την Αθήνα. Οι Αθηναίοι τον επικήρυξαν, νεκρό για ένα τάλαντο, ζωντανό για δύο.

1124 **έναν τύραννο**: Το ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τετρακοσίων (411 π.Χ.) δείχνει ότι, παρά την υπερβολή, οι φόβοι για κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος δεν ήταν εντελώς αβάσιμοι.

1127 **το Φιλοκράτη... το Στρουθιό**: Με το επινοημένο εθνικό «*το Στρουθιό*» (*στρουθὸς* = σπουργίτι) ο Φιλοκράτης μοιάζει ακόμα πιο πολύ με τον Διαγόρα: ο Διαγόρας συνιστούσε απειλή για τους παραδοσιακούς θεούς, ο Φιλοκράτης για τους νέους (τα πουλιά).

1128 **τέσσερα**: Το υπέρογκο ποσό για τη σύλληψη του Φιλοκράτη ζωντανού επιτείνει την κωμικότητα, αν ο επικηρυγμένος, όπως είναι πολύ πιθανό, παρακολουθούσε την παράσταση.

1130 **φουσκωτές**: Για να δείχνουν πιο θρεμμένες.

1131 **φτερά χώνει στα ραμφιά**: Ίσως για λόγους πρακτικούς: για να αρμαθιάζει τα πουλιά.

1133 **κράχτες**: Σύμφωνα με μια μαρτυρία, τα πουλιά που χρησιμοποιούσαν ως κράχτες τα τύφλωναν.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 104

«ΚΑΛΟΤΥΧΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ» — ΑΝΤΩΔΗ

ΧΟ. Καλότυχα είναι τα πουλιά
για το χειμώνα έχουν φτερά
και κάπες δεν τους χρειάζονται·
και μες την κάψα, η φλογερή
αχτίδα η αλαργόφεγγη
δε με ζεσταίνει· κατοικώ
στης φυλλωσιάς την αγκαλιά
και στ' ανθισμένα λιβάδια, ο ηλιόχαρος όταν
τραγουδιστής, το θεσπέσιο τζιτζίκι,
τα μεσημέρια σφυρίζει.
Και το χειμώνα σε βαθιές
μέσα σπηλιές, με των βουνών
παίζοντας νύμφες, τον περνώ·
βόσκω την άνοιξη ασπρόσαρκα μύρτα
παρθενικά, και καρπούς στων Χαρίτων τους κήπους.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΡΙΤΕΣ — ΑΝΤΕ-ΠΙΡΡΗΜΑ

ΧΟΚ. Κάτι θέλουμε να πούμε για τη νίκη στους κριτές·
αν μας δώσουν το βραβείο, θα τους δώσουμε αγαθά
που απ' τ' Αλέξαντρου τα δώρα θα 'ναι ανώτερα πολύ.
Πρώτα —αυτό που είν' ο μεγάλος πόθος όλων των κριτών—
του Λαυρίου οι... κουκουβάγιες δε θα λείπουνε ποτέ·
μες στα σπίτια τους θα μένουν και θα στήσουν τις φωλιές
στα πουγκιά τους, κι εκεί μέσα κέρματα θα ξεκλωσσούν.
Σπίτια θα 'χετε, έπειτα, όμοια με ναούς· αετώματα
σαν αϊτού φτερούγες τα όρνια θα σας χτίζουν στις σκεπές·
κι αν σας λάχει μια θεσούλα και ποθήσετε αρπαγή,
μες στα χέρια γερακάκι θα σας βάλουμε γοργό.
Σαν πηγαίνετε σε δείπνο, γούλες θα σας στέλνουμε.
Αν βραβείο μάς αρνηθείτε, βάλτε μισοφέγγαρα
στο κεφάλι, σαν ανδριάντες, χάλκινα· όποιον βλέπουμε
ξέσκεπο κι ασπροντυμένο, θα τον εκδικιόμαστε·
όλα τα πουλιά από πάνω θα του ρίχνουν κουτσουλιές.

ΠΕΙ. Πουλιά, τα σφάγια καλοσήμαδα είναι.
Μα απ' τα τείχη κανείς μαντατοφόρος,
να μάθουμε τι γίνεται εκεί κάτω.
Αλλά ένας να, που τρέχει αγκομαχώντας.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ
Πού, πού 'ναι, πού πού πού 'ναι, πού 'ναι, πού 'ναι
ο αφέντης ο Πεισέταιρος;

1164 *γούλα*: η ασκόμορφη πτύχωση του οισοφάγου των πτηνών στην οποία φυλάσσεται η τροφή που αφομοιώνεται στη συνέχεια.

Η αντωδή (στ. 1138-1152)

Ο χορός μακαρίζει τα πουλιά που ζουν ζωή ευτυχισμένη όλες τις εποχές του χρόνου, κάτι που υπονοείται ότι δεν ισχύει για τους ανθρώπους.

1146-7 Το τζιτζίκι τραγουδάει με μεγαλύτερη ένταση το καταμεσήμερο. Το τραγούδι του φαίνεται ότι έθελγε τους αρχαίους περισσότερο από ό,τι εμάς σήμερα.

Το αντεπίρρημα (στ. 1153-1168)

Ο χορός απευθύνεται στους δέκα κριτές των αγώνων (στ. 480 σχόλ.) ως κωμικός χορός. Απαριθμεί τα πρωτόγνωρα αγαθά που θα χαρίσει στους κριτές, αν του δώσουν τη νίκη, και ανακοινώνει την τιμωρία που θα τους επιβάλει, αν του την αρνηθούν. Και τα αγαθά που υπόσχεται και η τιμωρία φέρουν τη σφραγίδα των πουλιών.

1155 **τ' Αλέξαντρου τα δώρα**: Τα δώρα που πρόσφεραν οι τρεις θεές (Ήρα, Αφροδίτη, Αθηνά) στον Πάρη (Αλέξανδρο), όταν του ζήτησαν να κρίνει ποια είναι η πιο όμορφη.

1157 **του Λαυρίου οι... κουκουβάγιες**: Αργυρά αθηναϊκά νομίσματα με παράσταση κουκουβάγιας στη μια τους όψη και κεφαλή Αθηνάς στην άλλη. Ο άργυρος προερχόταν από τα μεταλλεία του Λαυρίου.

1160 Αετώματα είχαν οι ναοί, όχι τα σπίτια, τα οποία γενικά ήταν μικρά.

1165 **μισοφέγγαρα**: Χάλκινοι δίσκοι που τοποθετούνταν, σαν ομπρέλες, στις κεφαλές των ανδριάντων για να τους προστατεύουν από τις ακαθαρσίες των πουλιών.

1169-72 Οι τέσσερις στίχοι του Πεισέταιρου παραπέμπουν στα προηγούμενα —η απαραίτητη πριν από κάθε σημαντικό εγχείρημα θυσία ολοκληρώθηκε, επιτέλους, εκτός σκηνής— και εισάγουν στα επόμενα.

Αργυρό αθηναϊκό τετράδραχμο του 5ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

Οι δύο Μαντατοφόροι (στ. 1173-1241)

Δίπτυχο (καλά και κακά νέα) • Τραγική μεγαλοστομία • Λαϊκή διήγηση • Ηροδότειο ύφος • Παραβίαση

Κατά το πρότυπο των τραγικών αγγελιαφόρων, καταφθάνουν διαδοχικά δύο Μαντατοφόροι. Ο πρώτος φέρνει καλά νέα, ο δεύτερος κακά. Ο πρώτος περιγράφει με έκδηλη ικανοποίηση το απίστευτο γεγονός της ανέγερσης του τείχους από τα πουλιά και διαβεβαιώνει ότι τα πάντα «έχουν καλώς». Ο δεύτερος κομίζει αναστατωμένος την είδηση ότι κάποιος φτερωτός θεός από τον κύκλο του Δία παραβίασε ήδη τον εναέριο χώρο της Νεφελοκοκκυγίας και κάνει γνωστό ότι μια γιγαντιαία κινητοποίηση για τον εντοπισμό του βρίσκεται σε εξέλιξη. Οι σκηνές με τους δύο μαντατοτοφόρους αποτελούν στην ουσία ένα δίπτυχο. Το ύφος του πρώτου μαντατοφόρου θυμίζει, εκτός από την τραγωδία, ανάλογες λαϊκές διηγήσεις και Ηρόδοτο, του δεύτερου πρωτίστως τραγωδία.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 106

ΠΕΙ. Εδώ 'μαι.
ΜΑ. Α΄ Σου χτίστηκε το τείχος όλο.
ΠΕΙ. Μπράβο.

ΤΑ ΠΟΥΛΙΑ ΕΧΤΙΣΑΝ ΤΟ ΤΕΙΧΟΣ

ΜΑ. Α΄ Ωραίο και μεγαλόπρεπο έργο· τόσο
πλατύ, που να μπορούνε να περάσουν
απάνω του, πλάι πλάι, με αμάξια που άτια
τα σέρνουν όσος είν' ο δούρειος ίππος,
αντικριστά, δυο… ψεύτες.
ΠΕΙ. Ηρακλή μου!
ΜΑ. Α΄ Και το ύψος του εκατό είν' οργιές· ναι, ο ίδιος
το 'χω μετρήσει.
ΠΕΙ. Ω Ποσειδώνα, τι ύψος!
Ποιοι το 'χτισαν, τόσο τεράστιο τείχος!
ΜΑ. Α΄ Πουλιά, κανένας άλλος, ούτε χτίστης
ούτε πετράς ή Αιγύπτιος πλιθοφόρος·
μόνο πουλιά, που σάστισα. Ήρθαν τριάντα
χιλιάδες γερανοί από τη Λιβύη
με πέτρες στην κοιλιά τους για θεμέλια·
κι οι ορτυκοσούρτες σπούσανε τις πέτρες
με τα ραμφιά. Δέκα χιλιάδες πάλι
λελέκια έφτιαναν πλίθους· κι από κάτω,
πουλιά των ποταμών, τα βροχοπούλια
κι άλλα, νερό στα ουράνια κουβαλούσαν.
ΠΕΙ. Και πηλό ποιοι τους φέρνανε;
ΜΑ. Α΄ Οι τσικνιάδες,
με πηλοφόρια.
ΠΕΙ. Ποιοι τον βάζαν μέσα;
ΜΑ. Α΄ Αφέντη, αυτό ήταν η σπουδαία ξυπνάδα·
τα πόδια οι χήνες έχωναν σα φτυάρια
κι έριχναν τον πηλό στα πηλοφόρια.
ΠΕΙ. Τα πόδια, αλήθεια, τι δεν καταφέρνουν;
ΜΑ. Α΄ Οι πάπιες, με ποδιές, τους κουβαλούσαν
τους πλίθους· και πετούσαν εκεί πάνω
τα χελιδόνια, σαν παραγιοί, κρατώντας
μυστρί στην πλάτη και πηλό στο στόμα.
ΠΕΙ. Γιατί λοιπόν κανένας να πληρώνει
μεροκάματα; Ποιοι όμως φτιάσαν, πες μου,
του τείχους το ξυλόδεμα;
ΜΑ. Α΄ Πουλιά·
οι πελεκάνοι, μαραγκοί παράξιοι·
με τα ράμφη πελέκησαν τις πύλες,
κι ακούονταν οι χτυπιές, σαν πελεκούσαν,
λες και ήταν ναυπηγείο. Με καστροπόρτια

α. Ο πρώτος Μαντατοφόρος (στ. 1173-1216)

(Πεισεταιρος – Μαντατοφορος Α΄)

1176-82 Το πρότυπο είναι η περιγραφή του τείχους της Βαβυλώνας από τον Ηρόδοτο (στ. 591 σχόλ.), μόνο που εδώ οι διαστάσεις του τείχους είναι πολύ μεγαλύτερες.

1180 **Ηρακλή μου** (βλ. και στ. 1182 «*Ω Ποσειδώνα*»): Ανάλογο με το δικό μας «Θεέ και Κύριε» και τα όμοια, όταν ακούμε κάτι απίστευτο.

1183 Το χτίσιμο στον αέρα αποτελεί μια κατεξοχήν ουτοπική δραστηριότητα, που αντιβαίνει στη συμβατική κατανόηση του χώρου εκ μέρους των ανθρώπων.

1185 **Αιγύπτιος πλιθοφόρος**: Στο στερεότυπο του Αιγύπτιου ανήκει η τεράστια σωματική δύναμη, που του επιτρέπει να σηκώνει μεγάλα βάρη — πώς θα χτίζονταν οι πυραμίδες;

Σκίτσο του Κώστα Μητρόπουλου.

1186 κ.εξ. Κάθε πουλί βοηθάει ανάλογα με τις δυνατότητές του.

1188 **με πέτρες στην κοιλιά τους**: Ο Αριστοφάνης είχε προφανώς υπόψη του τη λαϊκή αντίληψη ότι οι γερανοί κατάπιναν πέτρες —εδώ ογκόλιθους για τα θεμέλια!— για να μην παρασύρονται από τον άνεμο.

1210 κ.εξ. Η διαβεβαίωση ότι τα πάντα λειτουργούν άψογα στην ουσία προαναγγέλλει την παραβίαση που θα ακολουθήσει.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 108

όλα κλειστά είναι τώρα, αμπαρωμένα
και καλοφυλαγμένα γύρω γύρω·
περίπολα έχουν βάλει με κουδούνια,
βάρδιες παντού, πυρσούς στα καστροπύργια
[1162] για τα σινιάλα. Τώρα εγώ θα φύγω,
πάω να πλυθώ, και γνοιάσου εσύ για τ' άλλα.

ΧΟΚ. Ε συ, τι κάνεις; Απορείς που τόσο
γρήγορα οικοδομήθηκε το τείχος;

ΠΕΙ. Μα τους θεούς, σαστίζει ο νους του ανθρώπου·
[1167] σαν ψέματα μου φαίνεται... στ' αλήθεια.
Μα κείθε ένας φρουρός μάς φέρνει νέα·
ένοπλος χορευτής λες κι είναι, ως τρέχει.

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΑΝΤΑΤΟΦΟΡΟΣ
Πα πα πα πα!

ΠΕΙ. Τι τρέχει; Μίλα.

ΜΑ. Β΄ Συμφορά μάς βρήκε·
[1172] κάποιος θεός, απ' την παρέα του Δία,
μπήκε απ' τις πύλες στον... αέρα· ξέφυγε
τις καλιακούδες, βάρδιες της ημέρας.

Η ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗ

ΠΕΙ. Φριχτή και φοβερή έχει κάμει πράξη.
Ποιος ήταν;

ΜΑ. Β΄ Άγνωστο· ένα μόνο ξέρω,
είχε φτερούγες.

[1176] ΠΕΙ. Έπρεπε να ορμήσουν
περίπολα εναντίον του να τον πιάσουν.

ΜΑ. Β΄ Στείλαμε ιπποτοξότες, τρεις μυριάδες
γεράκια· ορμούν μαζί οι γαντζονυχάτοι,
γύπας, αϊτός, πετρίτης, κιρκινέζι,
[1181] βαρβατοπούλι· κι όπως όλοι ψάχνουν,
το θεό να βρουν, ο αιθέρας όλος τρέμει
απ' των φτερών το θρόισμα και τη φόρα·
αλλά μακριά δεν είναι, θα 'ναι κάπου
εδώ κοντά.

ΠΕΙ. Στα τόξα! Στις σφεντόνες!
[1186] Σαϊτεύετε, βαράτε! Όλο τ' ασκέρι
εδώ! Ας μου δώσει κάποιος μια σφεντόνα.

ΧΟ. Πόλεμος πουλιών και θεών ξεσπάει· *[στροφή*
άγρια μάχη. Στ' άρματα! Φυλάτε
το νεφοζωσμένο γύρω αέρα,
[1194] γέννημα του Ερέβους,
κάποιος θεός μη σας ξεφύγει και περάσει.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 109

β. Ο δεύτερος Μαντατοφόρος (στ. 1220-1241)

(Πεισεταιρος – Μαντατοφορος Β΄)

1222 **ένοπλος χορευτής**: Αναφορά στον πυρρίχιο, ζωηρό πολεμικό χορό, που τον χόρευαν στα Παναθήναια. Οι χορευτές κρατούσαν βαριές ασπίδες, μιμούνταν πολεμικές κινήσεις και προφανώς είχαν ανάλογο βλέμμα.

1230 **είχε φτερούγες**: Καθώς έως τώρα γίνεται λόγος για θεό (όχι για θεά), είναι πολύ πιθανό οι θεατές να σκέφτηκαν τον Ερμή παρά την Ίριδα, η εμφάνιση της οποίας πρέπει να αποτέλεσε έκπληξη.

1239 **Στα τόξα! Στις σφεντόνες!**: Σε στιγμές κρίσης όπως αυτή δίνεται συνήθως διαταγή για γενική κινητοποίηση (οπλιτών, ιππέων, τοξοτών κ.ά.). Εδώ ο στόχος (φτερωτός θεός) επιβάλλει την κινητοποίηση μόνο των κατάλληλων τμημάτων.

Η ωδή (στ. 1242-1246)

1242 Η πανάρχαια διαμάχη πουλιών-ανθρώπων έχει μεταβληθεί σε πόλεμο των πουλιών με τους θεούς.

1242-6 Η αντίδραση του χορού στην κρίση που ξέσπασε εκφράζεται με τραγική μεγαλοστομία. Από την τραγωδία προέρχεται και το μέτρο του πρωτοτύπου, το δοχμιακό. Το δοχμιακό μέτρο δημιουργήθηκε από τους τραγικούς και εκφράζει εντονότατες συγκινήσεις σε στιγμές αυξημένης δραματικής έντασης.

Τέσσερις άντρες χορεύουν τον πυρρίχιο χορό. Μαρμάρινη βάση αγάλματος, 330-320 π.Χ. (Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως.)

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες V (στ. 678-1246)

29. **α)** Με βάση τις ενδείξεις που υπάρχουν στους στ. 678-716 και τα σχόλια, να γράψετε σκηνοθετικές οδηγίες για τη σκηνή. **β)** Πόσοι υποκριτές συμμετέχουν στον διάλογο σ' αυτήν τη σκηνή και πόσα βουβά πρόσωπα βρίσκονται επί σκηνής;

30. Για ποιο λόγο νομίζετε ότι παρεμβάλλει ο ποιητής τις άναρθρες φωνές των πουλιών στους στ. 779-94 και 812-26;

31. Γιατί ο Αριστοφάνης στον στ. 735 δεν αναφέρει τη Γαία (= Γη), την οποία αναφέρει το βασικό πρότυπό του, ο Ησίοδος (Χάος, Γαία, Τάρταρα, Έρως);

32. Ποιες λεπτομέρειες στους στ. 736-41 υπογραμμίζουν την εξέχουσα θέση των πουλιών στη δημιουργία του κόσμου;

33. Για ποιο λόγο ο Αριστοφάνης παρουσιάζει φτερωτό το Χάος;

ΧΟ.[κ] Και τα μάτια σας τέσσερα ένα γύρο·
εδώ κοντά φτερών ακούω αντάρα,
σα θεού που τριγυρίζει στον αέρα.

Ο δεύτερος Μαντατοφόρος, ο Πεισέταιρος και η Ίριδα.
Γελοιογραφία που περιλαμβάνεται στον τόμο:
Θέατρο Τέχνης 1942-1972, Αθήνα 1972.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 111

34. **α)** Με ποια επιχειρήματα αποδεικνύεται στους Ανάπαιστους ότι τα πουλιά κατάγονται από τον Έρωτα; **β)** Πώς τεκμηριώνεται η άποψη ότι στα πουλιά «*βρίσκουν πάντα οι θνητοί κάθε πράμα σπουδαίο και μεγάλο*» (στ. 750); Υπακούουν όλα τα επιχειρήματα (α και β) απλώς στην «κωμική λογική» ή έχουν και ρεαλιστική βάση;

35. Σύμφωνα με όσα λέγονται στους στ. 799-808, ποιοι άνθρωποι θα ευνοηθούν από την ίδρυση της πόλης των πουλιών;

36. Οι τρεις περιπτώσεις που αναφέρονται στους στ. 828-38 καλύπτουν τρεις περιοχές από τις οποίες επανειλημμένα αντλούν τα αστεία τους οι κωμικοί ποιητές. Ποιες είναι οι περιοχές αυτές;

37. Από τους στ. 843-8 θα μπορούσαμε να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα για την εμφάνιση του Πεισέταιρου και του Ευελπίδη με τα φτερά;

38. Στους στ. 911-25 ο Πεισέταιρος κάνει κάτι που θα ήταν αδιανόητο να συμβεί σε πραγματική ιερουργία. Τι είναι αυτό που κάνει και τι νομίζετε ότι επιτυγχάνει ο κωμικός με τη συγκεκριμένη επιλογή;

39. Οι μαθητές να χωριστούν σε πέντε ομάδες και κάθε ομάδα να αναλάβει να ασχοληθεί ιδιαίτερα με μία από τις πέντε σκηνές διεκπεραίωσης (στ. 947-1106), χωρίς να αγνοήσει και τις υπόλοιπες. Με συνεργασία όλων των ομάδων να καταγραφούν όσο το δυνατόν περισσότερες ομοιότητες και διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα σ' αυτές τις κατά βάση όμοιες σκηνές και να αντληθούν από το μεταφρασμένο κείμενο όλες οι πληροφορίες που αναφέρονται στη σκηνική εικόνα των εμπλεκομένων.

Αν υπάρχει ενδιαφέρον και δυνατότητα, μία ή περισσότερες ομάδες θα μπορούσαν, με διακριτική υποστήριξη, να δοκιμάσουν να ερμηνεύσουν θεατρικά αυτές τις λίγο πολύ αυτοτελείς σκηνές, που προσφέρονται για κάτι τέτοιο. Δεν θα ήταν κακή ιδέα αν περισσότερες από μία ομάδες αναλάμβαναν, χωρίς να γνωρίζει η μία τι ακριβώς κάνει η άλλη, να παίξουν την ίδια ή τις ίδιες σκηνές.

40. Πώς νομίζετε ότι θα παρουσίαζε στο θέατρο έναν ποιητή ένας σημερινός κωμωδιογράφος και σκηνοθέτης; Θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει στοιχεία που χρησιμοποίησε ο Αριστοφάνης;

41. Διαβάστε προσεκτικά το Αντεπίρρημα (στ. 1153-68) και προσπαθήστε να απαντήστε στα ακόλουθα ερωτήματα:

α) Ο χορός μιλάει ως δραματικός χαρακτήρας (πουλιά) ή ως κωμικός χορός;
β) Τα αγαθά που υπόσχεται ο χορός στους κριτές συνδέονται όλα με πουλιά; Πώς;
γ) Από τα αναφερόμενα αγαθά ποιο νομίζετε ότι δεν θα συγκινούσε ιδιαίτερα σήμερα;
δ) Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι αυτά που λέγονται έχουν πραγματική βάση, ότι δηλαδή ειδικά οι κριτές των δραματικών αγώνων έδειχναν ιδιαίτερη αδυναμία στα συγκεκριμένα αγαθά;
ε) Τα νομίσματα με παράσταση κουκουβάγιας φαίνεται πως στον καθημερινό λόγο τα έλεγαν «κουκουβάγιες» (*γλαῦκες*). Ποιο βυζαντινό νόμισμα είναι και σήμερα γνωστό από το πρόσωπο που απεικονιζόταν;

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 112

ΠΕΙ. Ε συ, πού, πού πετάς; Σταμάτα, στάσου,
κόψε τη φόρα. Ποια είσαι; Από ποιον τόπο;
Πούθε πετάς εδώ; Να το δηλώσεις.

ΙΡΙΔΑ

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΣΥΝΕΝΝΟΗΣΗΣ

Έρχομαι απ' την αυλή των θεών του Ολύμπου.
ΠΕΙ. Και πώς σε λένε; Βάρκα ή φακιολίτσα;
ΙΡ. Είμ' η Ίριδα η γοργή.
ΠΕΙ. Σαλαμινία
ή Πάραλος;
ΙΡ. Τι θες να πεις;
ΠΕΙ. Κανένα
βαρβατοπούλι, λέω, δεν αμολιέται,
να την τσακώσει;
ΙΡ. Εμένα να τσακώσει;
Μα τι κακό είν' αυτό;
ΠΕΙ. Θα πέσει ξύλο.
ΙΡ. Παράξενες δουλειές.
ΠΕΙ. Και μες στο τείχος
από ποια πύλη μπήκες, σιχαμένη;
ΙΡ. Από ποια πύλη; Μα το Δία, δεν ξέρω.
ΠΕΙ. Τ' ακούτε; Την ανήξερη μάς κάνει.
Έχεις παρουσιαστεί στους αρχηγούς
των καλιακούδων;
ΙΡ. Τι λες;
ΠΕΙ. Σου βάλαν
σφραγίδα τα λελέκια;
ΙΡ. Βρε μπελάδες!
ΠΕΙ. Δε σου 'βαλαν;
ΙΡ. Μη σου 'στριψε;
ΠΕΙ. Κι ούτε άδεια
για διαμονή δε σου 'δωσε κανένας
πουλοαρχηγός;
ΙΡ. Κανένας, μα το Δία.
ΠΕΙ. Κι έτσι λαθραία πετάς σε ξένου κράτους
τον εναέριο χώρο και το χάος;
ΙΡ. Οι θεοί έχουν άλλο δρόμο να πετούνε;
ΠΕΙ. Δεν ξέρω· μια φορά από δω δεν κάνει.
Αυτό είναι μια παράβαση. Το ξέρεις
πως η σωστή ποινή για σένα θα ήταν
ο θάνατος; Και δίκια θα ήταν, όσο
για άλλη καμιά απ' τις Ίριδες.
ΙΡ. Μα εγώ 'μαι
αθάνατη.
ΠΕΙ. Θα πέθαινες ωστόσο.
Είν' απαράδεχτο, όλοι να μας ξέρουν
γι' αρχηγούς τους, κι ασύδοτοι εσείς μόνο

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 113

Η Ίριδα (στ. 1247-1320)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΙΡΙΔΑ)

Αντίδραση των θεών • Εμφάνιση από μηχανής • Παρατραγωδία • Γυναικεία μορφή • Πειράγματα

Η σκηνή με την Ίριδα, τη φτερωτή αγγελιαφόρο των θεών που πηγαίνει στους ανθρώπους για να τους ζητήσει να συνεχίσουν να προσφέρουν θυσίες, και η αμέσως επόμενη με τον Κήρυκα (στ. 1326-1370) είναι στην ουσία παράλληλες. Στην πρώτη παρακολουθούμε την πρώτη αντίδραση των θεών στην ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας, στη δεύτερη μαθαίνουμε για την ορνιθομανία που έχει καταλάβει τους ανθρώπους και προαναγγέλλεται ότι από στιγμή σε στιγμή θα καταφθάσουν πολλοί στη Νεφελοκοκκυγία θέλοντας να εξασφαλίσουν φτερά ή να επωφεληθούν από τη νέα τάξη πραγμάτων. Για τον Πεισέταιρο η εμφάνιση της Ίριδας αποτελεί την πρώτη απόδειξη για την επιτυχία του σχεδίου του στην αναμέτρηση με τους θεούς.

1250 κ.εξ. Η φτερωτή Ίριδα εμφανίζεται *από μηχανής*, δηλαδή πάνω σε ένα είδος γερανού, με τη βοήθεια του οποίου εμφανίζονταν στο θέατρο —κυρίως στο τέλος τραγωδιών του Ευριπίδη— θεοί ή υπερφυσικά όντα που έρχονταν διασχίζοντας τον αέρα. Ο Πεισέταιρος προσπαθεί να ακινητοποιήσει την αιωρούμενη Ίριδα, η οποία παραμένει συνέχεια πάνω στη *μηχανή*.

1254 **Βάρκα ή φακιολίτσα**: Η κίνηση της *μηχανής* και τα φτερά, που αντιστοιχούν στα κουπιά, δικαιολογούν το πρώτο σκέλος της ερώτησης. Το δεύτερο (*«φακιολίτσα»* —το φακιόλι είναι μαντίλι που δένουν στο κεφάλι τους οι γυναίκες) υποδηλώνει ίσως ότι η Ίριδα φορούσε καπέλο.

1255-6 **Σαλαμινία ή Πάραλος**: Οι δύο ιερές αθηναϊκές τριήρεις που εκτελούσαν επείγουσες ειδικές αποστολές.

1264 κ.εξ. Οι γραφειοκρατικές διατυπώσεις (εμφάνιση στους αρχηγούς των καλιακούδων, σφραγίδα από τα λελέκια, άδεια για διαμονή) ίσως θύμιζαν στους Αθηναίους ανάλογους περιορισμούς που ενδεχομένως είχαν επιβληθεί λόγω του πολέμου.

1265 Οι καλιακούδες αναφέρονται ως *ημεροφύλακες* (ημερήσιοι σκοποί).

Αρχαϊστικό ανάγλυφο με παράσταση του Διονύσου, 1ος αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 114

να 'στε οι θεοί· η σειρά σας, μάθε το, ήρθε
στους δυνατότερούς σας να υπακούτε.
Μα πες· για πού πετάς, για πού αρμενίζεις;

ΙΡ. Εγώ; Σταλμένη απ' τον πατέρα Δία,
στους ανθρώπους πετώ, να πω ότι πρέπει
προβάτων και βοδιών θυσίες να κάνουν
στου Ολύμπου τους θεούς, και να γεμίσουν
κνίσα τους δρόμους.

ΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

ΠΕΙ. Τι μας λες; Σε τι είδους
θεούς;

ΙΡ. Σ' εμάς που ζούμε εκεί στα ουράνια.

ΠΕΙ. Θεοί 'στε εσείς;

ΙΡ. Και βέβαια· ποιος είν' άλλος;

ΠΕΙ. Πουλιά οι θεοί 'ναι τώρα των ανθρώπων·
σ' αυτά χρωστούνε να θυσιάζουν, κι όχι
στο Δία· ναι, μα το Δία.

ΜΕΓΑΛΟ-ΣΤΟΜΕΣ ΑΠΕΙΛΕΣ

ΙΡ. Τρελέ κι ανόητε,
τρόμος η θεία οργή, μην την ταράζεις,
συθέμελο μην πάει και σου γκρεμίσει
το σόι η Δίκη με τσαπί του Δία
κι η ασβολερή του κεραυνού του φλόγα
σε κάμει στάχτη με το σπίτι σου όλο.

ΠΕΙ. Άκου, μωρή· τις μπουρμπουλήθρες άσ' τες
και ησύχασε. Λυδός ή Φρύγας είμαι,
των λόγων σου ο μπαμπούλας να με σκιάξει;
Ο Δίας, να ξέρεις, αν με παρασφίξει,
φλογοφόρους αϊτούς θα στείλω αμέσως
και στάχτη θα του κάμω το παλάτι,
το βασιλόσπιτό του· και θα ρίξω
απάνω του, στα ουράνια εκεί, κάτι όρνια,
πορφυροπούλια, πάνω από εξακόσια,
σε λεόπαρδων τομάρια τυλιγμένα.
Κάποτε κι ένας Πορφυρίωνας μόνο
τον τάραξε. Και πρώτα πρώτα, εσένα
της Ίριδας, κυρά-μαντατοφόρα,
τα σκέλια θα σου ανοίξω, αν με θυμώσεις,
που θ' απορήσεις πώς, ενώ είμαι γέρος,
για τρεις ριξιές τα κότσια μου βαστάνε.

Ο ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ ΔΕΝ ΠΤΟΕΙΤΑΙ

«ΔΕΝ ΕΧΕΙ ΙΕΡΟ ΚΑΙ ΟΣΙΟ»

ΙΡ. Άκου τι λόγια ο πρόστυχος! Να σκάσεις.

ΠΕΙ. Στρίβε από δω, τσακίσου, μη σε πιάσω...

ΙΡ. Ο πατέρας γι' αυτή σου την αυθάδεια
θα δεις τι θα σε κάμει.

ΠΕΙ. Τρέμω ο δόλιος.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 115

1291 Η μεταβολή έχει συντελεστεί· τα πουλιά είναι τώρα οι αποδέκτες των τιμών και των θυσιών.

1293 κ.εξ. Η Ίριδα μιλάει με στόμφο και ύφος τραγικό. Αντίθετα, ο Πεισέταιρος χρησιμοποιεί γενικά λόγο κοινό έως χυδαίο. Περιστασιακά ωστόσο μιμείται το ύφος της Ίριδας, για να το υπονομεύσει.

1296η **Δίκη** (η Δικαιοσύνη): Κόρη του Δία. **με το τσαπί του Δία**: Εννοεί με τον κεραυνό. Η τολμηρή έκφραση, όπως και άλλες σ' αυτούς τους στίχους, προέρχεται από την τραγωδία.

1300 **Λυδός ή Φρύγας**: Και οι Λυδοί και οι Φρύγες θεωρούνταν ιδιαίτερα δειλοί.

1307 **πορφυροπούλια** (αρχ. *πορφυρίωνας*): Βλ. στ. 592 σχόλ.

Η Ίριδα (Τζ. Γαϊτανοπούλου). Από τον τόμο *Θέατρο Τέχνης 1942-1972*, Αθήνα 1972. [Φωτογρ.: M. Newcombe.]

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 116

Βρε δεν τραβάς αλλού με τα φτερά σου,
κάποιο νεαρό να πας να κάμεις στάχτη;

ΧΟ. Τους θεούς μπλοκάραμε του Ολύμπου, [*αντιστροφή*
δεν περνούνε πια απ' τη χώρα τούτη,
κι απ' τη γη θνητός κανένας τώρα
δε θα στέλνει απάνω
στους ολύμπιους τον καπνό της ιερής θυσίας.
ΠΕΙ. Μα ο κήρυκας που πήγε στους ανθρώπους
δε γύρισε· πολύ παράξενο είναι.

ΟΚΗΡΥΚΑΣ

Η ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ ΕΥΓΝΩΜΟΝΕΙ

Πεισέταιρε, ω σοφότατε, ω μακάριε,
ω πάνσοφε, ω σπουδαίε, ω δοξασμένε,
ω τρισμακάριε... Πες να σταματήσω.
ΠΕΙ. Μίλα.
ΚΗ. Με το χρυσό στεφάνι τούτο
όλα της γης σε στεφανώνουν τα έθνη
τιμώντας τη σοφία σου.
ΠΕΙ. Όλα τα έθνη
τα ευχαριστώ. Γιατί όμως με τιμούνε;
ΚΗ. Ω ουράνιας δοξασμένης πολιτείας
εσύ ιδρυτή, δεν ξέρεις τι μεγάλο
οι ανθρώποι σού έχουν σεβασμό, και πόσοι
τη χώρα σου θαυμάζουν. Πριν τη χτίσεις,
μια λακωνομανία τους είχε πιάσει·
δεν έτρωγαν, δεν πλένονταν, αφήναν
μακριά μαλλιά, σωκρατοφέρνανε όλοι,
κρατούσαν κοντοράβδια· τώρα αλλάξαν,

Η ΟΡΝΙΘΟΜΑΝΙΑ

πουλομανία τούς βρήκε, είν' η χαρά τους
τρόπους πουλιών να ξεσηκώνουν σε όλα.
Μύγες σα χάφτουν τα πουλιά πετώντας,
χαζεύουνε κι αυτοί και χάφτουν μύγες·
στο δάσκαλο όλοι στέλνουν τα παιδιά τους
κι όπως σκαλίζουν οι όρνιθες το χώμα,
κι αυτά ορνιθοσκαλίσματα μαθαίνουν.
Απ' τη μεγάλη αυτή πουλομανία
ονόματα πουλιών πολλοί έχουν πάρει.
Μέσα στ' αλώνι κάποιας Φιλομήλας
με την Παγόνα χόρευε ο Περδίκης·
κι έξυπνοι και κουτοί πουλιά έχουν γίνει,
εκείνοι είναι ξεφτέρια, ετούτοι μπούφοι.
Πουλομανία! Κι όσα τραγούδια λένε,
γεμάτα από πουλιά· σου τραγουδάνε

Η αντωδή (στ. 1321-1325)

(Χορος)

Η επιτυχής αντιμετώπιση της Ίριδας γίνεται για τον χορό αφορμή γι' αυτό το σύντομο τραγούδι θριάμβου.

Ο Κήρυκας (στ. 1326-1370)

(Πεισεταιρος – Κηρυκας)

Ορνιθομανία • Παρωδία

Βλ. τα εισαγωγικά στη σκηνή με την Ίριδα.

1330 **Πες να σταματήσω**: Μετά τον καταιγισμό των έξι προσφωνήσεων, η απροσδόκητη αυτή προτροπή φαίνεται να υπογραμμίζει ότι έχουν εξαντληθεί όλες οι διαθέσιμες σχετικές προσφωνήσεις.

1338 κ.εξ. Η επιθυμία για αλλαγή χαρακτήριζε τους Αθηναίους και πριν από την ίδρυση της Νεφελοκοκκυγίας.

1339 **λακωνομανία**: Οι Σπαρτιάτες ήταν λιτοδίαιτοι, άφηναν μακριά μαλλιά, ίσως δεν είχαν τις καλύτερες σχέσεις με την καθαριότητα και κρατούσαν χαρακτηριστικά ραβδιά (στ. 1342). Οι φιλολάκωνες της Αθήνας προσπαθούσαν να τους μιμηθούν.

Χρυσό στεφάνι κισσού από την Πιερία, μέσα 4ου αι. π.Χ.
(Δίον, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

1341 **σωκρατοφέρνανε**: Ο Σωκράτης φαίνεται ότι θαύμαζε τον σπαρτιατικό τρόπο ζωής και ότι, όπως οι Σπαρτιάτες, ζούσε λιτά και δεν εθεωρείτο υπόδειγμα καθαριότητας (βλ. και στ. 1628).

1352 **Φιλομήλας**: Η μυθική Φιλομήλα ήταν κόρη του βασιλιά της Αθήνας Πανδίονα, την οποία οι θεοί μεταμόρφωσαν σε χελιδόνι.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 118

τη «γερακίνα», το «άσπρο περιστέρι»,
σειούνται οι κοπέλες ίδιες σουσουράδες
κι αλλάζουνε φιλιά σαν τα τρυγόνια.
Αυτά οι ανθρώποι κάνουν εκεί κάτω.

Η ΑΠΟΚΑΛΥΨΗ

Ένα σου λέω: σε λίγο εδώ θα φτάσουν
αμέτρητοι, ζητώντας ν' αποχτήσουν
φτερούγες κι αϊτονύχηδες να γίνουν.
Φτερά λοιπόν να βρείς γι' αυτούς που θά 'ρθουν.

ΠΕΙ. Εμπρός, καιρό ας μη χάνουμε. Εσύ τρέξε
και γέμιζε καλάθια και κοφίνια
όλο φτερά· κι όσα μαζεύονται, έξω
να μου τα φέρνει εδώ ο Μανής. Εγώ
θα δέχομαι γραμμή τους επισκέπτες.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΔΙΑΓΡΑΦΕΤΑΙ ΛΑΜΠΡΟ

ΧΟ. Σε λιγάκι οι άνθρωποι όλοι *[στροφή*
μεγαλούπολη θα λεν αυτή την πόλη.
ΠΕΙ. Τυχερή μονάχα να 'ναι.
ΧΟ. Πώς την πόλη μου θαυμάζουν κι αγαπάνε!
ΠΕΙ. Πιο σβέλτα· φέρνε γρήγορα.
ΧΟ. Μετανάστης όποιος τώρα εδώ θα 'ρθεί
θά 'βρει ό,τι καλό ποθεί·
Έρωτα, Σοφία
και την Ησυχία
θά 'βρει την ειρηνική,
που χαμόγελα σκορπά η γλυκιά θωριά της·
θα 'ναι οι Χάριτες οι αθάνατες κοντά της.

ΠΕΙ. Τι τεμπελιά είν' αυτή; Κουνήσου λίγο.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

ΧΟ. Μα με τούτο τι θα γίνει; *[αντιστροφή*
Μπρος! Φτερά! Γεμίστε, φέρτε ένα κοφίνι.
ΠΕΙ. Καλέ, δώσ' του μια στην πλάτη
ΧΟ. Τι γαϊδούρι! Κοίτα κει τον ακαμάτη.
ΠΕΙ. Τεμπέλης που 'ναι ο άτιμος.
ΧΟ. Εσύ βάλε πρώτα πρώτα τα φτερά
τούτα δω με τη σειρά·
όσα κελαηδούνε
ή μαντολογούνε,
χώρια τα θαλασσινά,
κι εξετάζοντας αυτούς που εδώ θ' αράζουν
να τους δίνεις τα φτερά που τους ταιριάζουν.

ΠΕΙ. Μα τα γεράκια, δεν κρατιέμαι πια άλλο·
αρχιτεμπέλη, για άρπα τη, να μάθεις.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 119

1358 Γνωστά νεοελληνικά δημοτικά τραγούδια («*Κίνησε η γερακίνα…*», «*Άσπρο μου περιστέρι…*»).

1360 **σαν τα τρυγόνια**: Τα τρυγόνια θεωρούνταν πρότυπο συντροφικής αφοσίωσης.

1365 Το κλίμα είναι πρόσφορο για να υπάρξει αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των ανόμοιων ομάδων.

1369 **ο Μανής**: Ο δούλος (βλ. στ. 697 σχόλ.).

Εγκωμιαστικό αμοιβαίο (στ. 1371-1397)[1]

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΧΟΡΟΣ)

Λυρικός διάλογος

Ο χορός, ακούγοντας τον Κήρυκα, προεξοφλεί ότι το μέλλον της Νεφελοκοκκυγίας θα είναι λαμπρό και τραγουδάει προκαταβολικά σε υψηλούς ποιητικούς τόνους εγκώμιο για την ευτυχισμένη πόλη, το οποίο, όπως προβλέπει, σε λίγο θα το τραγουδούν οι πάντες (στροφή). Τις λυρικές εξάρσεις του χορού διακόπτουν οι πεζές προτροπές του Πεισέταιρου προς τον νωθρό δούλο. Στην αντιστροφή απευθύνει και ο χορός, σε διαφορετικό ύφος, προτροπές προς τους δούλους, σχολιάζει τη βραδύτητά τους και κάνει υποδείξεις προς τον Πεισέταιρο.

1378-81 Ο Έρωτας (αρχ. *Πόθος*) και οι Χάριτες υποβάλλουν την ιδέα μιας ειδυλλιακής κατάστασης. Η Σοφία και οι Χάριτες φαίνεται να συνδέονται με την υπεροχή της Αθήνας στη διανόηση και τις τέχνες, ενώ η αναφορά στην Ησυχία λειτουργεί κωμικά — μόνο ήσυχη δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η Νεφελοκοκκυγία.

Γιάννης Τσαρούχης,
Φτερά για την παράσταση των
Ορνίθων του Θεάτρου Τέχνης, 1959.
(Σκηνοθεσία: Κάρολος Κουν.)

1. Για τον όρο «Αμοιβαίο» βλ. σελ. 47.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 120

Ο ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ

«ΠΑΙΔΙ ΜΑΛΑΜΑ»

Να γινόμουν αϊτός αιθερόλαμνος,
για να πέταγα πάνω απ' τα κύματα
της γαλάζιας, της άκαρπης θάλασσας.

ΠΕΙ. Μας τα 'πε αληθινά ο μαντατοφόρος·
κάποιος εδώ σιμώνει... αϊτολογώντας.

ΠΑ. Πο πο!
Δεν έχει πράμα πιο γλυκό απ' το πέταμα.
Έχω πουλομανία, πετάω και θέλω
να ζω μ' εσάς, οι νόμοι σας μ' αρέσουν.

ΠΕΙ. Ποιοι νόμοι; Των πουλιών πολλοί 'ναι οι νόμοι.

ΠΑ. Όλοι· προπάντων το ότι ωραίο λογιέται
να δαγκώνουν, να πνίγουν το γονιό τους.

ΠΕΙ. Α ναι, περνά για αντρείος όποιος χτυπήσει,
ακόμα κλωσσοπούλι, το γονιό του.

ΠΑ. Γι' αυτό ποθώ να μείνω εδώ, να πνίξω
το γονιό μου και να 'χω εγώ το βιος του.

ΠΕΙ. Στων πελαργών τις στήλες είναι κι ένας
νόμος παλιός για τα πουλιά που ορίζει:

«ΠΗΓΕ ΓΙΑ ΜΑΛΛΙ...»

«Σαν ξεπετάξει πια όλα τα μικρά του
ο πελαργός πατέρας θρέφοντάς τα,
αυτά χρωστούν να θρέφουν τον πατέρα.»

ΠΑ. Μου 'φεξε, αλήθεια, που ήρθα δω, αν χρωστάω
να συντηρώ και τον πατέρα τώρα.

ΠΕΙ. Καθόλου, αγαπητέ· μια κι ήρθες όμως
με φιλικά για μας αισθήματα, άκου.

ΥΠΑΡΧΕΙ ΛΥΣΗ

Σαν ορφανό πουλί θα σε φτερώσω
κι όχι άσκημες ορμήνιες θα σου δώσω,
όμοιες μ' αυτές που από παιδί είχα μάθει.
Μη δέρνεις τον πατέρα σου· έλα πιάσε
με το ένα χέρι τούτη τη φτερούγα,
με το άλλο αυτό το νύχι· πες πως είναι
λειρί κοκόρου τούτο δω, και σύρε,
γίνε στρατιώτης και φρουρός, και ζήσε
απ' το μισθό σου, κι άσε το γονιό σου
να ζει. Κι αφού σου αρέσουν κιόλα οι μάχες,
πέτα στη Θράκη απάνω και πολέμα.

ΠΑ. Σωστά όσα λες, μα το Διόνυσο, είναι
και θα σ' ακούσω.

ΠΕΙ. Φρόνιμα θα κάμεις.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 121

Σκηνές διεκπεραίωσης Β΄ (στ. 1398-1539)

α. Ο Πατροκτόνος (στ. 1398-1435)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΣ)

Χάσμα γενεών • Λυρική εισαγωγή • Θετική αντιμετώπιση

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Πατροκτόνος παρουσιάζεται «ως αντιπροσωπευτικός τύπος» (Φ.Ι. Κακριδής) πλάι στον διθυραμβογράφο Κινησία (επόμενη σκηνή) και τον Καταδότη (μεθεπόμενη σκηνή). Η ένταση στις σχέσεις των γιων με τους πατέρες προφανώς δεν ήταν μόνο θέμα αγαπητό για την κωμωδία αλλά και υπαρκτό πρόβλημα για την αθηναϊκή κοινωνία.

1398-400 Ο Πατροκτόνος εμφανίζεται τραγουδώντας λυρικότατους στίχους του Σοφοκλή. Στη μετάφραση οι λυρικοί στίχοι αποδίδονται με εύρυθμους ανάπαιστους.

1406 κ.εξ. Η αρχαία λέξη *νόμος* μπορεί να έχει τη νεοελληνική σημασία (στ. 1406) ή, ιδίως όταν αναφέρεται σε πουλιά, να σημαίνει «μελωδία» (στ. 1407).
Ο Πατροκτόνος επικαλείται ένα νόμο και ο Πεισέταιρος του παρουσιάζει τον αντίθετό του. (Σε κάθε λόγο υπάρχει και ο αντίλογος, δίδασκαν οι σοφιστές.)

1408-11 Ένα από τα «πλεονεκτήματα» που αναφέρθηκαν στη «διαφήμιση» της ζωής με τα πουλιά ήταν ότι θα μπορούσε κανείς να δέρνει τον πατέρα του (στ. 799-801). Στην Αθήνα του 5ου αιώνα η νομοθεσία του Σόλωνα προέβλεπε αυστηρότατες ποινές (στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων) για τους γιους που κακοποιούσαν ή παραμελούσαν τους γονείς τους.

Νόμισμα της Σικυώνας (στατήρας), περ. 420 π.Χ. (Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.)

1423 **σαν ορφανό**: Το πρότυπο είναι και πάλι η Αθήνα. Η πόλη της Αθήνας φρόντιζε ως την ενηλικίωσή τους τους γιους εκείνων που είχαν πέσει στον πόλεμο. Τη χρονιά που ενηλικιώνονταν γινόταν, στο πλαίσιο των Μεγάλων Διονυσίων, τιμητική παρουσίαση των ορφανών γιων, οι οποίοι φορούσαν πανοπλία που τους είχε χαρίσει η πόλη.

1426-8 Είναι πιθανό ότι ο Πεισέταιρος δίνει στον νεαρό επίδοξο πατροκτόνο ασπίδα («*φτερούγα*»), ξίφος ή δόρυ («*νύχι*») και περικεφαλαία («*λειρί*»).

1433 **στη Θράκη**: Η αρχαία Θράκη κάλυπτε και μέρος της σημερινής (ανατολικής) Μακεδονίας. Οι Αθηναίοι είχαν συμφέροντα στην περιοχή. Το θέμα πρέπει να ήταν επίκαιρο όταν παίζονταν οι *Όρνιθες*.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 122

ΚΙΝΗΣΙΑΣ

ΓΕΥΣΗ ΑΠΟ ΔΙΘΥΡΑΜΒΟ

Ω, με φτερούγες ανάλαφρες πάω για τον Όλυμπο,
κι όπως πετώ, μουσικόδρομους πάντα καινούριους…
ΠΕΙ. Φορτίο φτερά χρειαζόμαστε για τούτον.
ΚΙ. ακολουθώ με μυαλό και κορμί που ποτέ δε δειλιάζουν.
ΠΕΙ. Ω, χαίρε, Κινησία, κουφόξυλό μου.
Πώς το κουτσό εδώ πόδι κυκλοφέρνεις;
ΚΙ. Θέλω πουλί, θέλω αηδόνι να γίνω γλυκόλαλο.
ΠΕΙ. Κόψε τις μελωδίες και πες τι θέλεις.
ΚΙ. Θέλω να με φτερώσεις, να πετάξω
στους αιθέρες ψηλά, κι από τα νέφη
πρωτόφαντους διθύραμβους ν' αρπάξω,
χιονοδαρμένους κι αεροσαλεμένους.
ΠΕΙ. Οι διθύραμβοι πιάνονται απ' τα νέφη;
ΚΙ. Ναι, κρέμεται από κει η δική μας τέχνη.
Των διθυράμβων είναι αιθέρια η λάμψη,
σκοτεινή, μαυρογάλαζο ένα φέγγος,
φτεροσάλευτη· για άκου, να το νιώσεις.
ΠΕΙ. Δεν είναι ανάγκη.
ΚΙ. Θες δε θες, θ' ακούσεις.
Για σε όλον θα ιστορήσω τον αέρα.
Ω εσείς μορφές των πετούμενων,
των αιθερόδρομων,
των μακρολαίμικων…
ΠΕΙ. Οοοόπ!
ΚΙ. όπως πηδώ μες στο πλάνο μου τρέξιμο, να 'τανε
με των ανέμων να πάω τις πνοές…
ΠΕΙ. Θα κόψω τις πνοές σου, μα το Δία.
ΚΙ. μια προς το νότο ακλουθώντας το δρόμο,
μια στο βοριά το κορμί μου ζυγώνοντας,
την αυλακιά τ' ουρανού την αλίμενη σκίζοντας.
Γέρο, σοφή κι ωραία η σκέψη σου ήταν.
ΠΕΙ. Σε κάνω φτεροσάλευτο· δε θέλεις;
ΚΙ. Πώς φέρνεσαι έτσι στον ποιητή, που κύκλιους
χορούς γυμνάζει κι οι φυλές μαλώνουν
ποια να τον πρωτοπάρει;
ΠΕΙ. Θες να μείνεις
κοντά μας και Χορό να προγυμνάσεις
από πετούμενα όρνια; Κεκροπίδα
φυλή, και χορηγός ο Λεωτροφίδης.
ΚΙ. Το βλέπω, με γελάς, μα εγώ, να ξέρεις,
με πείσμα θα επιμείνω, ώσπου να πάρω
φτερά και να πετάω μες στον αέρα.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 123

β. Ο Κινησίας (στ. 1436-1475)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΙΝΗΣΙΑΣ)

Λυρική εισαγωγή • Υπαρκτό πρόσωπο • Διακωμώδηση • Μουσική • Χορός • Παρωδία διθυράμβου• Αποπομπή

Ο Κινησίας, όπως και προηγουμένως ο Μέτωνας, είναι υπαρκτό πρόσωπο. Πρόκειται για τον γνωστό διθυραμβογράφο που έζησε στα τέλη του 5ου και στις αρχές του 4ου αιώνα. Διακωμωδείται επανειλημμένα, μεταξύ άλλων, για την εμφάνισή του (υπερβολικά λεπτός), τη συμπεριφορά του (δειλός) και τους μουσικούς νεωτερισμούς του στον χώρο του διθυράμβου, ο οποίος, από λατρευτικό άσμα προς τιμήν του Διονύσου, που ήταν αρχικά, την εποχή αυτή είχε εξελιχθεί σε χώρο της μουσικής πρωτοπορίας και των κάθε λογής πειραματισμών.

1436 Ο Κινησίας εμφανίζεται στη σκηνή τραγουδώντας λυρικούς στίχους. Ο πρώτος στίχος προέρχεται από τον μεγάλο λυρικό ποιητή του 6ου αιώνα Ανακρέοντα και πιθανώς ήταν γνωστός στο κοινό. Τραγουδιστά εκφέρονται οι στ. 1436-7, 1439, 1442, 1454-7, 1459-60. Στη μετάφραση οι λυρικοί αυτοί στίχοι του πρωτοτύπου αποδίδονται με δακτυλικό μέτρο.

1438 **Φορτίο**: Έχει να καλύψει πετώντας τόσους (μουσικούς) δρόμους.

1440 **κουφόξυλό μου**: Το ξύλο της κουφοξυλιάς είναι πολύ ελαφρύ.

1441 **το κουτσό... πόδι**: Αναφορά στα πολύ λεπτά πόδια του Κινησία, στο μέτρο των στίχων 1437 και 1439, το οποίο (στο πρωτότυπο) φαίνεται προβληματικό, και ίσως στην τάση των διθυραμβογράφων να χρησιμοποιούν συχνά περιφράσεις με τη λέξη «*πόδι*». **κυκλοφέρνεις**: Αναφορά στους κυκλικούς διθυραμβικούς χορούς (βλ. στ. 1467-9 σχόλ.) και στις κυκλικές χορευτικές κινήσεις που φαίνεται ότι κάνει ο Κινησίας.

1445 κ.εξ. Τους διθυραμβογράφους τους αντιμετώπιζαν ως αερολόγους και αιθεροβάμονες. Οι ίδιοι πίστευαν ότι αποτελούν πρωτοπορία και φρόντιζαν να υπογραμμίζουν τον πρωτοποριακό χαρακτήρα της ποίησης και της μουσικής τους.

Ο Σιληνός, που ονομάζεται ΔΙΘΥΡΑΜΦΟΣ, παίζει τη λύρα. (Σχεδιαστική απόδοση παράστασης σε αττικό ερυθρόμορφο αγγείο.)

1455-7 Τα σύννεφα που κινούνται παρομοιάζονται με πουλιά που πετούν. Χαρακτηριστικό του στομφώδους ύφους του διθυράμβου ήταν τα νεόκοπα σύνθετα επίθετα.

1465 Ειρωνικό σχόλιο για κάτι που του έκανε ο Πεισέταιρος — ίσως άδειασε πάνω του ένα καλάθι φτερά.

1467-9 Οι διθυραμβικοί χοροί ήταν οι κατεξοχήν κυκλικοί χοροί. Γι' αυτό ονομάζονταν και απλώς *κύκλιοι*. Καθεμία από τις δέκα αθηναϊκές φυλές συμμετείχε στα Μεγάλα Διονύσια με δύο διθυραμβικούς χορούς, έναν χορό *ανδρών* και έναν *παίδων* (αγοριών, εφήβων). Κάθε χορός είχε 50 μέλη. Οι κορυφαίοι διθυραμβογράφοι πρέπει να ήταν περιζήτητοι, από τη στιγμή που το ενδιαφέρον για τη νίκη ήταν μεγάλο.
Ο Κινησίας αιφνιδιάζεται από την αντίθεση που διαπιστώνει στην αντιμετώπισή του από τον Πεισέταιρο σε σχέση με την αντιμετώπισή του από τους Αθηναίους.

1471 **Κεκροπίδα**: Το όνομα της φυλής (από τον μυθικό βασιλιά της Αθήνας Κέκροπα) θυμίζει ονόματα ή φωνές πουλιών.

1472 **χορηγός ο Λεωτροφίδης**: Ο Λεωτροφίδης, ο οποίος αργότερα έγινε στρατηγός, ήταν υπερβολικά λεπτός — όπως και ο Κινησίας. Για τους χορηγούς βλ. σελ. 14.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 124

Ο ΚΑΤΑΔΟΤΗΣ

ΕΝΑ «ΜΠΟΥΜΠΟΥΚΙ» ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

Ω, τι πουλιά να 'ναι αυτά τα φτωχά,
τα παρδαλόφτερα;
Πες, χελιδόνι μου εσύ, παρδαλό μακροφτέρουγο.
ΠΕΙ. Κακός μπελάς μάς έχει ξεφυτρώσει.
Να κι άλλος· μουρμουρίζοντας ζυγώνει.
ΚΑ. Το ξαναλέω: Παρδαλό μακροφτέρουγο.
ΠΕΙ. Για τη στολή του αυτός θα τραγουδάει·
πολλά θα του χρειαστούνε χελιδόνια.
ΚΑ. Ποιος δίνει εδώ φτερά στους επισκέπτες;
ΠΕΙ. Εγώ· μονάχα λέγε τι σου λείπει.
ΚΑ. Φτερά, φτερά· και μη ρωτήσεις άλλο.
ΠΕΙ. Λες να πετάξεις ίσια στην Πελλήνη;
ΚΑ. Όχι, καλέ· σπιουνάρω τους νησιώτες
και τους κάνω μηνύσεις...
ΠΕΙ. Μωρέ μπράβο
επάγγελμα!
ΚΑ. και δίκες ξεψαχνίζω.
Θέλω λοιπόν φτερά, να τρέχω γύρω
στις πόλεις και να κάνω τις μηνύσεις.
ΠΕΙ. Τη μήνυση την κάνεις πιο επιδέξια
με τα φτερά;
ΚΑ. Καλέ όχι, μα ξεφεύγω
τους πειρατές· και πίσω θα γυρίζω
παρέα με γερανούς, με το στομάχι
γεμάτο πλήθος δίκες για σαβούρα.
ΠΕΙ. Αυτή λοιπόν είν' η δουλειά σου; Πες μου,
σπιουνάρεις τους συμμάχους; Τόσο νέος!
ΚΑ. Τι να κάνω; Δεν έμαθα να σκάβω.
ΠΕΙ. Υπάρχουν δουλειές τίμιες για ένα νέο
να βγάζει το ψωμί του, μ' έναν τρόπο
πιο δίκιο, αντί να υφαίνει τέτοιες δίκες.
ΚΑ. Άσε τις συμβουλές και φτέρωνέ με.
ΠΕΙ. Μα σε φτερώνω με όσα τώρα λέω.
ΚΑ. Με λόγια εσύ φτερώνεις τους ανθρώπους;
ΠΕΙ. Ναι, με τα λόγια αναφτερώνονται όλοι.
ΚΑ. Όλοι;
ΠΕΙ. Μα ναι. Οι πατέρες στα κουρεία
δεν ακούς πώς μιλούν για τα παιδιά τους;
«Το νου του γιου μου ο τάδε με τα λόγια
τον έχει αναφτερώσει για ιππασία.»
Και κάποιος άλλος λέει για το δικό του:
«Ο νους του αναφτερώθηκε, πετάει

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 125

γ. Ο Καταδότης (στ. 1476-1539)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΚΑΤΑΔΟΤΗΣ)

Αθηναϊκό φαινόμενο • Λυρική εισαγωγή • Αποπομπή

Ο αρχαίος όρος είναι συκοφάντης *(περίπου: καταδότης και εκβιαστής). Οι* συκοφάντες *ήταν ένα χαρακτηριστικό αθηναϊκό φαινόμενο. Ενεργούσαν κυρίως με δύο τρόπους: Ή υπέβαλλαν μηνύσεις και, σε περίπτωση καταδίκης, έπαιρναν νόμιμα ένα όχι ασήμαντο ποσό ή εκβίαζαν τα θύματά τους με την απειλή ότι θα τους υπέβαλλαν μήνυση και τους αποσπούσαν χρήματα. Την εποχή του Αριστοφάνη είχαν εξελιχθεί σε μάστιγα της δημόσιας ζωής.*

1476-8 Ελαφρώς παραλλαγμένοι στίχοι του Αλκαίου, του μεγάλου λυρικού ποιητή από τη Λέσβο (περ. 600 π.Χ.).

1482-3 Το νόημα δεν είναι απολύτως σαφές. Ίσως εννοεί ότι το ρούχο που φοράει ο Καταδότης είναι «παρδαλό» από τα πολλά μπαλώματα. Με ένα τέτοιο ρούχο χρειάζεται «*πολλά… χελιδόνια*» που θα φέρουν γρήγορα την άνοιξη.

1487 Σε ιππικούς αγώνες που γίνονταν στην Πελλήνη της Αχαΐας δίνονταν ως έπαθλο μάλλινες χλαίνες.

1488-9 **τους νησιώτες**: Πρόκειται για τους συμμάχους των Αθηναίων στα νησιά του Αιγαίου. Υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονταν Αθηναίοι και σύμμαχοι εκδικάζονταν στην Αθήνα.

1497 Βλ. στ. 1188 σχόλ.

1508 **στα κουρεία**: Οι Αθηναίοι, οι οποίοι δεν είχαν τους τόπους συναντήσεων που έχουμε εμείς, συχνά περνούσαν την ώρα τους στα κουρεία.

1510 **ο τάδε**: Στο πρωτότυπο αναφέρεται συγκεκριμένο όνομα.

Αλέκος Φασιανός, *Θαλασσινό* (2000).

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 126

στη σύνθεση δραμάτων.»
ΚΑ. Με τα λόγια
λοιπόν αναφτερώνονται;
ΠΕΙ. Και βέβαια·
τα λόγια ξεσηκώνουνε τη σκέψη
κι εξυψώνουν τον άνθρωπο· με λόγια
καλά θέλω κι εγώ να σε φτερώσω
προς ένα τίμιο επάγγελμα.
ΚΑ. Δε θέλω.
ΠΕΙ. Τι θες λοιπόν;
ΚΑ. Το σόι μου δεν ντροπιάζω.
Πάππου προς πάππου απ' τη σπιουνιά εμείς ζούμε.
Με αψιές λαφριές φτερούγες φτέρωσέ με
πετρίτη ή γερακιού, να καταγγέλλω
συμμάχους, να πετώ να υποστηρίζω
τη μήνυσή μου εδώ, και να πετάω
ξανά για κει.
ΠΕΙ. Μπαίνω στο νόημα· θέλεις,
πριν ο νησιώτης φτάσει στην Αθήνα,
να καταδικαστεί.
ΚΑ. Στο νόημα μπήκες.
ΠΕΙ. Αυτός για δω αρμενίζει, στο νησί του
πετάς εσύ κι αρπάζεις τα λεφτά του.
ΚΑ. Αυτό είναι· πρέπει να 'μαι τέλεια σβούρα.
ΠΕΙ. Σε νιώθω, σβούρα. Κι έχω, αλήθεια, κάτι
πανέμορφες της Κέρκυρας φτερούγες.
ΚΑ. Οχ, βούρδουλας!
ΠΕΙ. Καθόλου· είναι φτερούγες·
μ' αυτές αμέσως θα σε κάμω σβούρα.
ΚΑ. Οχ οχ.
ΠΕΙ. Κάμε φτερά και στρίβε· χάσου,
γκρεμίσου. Θα σου βγει ξινή, κι αμέσως,
αυτή σου η στρεφοδικοπανουργία.
Μαζεύτε τα φτερά και πάμε μέσα.

«ΚΙ ΑΝ ΣΟΥ ΜΙΛΩ ΜΕ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ...»

ΧΟ. Καθώς πετούμε εδώ κι εκεί [*στροφή*
καινούρια πράματα είδαμε,
παράξενα κι απίστευτα.
Είν' ένα δέντρο αλλόκοτο
απ' την Καρδιά πολύ μακριά
και τ' όνομά του Κλεώνυμος·
δεν ωφελεί σε τίποτα
κι είναι ψηλό κι είναι δειλό.

1521 Συνήθως επικαλείται κανείς την οικογενειακή παράδοση για θετικά πράγματα.

1533 **της Κέρκυρας φτερούγες**: Ο Πεισέταιρος έχει στο χέρι του ένα κερκυραϊκό μαστίγιο. Τα φοβερά αυτά μαστίγια είχαν δύο λουριά, λαβή από ελφαντόδοντο και ήταν μεγάλα.

«*Κάμε φτερά και στρίβε· χάσου, / γκρεμίσου.*» (*Όρν.* 1536-7).
(Σχεδιαστική απόδοση παράστασης σε καβειρικό αγγείο από τη Θήβα.)

Το σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563)

(Χορος)

Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές • Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα

Ανάμεσα στην αποπομπή του Καταδότη (στ. 1539) και στην Έξοδο (στ. 1788 κ.εξ.) μεσολαβούν 250 στίχοι. Στο διάστημα αυτό ο χορός, στον οποίο ανήκει περίπου το $^1/_5$ των στίχων, ουδέποτε εμπλέκεται σε διάλογο με οποιονδήποτε. Τραγουδάει όλες κι όλες τρεις φορές, και μάλιστα πάντα στο τέλος σκηνών: το στάσιμο (στ. 1540-63) ακολουθεί μετά τη σκηνή με τον Καταδότη, η στροφή (στ. 1625-38) μετά τη σκηνή με τον Προμηθέα, η αντιστροφή (1774-87) μετά την πρεσβεία των θεών. Οι ομοιότητες ανάμεσα στις τρεις παρεμβολές του χορού είναι πολλές: είναι όλες γραμμένες στο ίδιο μέτρο (τροχαϊκό στο πρωτότυπο, ιαμβικό στη μετάφραση), έχουν παρόμοιο περιεχόμενο (σκωπτικό με ονομαστικές αναφορές) και δεν συνδέονται ιδιαίτερα με την υπόθεση του έργου.
Στο παρόν στάσιμο διακωμωδείται ο πολιτικός Κλεώνυμος (στροφή) και ο κακοποιός «Ορέστης» (αντιστροφή).

1544 **Καρδιά** (αρχ. *Καρδία*): Ελληνική αποικία σε στρατηγική τοποθεσία στη θρακική Χερσόνησο. Το όνομά της επιτρέπει στον Αριστοφάνη να αναφερθεί, μία ακόμη φορά, στη δειλία του πολιτικού Κλεώνυμου (δεν έχει καρδιά), ο οποίος διακωμωδείται συχνά ως δειλός, συκοφάντης, ρίψασπις και μεγαλόσωμος (βλ. και στ. 319 σχόλ.).

ΜΑΘΗΤΗ ΝΕΟ 9-11-05 15:12 Σελίδα 128

Πάντα την άνοιξη πετά
βλαστάρια συκοφαντικά
και, σαν πλακώσει η χειμωνιά,
οι ασπίδες του φυλλορροούν.

Κι είναι μια χώρα μακρινή [αντιστροφή
στα σύνορα της σκοτεινιάς,
γυμνή από φέγγος λυχναριού·
άνθρωποι κι ήρωες τρων εκεί
μαζί και συντροφεύονται,
μα την ημέρα μοναχά·
το βράδυ τέτοιο αντάμωμα
είναι πολύ επικίνδυνο·
τη νύχτα, αν σμίξει ένας θνητός
με τον ήρωα Ορέστη,
αυτός τον κάνει τ᾽ αλατιού
και τον αφήνει ολόγυμνο.

ΠΡΟΜΗΘΕΑΣ

ΟΤΙΤΑΝΑΣ ΠΟΥ ΤΡΕΜΕΙ

Του Δία το μάτι απάνω μου, αχ, μην πέσει.
Πού βρίσκεται ο Πεισέταιρος;
ΠΕΙ. Τι πράμα,
καλέ, είν᾽ αυτό; Πώς έτσι σκεπασμένος;
ΠΡ. Κανένα θεό από πίσω μου μη βλέπεις;
ΠΕΙ. Κανένα. Μα ποιος είσαι;
ΠΡ. Τι ώρα να ᾽ναι;
ΠΕΙ. Λιγάκι περασμένο μεσημέρι.
Αλλά ποιος είσαι;
ΠΡ. Δειλινό ή βραδάκι;
ΠΕΙ. Άνοστος είσαι.
ΠΡ. Κι ο καιρός πώς είναι;
Καλοκαιριάζει ο Δίας ή συννεφιάζει;
ΠΕΙ. Να σκάσεις.
ΠΡ. Τότε βγάζω την κουκούλα.
ΠΕΙ. Ω φίλε Προμηθέα!
ΠΡ. Σιγά, μη σκούζεις.
ΠΕΙ. Μα τι είναι;
ΠΡ. Μη με λες με τ᾽ όνομά μου·
ο Δίας εδώ αν με δει, με καταστρέφεις.
Για να σου πω τι γίνεται εκεί πάνω,
κρύβε μου το κεφάλι με το σκιάδι,
από ψηλά οι θεοί να μη με βλέπουν.
ΠΕΙ. Μωρέ, μωρέ·

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 129

1552 **μια χώρα μακρινή**: Τελικά αποδεικνύεται ότι αυτοί οι μακρινοί τόποι, όπου συναντάει κανείς παράξενα πράγματα, βρίσκονται μέσα στην Αθήνα ή στις παρυφές της.

1555 κ.εξ. Για τους αρχαίους οι ήρωες ήταν συνήθως νεκροί του ηρωικού παρελθόντος και κατείχαν θέση ενδιάμεση ανάμεσα στους θεούς και τους ανθρώπους. Οι ήρωες συνδέονται με συγκεκριμένο τόπο —συχνά τάφο— και ο χώρος επιρροής τους είναι περιορισμένος. Οι άνθρωποι λάτρευαν κατά τόπους τους ήρωες. Η κυριότερη λατρευτική εκδήλωση ήταν τα γεύματα, στα οποία εθεωρείτο ότι συμμετείχαν και οι ίδιοι οι ήρωες. Πίστευαν ότι ένας ήρωας ήταν δυνατό να εμφανιστεί ζωντανός σε έναν άνθρωπο. Μια τέτοια συνάντηση, ιδίως νυχτερινή, μπορούσε να είναι άκρως επικίνδυνη — υπήρχε η αντίληψη ότι προκαλούσε παράλυση.

1561 **τον ήρωα Ορέστη**: Ο Ορέστης, ο γιος του Αγαμέμνονα, λατρευόταν ως ήρωας. Για λόγους που δεν γνωρίζουμε, το όνομα «Ορέστης» το είχαν δώσει σε κάποιον κακοποιό (ή κάποιους κακοποιούς), που έκανε επιθέσεις τη νύχτα και άρπαζε τα ρούχα από τα θύματά του.

Η αναμέτρηση με τους θεούς (στ. 1564-1773)

Ο Πεισέταιρος αρχικά αντιμετώπισε τα πουλιά (Πολεμική σκηνή), στη συνέχεια τους κάθε λογής επισκέπτες και τώρα, στο τελικό στάδιο, θα αναμετρηθεί με τους θεούς. Η αναμέτρηση με τους θεούς περιλαμβάνει τη σκηνή με τον Προμηθέα (στ. 1564-1624) και την πρεσβεία των θεών (στ. 1639-1773). Η πρώτη από τις δύο αυτές σκηνές λειτουργεί ως εισαγωγή για τη δεύτερη. Ως προς τη δομή η αναμέτρηση με τους θεούς αποτελεί μία ενότητα που έχει τη μορφή ιαμβικής συζυγίας (ιαμβική σκηνή + ωδή → ιαμβική σκηνή + αντωδή).

α. Ο Προμηθέας (στ. 1564-1624)

(Πεισεταιρος – Προμηθεας)

Παρωδία μύθου

Ο Προμηθέας περιγράφει τη δραματική κατάσταση που επικρατεί στον χώρο των θεών από τότε που σταμάτησαν οι θυσίες, προαναγγέλλει την άφιξη αντιπροσωπίας των θεών και υποδεικνύει στον Πεισέταιρο να απαιτήσει από τον Δία το σκήπτρο και τη Βασίλεια (στ. 1607 σχόλ.)

1564 κ.εξ. Ο Τιτάνας Προμηθέας τιμωρήθηκε ανελέητα από τον Δία, επειδή έκλεψε από τους θεούς τη φωτιά και τη χάρισε στους ανθρώπους. Γι' αυτό εμφανίζεται στη σκηνή με καλυμμένο το πρόσωπο και παίρνει όλες τις προφυλάξεις ώστε να μην τον εντοπίσει ο Δίας.

1573 **Να σκάσεις** (αρχ. *οἴμωζε μεγάλα*): Το αρχαίο κείμενο (*οἴμωζε* = βόγγα) δείχνει ότι τον χτυπάει και μάλιστα δυνατά (*μεγάλα*).

1578 **σκιάδι**: Κατασκευή παρόμοια με ομπρέλα για να προστατεύει από τον ήλιο (σκιά → σκιάδι). Μπορούσε να ανοίγει και να κλείνει.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 130

μας ήρθες με προμήθεια ωραίες ιδέες.
Χώσου από κάτω και με θάρρος μίλα.
ΠΡ. Άκου λοιπόν.
ΠΕΙ. Μπρος, μίλα και σ' ακούω.

ΟΔΙΑΣ ΚΙΝΔΥΝΕΥΕΙ

ΠΡ. Ξόφλησε ο Δίας.
ΠΕΙ. Τι; ξόφλησε; από πότε;
Αφότου τον αέρα εσείς με τείχος
τον κλείσατε. Από τότε δεν προσφέρνει
στους θεούς κανένας άνθρωπος θυσία,
κνίσα ψητού δεν ήρθε πια εκεί πάνω
καμιά σ' εμάς, σα να 'ναι Θεσμοφόρια,
νηστεύουμε· γυμνοί οι βωμοί· κι οι βάρβαροι
θεοί σαν Ιλλυριοί απ' την πείνα σκούζουν
και με στρατό το Δία, λέει, θα χτυπήσουν
από ψηλά, αγορές αν δεν ανοίξει,
για να μπάσουν εντόσθια λιανισμένα.
ΠΕΙ. Μα κι άλλοι θεοί από πάνω σας υπάρχουν,
βάρβαροι;
ΠΡ. Φυσικά· ο Εξηκεστίδης
ποιον τότε θα είχε ρίζα της γενιάς του;
ΠΕΙ. Κι αυτούς τους θεούς τους βάρβαρους, για πες μου,
πώς τους λεν;
ΠΡ. Τριβαλλούς.
ΠΕΙ. Καταλαβαίνω·
αυτοί θα τριβελίζουνε τον κόσμο.

ΜΙΑ ΚΡΙΣΙΜΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΙΑ ΥΠΟΔΕΙΞΗ

ΠΡ. Πολύ σωστά· μόνο άκου την ουσία:
Φιλίας αποκρισάριους θα σας στείλουν
ο Δίας κι οι Τριβαλλοί· σε λίγο φτάνουν·
μα εσείς μη συμφωνήσετε, αν ο Δίας
δε δώσει πίσω στα πουλιά το σκήπτρο
κι αν δε σου δώσει εσένα για γυναίκα
τη Βασίλεια.
ΠΕΙ. Και ποια είναι η Βασίλεια;
ΠΡ. Μια πανώρια κοπέλα που επιβλέπει
τον κεραυνό του Δία, μα κι όλα τ' άλλα·
πολιτική κι εφαρμογή των νόμων
πολεμική και σωφροσύνη, στόλο,
δημόσιο θησαυρό, μισθοδοσία.
ΠΕΙ. Την έχει για οικονόμα σε όλα;
ΠΡ. Σε όλα.

1600 *τριβελίζουνε*: βασανίζουν, ταλαιπωρούν.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 131

1589 **Θεσμοφόρια**: Μεγάλη πανελλήνια γιορτή προς τιμήν της Δήμητρας και της Περσεφόνης, στην οποία συμμετείχαν μόνο παντρεμένες γυναίκες. Στην Αθήνα γιορτάζονταν στα τέλη Οκτωβρίου και ο εορτασμός διαρκούσε τρεις ημέρες. Τη δεύτερη ημέρα οι συμμετέχουσες νήστευαν — γι' αυτό η συγκεκριμένη ημέρα ονομαζόταν «Νηστεία».

1591 **σαν Ιλλυριοί**: Βαρβαρικά φύλα που κατοικούσαν στις νότιες περιοχές της σημερινής Αλβανίας και της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (πάνω από τους Έλληνες). Καθώς δεν ασχολούνταν ιδιαίτερα με τη γεωργία, όταν τους πίεζε η πείνα, έκαναν επιδρομές προς τον Νότο. Οι πολεμοχαρείς Ιλλυριοί πρέπει να ήταν γνωστοί και για τις πολεμικές κραυγές τους, που ενέβαλλαν φόβο.

1597 **ρίζα της γενιάς του** (αρχ. *πατρῷος* [*θεός*]): Κάθε γνήσιος Αθηναίος πολίτης είχε τον *πατρῷο* (πατρικό) θεό του, τον Απόλλωνα *πατρῷον*. Ο «βάρβαρος» Εξηκεστίδης (βλ. στ. 12 σχόλ.) δεν μπορεί παρά να είχε και βάρβαρο *πατρῷο* θεό.

1599 **Τριβαλλούς**: Θρακική φυλή που ζούσε κυρίως σε περιοχές της σημερινής δυτικής Βουλγαρίας. Οι Τριβαλλοί, που ήταν σύμμαχοι των Αθηναίων, θεωρούνταν το άκρον άωτον της βαρβαρότητας και του έκνομου βίου.

1607 **Βασιλεία** (αρχ. *Βασίλεια* = βασίλισσα): Μορφή επινοημένη από τον Αριστοφάνη, η οποία του επιτρέπει να παρουσιάσει τον θρίαμβο του Πεισέταιρου στην Έξοδο ως ευφρόσυνη γαμήλια γιορτή.

1610-2 Οι θεατές του Αριστοφάνη, ακούγοντας αυτόν τον κατάλογο, δεν θα δυσκολεύονταν να αναγνωρίσουν συνθήματα των συντηρητικών (π.χ. εφαρμογή των νόμων) και των ακραίων δημοκρατών (π.χ. μισθοδοσία).

Μακέτα του Απόστολου Βέττα για το σκηνικό των *Ορνίθων* (Θεατρική Διαδρομή, 1984).

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 132

Όλα δικά σου, εσύ αν την παραλάβεις.
Γι' αυτό ήρθα δω, να σ' ορμηνέψω· φίλος
πάντα είμαι των ανθρώπων.
ΠΕΙ. Σου χρωστούμε
τη φωτιά που μας ψήνει τα σουβλάκια.
ΠΡ. Ναι, κι όλους τους θεούς μισώ, όπως ξέρεις.
ΠΕΙ. Ναι, των θεών το μίσος βέβαια το 'χεις.
Είσαι ένας γνήσιος Τίμωνας.
ΠΡ. Μα δώσ' μου
το σκιάδι, για να τρέξω πάλι πίσω,
ώστε, αν με δει από πάνω ο Δίας, να μοιάζω
με συνοδό κανιστροφόρας.
ΠΕΙ. Πάρε
κι ένα σκαμνί και γίνε σκαμνοφόρος.

ΧΟ. Κοντά στους Ισκιοπόδηδες [*στροφή*
Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΣΕ ΡΟΛΟ ΟΔΥΣΣΕΑ
είναι μια λίμνη· ανακαλεί
εκεί ο Σωκράτης τις ψυχές,
πάντ' άλουστος και βρόμικος.
Πήγε κι ο Πείσαντρος εκεί,
για νά 'βρει την ψυχούλα του,
που πριν πεθάνει του 'φυγε.
Τι αρνί; Καμήλα για σφαχτό
είχε· της κόβει το λαιμό
και στέκεται παράμερα
σαν Οδυσσέας· και τότε, να,
καμήλας αίμα για να πιει
μια νυχτερίδα πρόβαλε·
ο Χαιρεφώντας δηλαδή.

Περιστέρι πάνω σε δωρικό κιονόκρανο. Θραύσμα ερυθρόμορφου κρατήρα των κλασικών χρόνων. (Αθήνα, Μουσείο Αρχαίας Αγοράς.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 133

1620 **Τίμωνας**: Ο μισάνθρωπος κατεξοχήν. Δεν γνωρίζουμε αν ήταν υπαρκτό πρόσωπο στην Αθήνα του 5ου αιώνα ή μορφή του θρύλου. Όπως ο Τίμωνας μισούσε τους ανθρώπους, έτσι ο Προμηθέας μισούσε τους θεούς.

1523 **κανιστροφόρας** (αρχ. *κανηφόρος*): Έτσι ονομάζονταν τα ανύπαντρα κορίτσια από αριστοκρατικές αθηναϊκές οικογένειες τα οποία αναλάμβαναν τιμητικά να μεταφέρουν σε θρησκευτικές πομπές το *κανούν* (κάνιστρο), που περιείχε τα απαραίτητα για τη θυσία. Την *κανηφόρο* τη συνόδευε κόρη μετοίκου που κρατούσε το σκιάδι. Μία ακόμη συνοδός ίσως κρατούσε ένα σκαμνί.

Σκωπτικό άσμα [στροφή] (στ. 1625-1638)

(Χορος)

Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές • Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα

Βλ. τα εισαγωγικά στο Σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563). Διακωμωδείται ο Σωκράτης, ο μαθητής του Χαιρεφώντας και ο πολιτικός Πείσαντρος.

1625 **Ισκιοπόδηδες** (αρχ. *Σκιάποδες*): Μυθικός λαός που ζούσε κοντά στον Ισημερινό. Οι Σκιάποδες χρησιμοποιούσαν τα πελώρια πέλματά τους για να προστατεύονται από τον ήλιο (σαν σκιάδι).

1626 **μια λίμνη**: Χώρος κατάλληλος για νεκρομαντεία. Το πλαίσιο είναι εξωτικό, αλλά τα πρόσωπα που σατιρίζονται είναι γνωστοί διανοούμενοι και πολιτικοί της Αθήνας.

1626-8 Ο ρυπαρός Σωκράτης (βλ. στ. 1341 σχόλ.), ο οποίος, όταν δίδασκε, μιλούσε συχνά για την ψυχή, παρουσιάζεται εδώ σαν άλλος Οδυσσέας (*Οδύσσεια λ*) που προσφέρει θυσία για να εμφανιστούν οι ψυχές των νεκρών.

1629 **Πείσαντρος**: Γνωστός Αθηναίος πολιτικός. Αρχικά ήταν με τους δημοκρατικούς, αργότερα όμως πρωτοστάτησε στο ολιγαρχικό πραξικόπημα του 411 π.Χ. Διακωμωδείται, μεταξύ άλλων, ως δειλός (συχνά), λαίμαργος και γιγαντόσωμος — γι' αυτό και το ζώο που θυσιάζει (καμήλα) έχει ανάλογες διαστάσεις και «αρετές».

Πυξίδα του 6 αι. π.Χ.
με παράσταση πουλιών.
(Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

1638 **Χαιρεφώντας**: Φίλος και μαθητής του Σωκράτη που ήταν ασυνήθιστα ωχρός. Τον αποκαλούσαν «νυχτερίδα». Διακωμωδείται ως «μισοπεθαμένος», κλέφτης, καταδότης κ.ά.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 134

ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ

Νεφελοκοκκυγία· Εδώ είν' η πόλη
όπου για επιτροπή μάς έχουν στείλει.
ΘΕΟΙ ΝΑ ΣΟΥ ΠΕΤΥΧΕΙ
Τι κάνεις, μωρέ συ; Το ιμάτιο ρίχνεις
αριστερά; Για ρίξ' το από την άλλη.
Μήπως είσαι σακάτης, κακομοίρη;
Δημοκρατία, πού καταντάς τον κόσμο,
οι θεοί να εκλέγουν μούτρα σαν και τούτον!
Ήσυχα, σκάσε· τέτοιον σαν εσένα
βαρβαρόθεο ποτέ δεν είδα ως τώρα.
Ηρακλή, τι να κάμουμε;

ΗΡΑΚΛΗΣ

Σου το 'πα.
τον άνθρωπο που απόκλεισε με τείχος
τους θεούς εγώ θα πνίξω.
ΠΟ. Μα, καλέ μου,
επιτροπή μάς όρισαν για ειρήνη.
ΗΡ. Αυτό διπλά στο πνίξιμο με σπρώχνει.
ΠΕΙ. Τον τυροτρίφτη δώστε μου· για φέρτε
μπαχαρικά· κι εσύ, τυρί· και φύσα
τα κάρβουνα ν' ανάψουν.
ΠΟ. Χαιρετούμε
εμείς οι τρεις θεοί τον άντρα εσένα.
ΠΕΙ. Μπαχαρικά από πάνω τρίβω.
ΗΡ. Τι είναι
τα κρέατα τούτα;
ΠΕΙ. Είναι πουλιών, που τα 'χουν
καταδικάσει, γιατί εκάμαν στάση
στα δημοκρατικά πουλιά εναντίον.
ΗΡ. Κι από πάνω μπαχάρι πρώτα τρίβεις;
ΠΕΙ. Γεια σου, Ηρακλή. Πώς από 'δω;
Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ
ΠΟ. Μας στέλνουν
οι θεοί σ' εσάς, επιτροπή για ειρήνη.
ΠΕΙ. Το λαδικό δεν έχει λάδι.
ΗΡ. Θέλει
μπόλικο ξίγκι του πουλιού το κρέας.
ΠΟ. Κέρδος σ' εμάς ο πόλεμος δεν είναι,
αλλά κι εσείς, των θεών αν είστε φίλοι,
βροχής νερό θα βρίσκετε στους λάκκους
και μέρες αλκυονίδες θα περνάτε.
Ήρθαμε πληρεξούσιοι για όλα τούτα.
ΠΕΙ. Πολέμου αρχή δεν κάμαμε ποτέ μας

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 135

β. Η πρεσβεία των θεών (στ. 1639-1773)

(ΠΕΙΣΕΤΑΙΡΟΣ – ΠΟΣΕΙΔΩΝΑΣ – ΗΡΑΚΛΗΣ– ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ)

Αποκορύφωμα στην εξέλιξη της πλοκής • Αντιμετώπιση των θεών στην κωμωδία • Ακαταλαβίστικα • Ο Ηρακλής ως ήρωας της κωμωδίας • Αθηναϊκά στοιχεία • Κωμική πειθώ

Η πρεσβεία των θεών, την οποία είχε προαναγγείλει ο Προμηθέας, αποτελεί το αποκορύφωμα στην εξέλιξη της πλοκής, αφού σ' αυτήν τη σκηνή θα κριθεί τελικά η επιτυχία ή όχι του σχεδίου του Πεισέταιρου. Όπως συνέβαινε συνήθως με ανάλογες αθηναϊκές αποστολές, η πρεσβεία αποτελείται από τρία μέλη. Καθένα από τα τρία μέλη είναι τόσο διαφορετικό από τα άλλα, ώστε να είναι από την αρχή σαφές ότι δεν θα είναι εύκολο να επιτευχθεί συμφωνία. Πρόσθετη δυσκολία —αλλά και πηγή κωμικότητας— συνιστούν τα ακαταλαβίστικα του Τριβαλλού. Οι διαφωνίες ανάμεσα στα μέλη της πρεσβείας αφήνουν στον Πεισέταιρο περιθώρια να κάνει «επίδειξη» κωμικής πειθούς, εκμεταλλευόμενος κυρίως την αδυναμία του Ηρακλή στο φαγητό.

Και στη σκηνή αυτή υπάρχουν πολλές λεπτομέρειες που θυμίζουν την Αθήνα, ανάμεσά τους κάποιες που ερμηνεύονται ως κριτική στην αθηναϊκή δημοκρατία. Η σκηνή της πρεσβείας των θεών είναι αποκαλυπτική και για την αντιμετώπιση των θεών στην κωμωδία — οι θεοί αντιμετωπίζονται ως κωμικοί ήρωες.

1641-2 Απευθύνεται στον Τριβαλλό, τον εκπρόσωπο των «βαρβάρων θεών», ο οποίος, ακόμα και το ιμάτιο (το εξωτερικό ένδυμα), το φοράει ανάποδα — αφήνει ακάλυπτο τον αριστερό ώμο, ενώ κανονικά άφηναν τον δεξιό.

1643 ***σακάτης***: Ρωτάει μήπως το φοράει ανάποδα για να κρύψει κάποιο ελάττωμα.

1644 κ.εξ. Το πολιτικό σύστημα της δημοκρατίας, μεταφερόμενο στον κόσμο των θεών, έχει ως συνέπεια να εξισώνονται οι ελληνικοί και οι βαρβαρικοί θεοί, γεγονός που προκαλεί τα ειρωνικά σχόλια των πρώτων για τους δεύτερους.

1646 ***σκάσε*** (αρχ. *οἴμωζε* = βόγγα): Στο σημείο αυτό ο Ποσειδώνας του δίνει μία.

1650 **θα πνίξω**: Από μωρό ο Ηρακλής είχε ιδιαίτερη αδυναμία στο πνίξιμο —έπνιξε τα φίδια που πήγαν στην κούνια του.

1659-60 Σατιρίζεται ίσως η ευκολία με την οποία διάφοροι ακραίοι δημοκράτες έβλεπαν παντού κινήσεις για κατάλυση της δημοκρατίας (βλ. και στ. 134 σχόλ.).

1665 Ο διαβόητος για τη λαιμαργία του Ηρακλής έχει και τις ανάλογες γνώσεις μαγειρικής.

1668 **νερό**: Το νερό προερχόταν από τον *Δία υέτιο* (θεό της βροχής). **στους λάκκους**: Από εκεί πίνουν τα πουλιά.

1671 κ.εξ. Τα εισαγωγικά λόγια του Πεισέταιρου παραπέμπουν απαραγνώριστα στη στερεότυπη γλώσσα που χρησιμοποιούσε η διπλωματία της εποχής σε ανάλογες περιστάσεις.

Πήλινο ειδώλιο άντρα που τρίβει τυρί, αρχές 5ου αι. π.Χ. (Θήβα, Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 136

σ' εσάς ενάντια εμείς, και τώρα ειρήνη
με προθυμία θα κλείσουμε, αν δεχτείτε
να κάμετε το δίκιο. Και είναι δίκιο,
ο Δίας το σκήπτρο στα πουλιά να δώσει
ξανά· αν μ' αυτούς τους όρους φιλιωθούμε,
καλώ σε γεύμα εσάς τους πληρεξούσιους.
ΗΡ. Για με είν' αυτά αρκετά· ψηφίζω «ναι».
ΠΟ. Είσαι φαγάς και βλάκας, κακομοίρη·
τον πατέρα σου βγάζεις απ' το θρόνο;

ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

ΠΕΙ. Τι λες! Αν κάτω τα όρνια κυβερνήσουν,
εσάς των θεών το κύρος δυναμώνει.
Τώρα οι θνητοί κρυμμένοι από τα νέφη
σκύβουν κι ορκοπατούνε στ' όνομά σας·
μα τα πουλιά σα θα 'χετε συμμάχους,
αν ψέματα ορκιστεί κανείς στο Δία
και στον κόρακα, ο κόρακας πετώντας
απάνω του θα πέφτει και θα βγάζει
με μια τσιμπιά το μάτι του ορκοπάτη.
ΠΟ. Σωστό είναι τούτο, μα... τον Ποσειδώνα.
ΗΡ. Κι εγώ έτσι λέω.
ΠΕΙ. Κι εσύ;

ΤΡΙΒΑΛΛΟΣ

Να Βαϊσατρέου.
ΗΡ. Ναι λέει και τούτος.
ΠΕΙ. Μα κι έν' άλλο ακούστε
καλό που θα σας κάμουμε σπουδαίο.
Τάζει σφαχτό ένας άνθρωπος σε κάποιον
απ' τους θεούς, μα ζαβολιές του κάνει·
«οι θεοί μπορούνε» λέει «να περιμένουν»
κι από την τσιγκουνιά δεν το προσφέρνει.
Εμείς θα σας το εισπράξουμε.
ΠΟ. Πώς όμως;
ΠΕΙ. Λεφτά σα θα μετράει αυτός ο κύριος
ή καθιστός θα παίρνει το λουτρό του,
ένα όρνιο ξαφνικά θα ορμά, θ' αρπάζει
δυο προβάτων το αντίτιμο, κι επάνω
στο θεό θα το πηγαίνει.
ΗΡ. Εγώ ψηφίζω
να ξαναπάρουν τα πουλιά το σκήπτρο.
ΠΟ. Μα και του Τριβαλλού τη γνώμη ρώτα.
ΗΡ. Σ' αρέσουν, Τριβαλλέ, οι ξυλιές;
ΤΡ. Σαου νάκα

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 137

1677 **καλώ σε γεύμα**: Όπως έκαναν οι Αθηναίοι με τις διπλωματικές αποστολές που έφταναν στην πόλη τους.

1679 **φαγάς και βλάκας**: Ο τυπικός Ηρακλής της κωμωδίας.

1681 κ.εξ. Η αλληλεπίδραση που θα μπορούσε να εδραιωθεί μεταξύ πουλιών και θεών, σύμφωνα με το επιχείρημα του Πεισέταιρου, θα απέβαινε επωφελής για όλους.

1691 **Να Βαϊσατρέου**: Ο Τριβαλλός μιλάει όλες κι όλες τρεις φορές (στ. 1691, 1706-7, 1757-8)· και τις τρεις απαντά σε ερωτήσεις —το «*λέγε*» (στ. 1756) στο πρωτότυπο είναι ερώτηση. Την πρώτη φορά τα λεγόμενά του είναι εντελώς ακατανόητα, τη δεύτερη (στη μετάφραση) μερικώς κατανοητά και την τρίτη, παρά τα λάθη και παρά τις διαφωνίες για την ακριβή σημασία τους, είναι απολύτως κατανοητά (σπασμένα ελληνικά).

1696 Η αρχή αρχαίας παροιμίας.

1699 κ.εξ. Δύο στιγμές κατά τις οποίες ήταν κάποιος ιδιαίτερα εκτεθειμένος στο να πέσει θύμα κλοπής.

1702 **δυο προβάτων το αντίτιμο**: Στην Αθήνα όσοι καταδικάζονταν για κλοπή πλήρωναν δυο φορές την αξία του αντικειμένου που είχαν κλέψει.

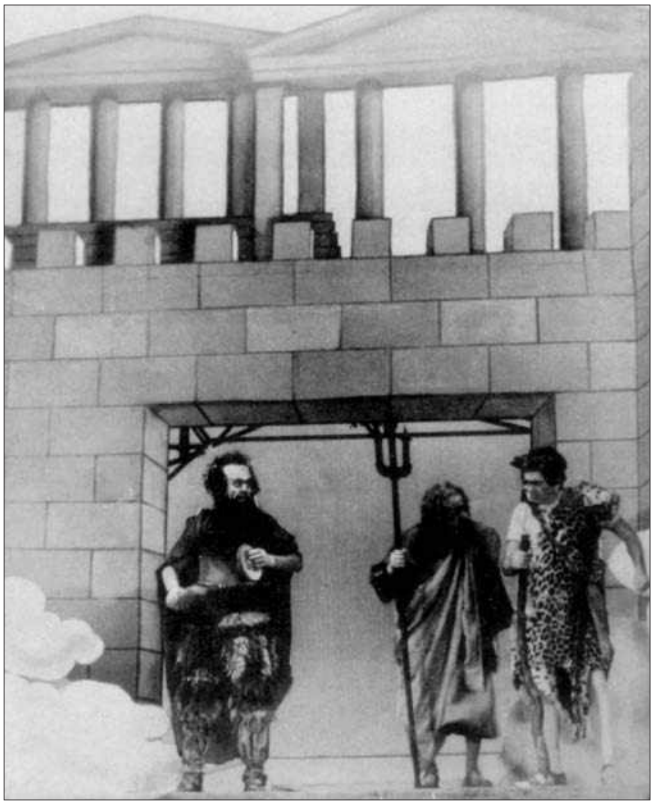

Η πρεσβεία των θεών. Από παράσταση των *Ορνίθων* που δόθηκε στη Βουδαπέστη το 1938.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 138

ράβδα όχι βάρα.
ΗΡ. Λέει πως έχω δίκιο.
ΠΟ. Αν συμφωνείτε οι δυο, κι εγώ το εγκρίνω.
Πεισέταιρε, το σκήπτρο είναι δικό σας.
ΠΕΙ. Μα κι άλλο κάτι μου έρχεται στη μνήμη.
ΝΕΟΣ ΟΡΟΣ
Την Ήρα την αφήνω εγώ στο Δία,
αλλά τη Βασίλεια, τη νέα κοπέλα,
σ' εμένα θα τη δώσετε γυναίκα.
ΠΟ. Δε θέλεις συμφιλίωση. — Πάμε πίσω.
ΠΕΙ. Λίγο με γνοιάζει. — Μάγερα, άκου· η σάλτσα
πρέπει γλυκιά να γίνει.
ΗΡ. Βρε άνθρωπέ μου,
πού πας, βρε ευλογημένε Ποσειδώνα;
Για μια γυναίκα εμείς θα πολεμούμε;
ΠΟ. Και τι λοιπόν να γίνει;
ΗΡ. Ειρήνη, ειρήνη!
ΠΟ. Βρε χάχα, σε τυλίγουν· δεν το νιώθεις;
Ζημιώνεις τον εαυτό σου. Σαν πεθάνει
ο Δίας, αφού σε τούτους παραδώσει
τη βασιλεία, στην ψάθα εσύ θα μείνεις·
γιατί όσο βιος βρεθεί, σαν κλείσει ο Δίας
τα μάτια του, δικό σου θα είναι.
ΠΕΙ. Θεέ μου,
ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
παγίδα που σου στήνει! Έλα κοντά μου,
να σου εξηγήσω. Ο θείος σου, καημενούλη,
σε ξεγελάει· απ' όσα έχει ο γονιός σου,
κατά τους νόμους τίποτε δεν παίρνεις·
γιατί είσαι νόθος γιος, δεν είσαι γνήσιος.
ΗΡ. Νόθος εγώ; Τι λες!
ΠΕΙ. Ναι, μα το Δία·
η μάνα σου είναι ξένη. Γνήσια αδέρφια
αν είχε η Αθηνά, που είναι κορίτσι,
πώς θα μπορούσε να είναι κληρονόμα;
ΗΡ. Κι αν ο κύρης, πεθαίνοντας, σ' εμένα,
το εξώγαμο παιδί, το βιος του γράψει;
ΠΕΙ. Ο νόμος δεν αφήνει. Ο Ποσειδώνας,
που τώρα εδώ σε ξεσηκώνει, πρώτος
μαζί σου θα πιαστεί και θ' απαιτήσει
του Δία το βιος, σα γνήσιος αδερφός του.
Του Σόλωνα άκου ο νόμος πώς το λέει:

«Όταν υπάρχουν νόμιμα παιδιά, το εξώγαμο δεν έχει κληρονομικά δικαιώματα· αν δεν υπάρχουν νόμιμα παιδιά, τότε κληρονομούν οι πιο στενοί συγγενείς.»

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 139

1711 Ο Πεισέταιρος μιλάει με συγκατάβαση, περίπου σαν να κάνει χάρη στον Δία. Αυτός ο «ιπποτισμός» του πρέπει να συνδέεται με ένα ταμπού: το να παντρευτεί ένας θνητός την Ήρα, τη σύζυγο του ύψιστου θεού, φαίνεται ότι δεν ήταν ανεκτό, ακόμα και στην κωμωδία.

1718 **για μια γυναίκα**: Η διατύπωση παραπέμπει σαφώς στον άλλο πόλεμο, τον Τρωικό, που έγινε «για μια γυναίκα».

1730 **είσαι νόθος γιος, δεν είσαι γνήσιος**: Από τα μέσα του 5ου αιώνα και έπειτα, για να είναι κάποιος γνήσιος Αθηναίος πολίτης, έπρεπε να είναι Αθηναίοι πολίτες και οι δύο γονείς του. Τηρουμένων των αναλογιών ο Ηρακλής ως γιος του αθάνατου Δία και της θνητής —επομένως, ξένης— Αλκμήνης δεν μπορεί να θεωρηθεί γνήσιος.

1734 **κληρονόμα** (αρχ. *ἐπίκληρος*): Πιθανώς υπήρχε σχετικός λατρευτικός τίτλος της θεάς (*᾿Αθηνᾶ ἐπίκληρος*). (*᾿Επίκληρος* ονομαζόταν η μοναχοκόρη που κληρονομούσε την πατρική περιουσία, όταν δεν υπήρχαν γνήσιοι γιοι.)

1742-4 Το εδάφιο του νόμου που παρατίθεται είναι και πάλι γραμμένο σε πεζό λόγο.

Η πρεσβεία των θεών. Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος, 1973.
Σκηνοθεσία: Κωστής Μιχαηλίδης. (Φωτογρ.: Αρχείο ΚΘΒΕ/Σωκράτης Ιορδανίδης.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 140

ΗΡ. Ώστε απ' την πατρική περιουσία
τίποτα δε μου ανήκει;
ΠΕΙ. Μα το Δία,
τίποτα. Δε μου λες; Σ' έχει γραμμένο
στο μητρώο ο πατέρας σου;
ΗΡ. Δε μ' έχει·
κι έλεγα πάντα μέσα μου: γιατί;
ΠΕΙ. Τι χάσκεις και ψηλά κοιτάς κι αγριεύεις;
Έλα μαζί μου, να σε κάμω αφέντη,
να σε ταΐζω του πουλιού το γάλα.
ΗΡ. Δίκιο έχεις που γυρεύεις την κοπέλα·
απ' την αρχή εγώ το 'πα· σου τη δίνω.
ΠΕΙ. Εσύ τι λες;
ΠΟ. Το αντίθετο ψηφίζω.

ΤΑ ΠΑΝΤΑ ΚΡΕΜΟΝΤΑΙ ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΡΙΒΑΛΛΟ

ΠΕΙ. Τη λύση ο Τριβαλλός θα δώσει. Λέγε.
ΤΡ. Όμορφο τσούπρα ρήγισσα μεγάλο
πουλιά να δώνει.
ΗΡ. Λέει ότι τη δίνει.
ΠΟ. Καθόλου· δεν το είπε ότι τη δίνει,
αν δεν τραυλίζει σαν τα χελιδόνια.
ΗΡ. Λοιπόν τη δίνει, λέει, στα χελιδόνια.
ΠΟ. Ε τότε, κλείστε ειρήνη εσείς οι δύο·
αφού έτσι σας αρέσει, εγώ σωπαίνω.
ΗΡ. Όσα μας είπες τα δεχόμαστε όλα.
Έλα ψηλά στον ουρανό μαζί μας,
να πάρεις τη Βασίλεια κι όλα τ' άλλα.
ΠΕΙ. Σα να το ξέραμε ότι θα γινόταν
γάμος· ορίστε, είν' έτοιμα, σφαγμένα.
ΗΡ. Θέλετ' εσείς να σύρετε, κι ωστόσο
να μείνω εγώ, τα κρέατα για να ψήσω;
ΠΟ. Α βρε λιχούδη· εσύ το κρέας θα ψήσεις;
Έλα μαζί μας.
ΗΡ. Τι καλά που θα 'ταν!
ΠΕΙ. Δώστε μου αμέσως μια στολή του γάμου.

ΧΟ. Μες στις Φανές, εκεί κοντά *[αντιστροφή*
που 'ναι η Κλεψύδρα, βρίσκεται

ΓΟΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ

μια ράτσα κατεργάρικη,
γλωσσοκοπανοφάηδες·
αυτοί όλοι με τις γλώσσες τους
σπέρνουνε και θερίζουνε,
τρυγούνε και συκολογούν·
είναι μια ράτσα ξενικιά,

1760 **σαν τα χελιδόνια**: Το αρχαίο ρήμα *χελιδονίζω* (κατά γράμμα: «τιτιβίζω σαν το χελιδόνι») είχε τη σημασία *βαρβαρίζω* (μιλάω γλώσσα ακατανόητη, άλλη από την ελληνική).

1767 κ.εξ. Ο γάμος, με τον οποίο ολοκληρώνεται το έργο, συμβολίζει με τον πλέον θεαματικό τρόπο τη γεφύρωση των ακραίων αντιθέσεων που είχαν προκύψει στη διάρκεια του έργου.

Σκωπτικό άσμα [αντιστροφή] (στ. 1774-1787)

(Χορος)

Σκωπτικό περιεχόμενο • Ονομαστικές αναφορές • Αποκοπή από τα διαδραματιζόμενα

Βλ. τα εισαγωγικά στο Σκωπτικό στάσιμο (στ. 1540-1563). Διακωμωδείται ο σοφιστής Γοργίας και ο μαθητής του Φίλιππος.

1774-5 **Φανές** (αρχ. *Φάναι*): Τοπωνύμιο στη μακρινή Χίο. **Κλεψύδρα***:* Πηγή στη βορειοδυτική πλευρά της Ακρόπολης, κάτω από τον ιερό βράχο. Τα δύο τοπωνύμια επιλέγονται επειδή παραπέμπουν στη γνωστή δικομανία των Αθηναίων, το πρώτο (Φανές) στο *φαίνω* (φανερώνω, καταγγέλλω, *συκοφαντώ*), το δεύτερο (Κλεψύδρα) στο «χρονόμετρο» των αρχαίων δικαστηρίων. (Η κλεψύδρα ήταν αγγείο με οπή στη βάση, από την οποία έρρεε, με συγκεκριμένη ταχύτητα, ορισμένη ποσότητα νερού. Όταν τέλειωνε το νερό, τέλειωνε και ο χρόνος που είχε στη διάθεσή του να μιλήσει καθένας από τους διαδίκους.)

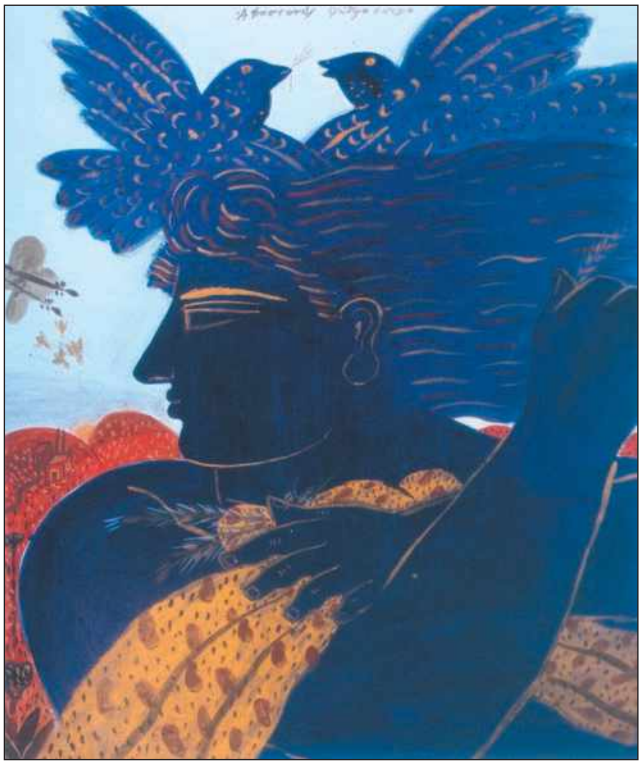

Αλέκος Φασιανός, *Ελεύθερα πουλιά* (2003).

1777 **γλωσσοκοπανοφάηδες** (αρχ. *Ἐγγλωττογάστορες*): *Ἐγγλωτογάστορες* είναι αυτοί που ζουν από τη γλώσσα τους. Τους επινόησε ο Αριστοφάνης κατ' αναλογία προς τους *Ἐγχειρογάστορες* (αυτούς που ζουν από τα χέρια τους, από τη δουλειά τους).

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 142

κάτι Γοργίες και Φίλιπποι.
Κι απ' τους Φιλίππους, τους παλιούς
γλωσσοκοπανοφάηδες,
βγήκε η συνήθεια εδώ, παντού
στην Αττική, να κόβουνε
χώρια τη γλώσσα των σφαχτών.

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

Ο ΠΡΟΠΟΜΠΟΣ

Ω φτερωτά πουλιά μακαρισμένα,
που ζείτε σε μιαν άφραστη ευτυχία,
μέσα στο αρχοντοπάλατο δεχτείτε
τον αρχηγό. Σιμώνει. Τέτοια λάμψη
δεν έχει ούτε τ' ολόφωτο τ' αστέρι,
που αστράφτει στο χρυσόλαμπό του θόλο,
ούτε οι αχτίδες του ήλιου, που το φως τους
μακριά σκορπούν. Ολόλαμπρος σιμώνει
κρατώντας την πεντάμορφη νυφούλα,
τ' αστροπελέκι πάλλοντας, το βέλος
του Δία το φτερωτό. Παντού τριγύρω
σκορπιέται μύρο υπέροχο στα ουράνια
—ω θέαμα!— κι οι λαφριές απλώνουν αύρες
καπνού αρωματισμένου δαχτυλίδια.
Μα να τος κι ο ίδιος. Το ιερό της Μούσας
στόμα ας ανοίξει, για να πει τα εγκώμια.

Η ΓΑΜΗΛΙΑ ΠΟΜΠΗ

ΧΟ. Κάντε πίσω, κάντε θέση, ανοίξτε, μπείτε στη σειρά·
τρέξτε με απλωτά φτερά
γύρω απ' τον καλότυχό μας στη μεγάλη του χαρά.
Ω ομορφιές, δροσιές και κάλλη!
Ω που ο γάμος σου ευτυχία φέρνει σε όλους μας μεγάλη!

ΧΟ[Κ]. Απ' τον άνθρωπο αυτόν
ο λαός των πουλιών
είδε μύρια αγαθά.
Με τραγούδια νυφιάτικα,
με τραγούδια του γάμου δεχτείτε
το γαμπρό και τη νύφη.

ΧΟ. Με όμοιο νυφικό τραγούδι *[στροφή*
κάποτε ένωσαν οι Μοίρες
με την Ήρα την ολύμπια
τον τρανό του Ολύμπου αφέντη,
που τετράψηλο έχει θρόνο.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!

1782 **Γοργίες και Φίλιπποι**: Ο Γοργίας είναι ο γνωστός σοφιστής. Καταγόταν από τους Λεοντίνους της Σικελίας. Ήρθε πρώτη φορά στην Αθήνα ως απεσταλμένος της πατρίδας του το 427 π.Χ. και κατέπληξε τους Αθηναίους με τη ρητορική του δεινότητα. Έζησε στην Αθήνα διδάσκοντας ρητορική. Έγινε γνωστός πρωτίστως για το περίτεχνο ύφος του με τα πολλά ρητορικά σχήματα. Άσκησε μεγάλη επίδραση σε πολλούς. Ο Φίλιππος πρέπει να ήταν μαθητής του.

1786-7 Κατά τη θυσία, έκοβαν από το σφάγιο τη γλώσσα και την προσέφεραν στον ιερέα —κάποτε, σε περίπτωση δημόσιας θυσίας, στον κήρυκα. Η λατρευτική αυτή συνήθεια εξηγείται, κωμική αδεία, με την αναφορά στους *Εγγλωττογάστορες*, οι οποίοι κερδίζουν τα πάντα με τις γλώσσες τους.

Η ΕΞΟΔΟΣ (στ. 1788-1851)

(Αγγελιαφορος – Κορυφαιος – Χορος – Πεισεταιρος)

Θρίαμβος • Γαμήλια γιορτή • Τραγούδι και χορός • Παρατραγωδία (μίμηση τραγωδίας)

Έξοδος *ονομάζεται το τελευταίο τμήμα του έργου, στη διάρκεια του οποίου αποσύρονται —συνήθως μέσα σε ατμόσφαιρα θριάμβου— ο χορός και ο κωμικός ήρωας.*

Η Έξοδος των Ορνίθων, *αν εξαιρέσουμε τους εισαγωγικούς ιαμβικούς στίχους του Αγγελιαφόρου (1788-803), που απαγγέλλονται, απαρτίζεται αποκλειστικά από τμήματα που τραγουδιούνται ή εκφέρονται με έναν ιδιαίτερο τρόπο (κάτι μεταξύ απαγγελίας και τραγουδιού).*

Με τραγική μεγαλοστομία ο Αγγελιαφόρος προαναγγέλλει τη μεγαλειώδη εμφάνιση του θριαμβευτή Πεισέταιρου: ο νέος κοσμοκράτορας κρατάει στα χέρια του το σύμβολο της ισχύος του Δία, τον κεραυνό, φοράει γαμήλιο ένδυμα και έχει στο πλευρό του την πανέμορφη Βασίλεια. Ο χορός τραγουδάει γαμήλια τραγούδια ή υμνεί τον κεραυνό.

1791 **τον αρχηγό** (αρχ. *τον τύραννον*): Ο αρχαίος όρος *τύραννος*, παρ' όλο που δεν σημαίνει «τύραννος», δεν είναι εδώ τόσο ουδέτερος όσο ο όρος «αρχηγός».

1792 κ.εξ. Με ανάλογες εικόνες (λαμπερό αστέρι, ήλιος, φεγγάρι) περιγράφεται συχνά η ομορφιά του γαμπρού και της νύφης σε εγκωμιαστικά τραγούδια του γάμου.

1799 **μύρο**: Το θεσπέσιο θέαμα συνοδεύεται από υπέροχη ευωδία, την οποία οι αρχαίοι συνέδεαν με την εμφάνιση κάποιας θεότητας.

1804 Αυτού του τύπου οι προτροπές, που μοιάζουν με στρατιωτικά παραγγέλματα, φαίνεται ότι συνδέονταν ιδιαίτερα με τον γάμο.

1815-26 Και το μυθικό *παράδειγμα* (ο γάμος του Δία με την Ήρα) και η επωδός, δηλαδή η επαναλαμβανόμενη στο τέλος επίκληση του Υμεναίου, του θεού του γάμου, είναι στοιχεία που επανέρχονται συχνά, αν όχι σταθερά, στα αρχαία γαμήλια τραγούδια.

Αναθηματικό ανάγλυφο με κωμικά προσωπεία, β΄ μισό 4ου αι. π.Χ. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 144

Πάνω στο άρμα, με το Δία [*αντιστροφή*
και τη ζηλευτή την Ήρα,
ο Έρωτας, δροσιές γεμάτος,
χρυσοφτέρουγος, κρατούσε
δυνατά τα χαλινάρια.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!

ΠΕΙ. Τα τραγούδια κι οι ύμνοι μεγάλη μού δώσαν χαρά·
τα καλά σας τα λόγια μ’ ευφραίνουν βαθιά.
ΧΟ[Κ]. Μα να υμνήσετε θέλω κι αυτές τις βροντές
που τραντάζουν τη γη
και του Δία τη φλογάτη αστραπή
και μαζί τον αψύ τρομερό κεραυνό
που φλογίζει και καίει.

ΧΟ. Ω εσύ τρανό της αστραπής, ολόχρυσο εσύ φέγγος,
πυραχτωμένε κεραυνέ, θεϊκό του Δία πελέκι,
κι εσείς γεννήτρες της βροχής, βροντές μας κοσμοσείστρες,
τώρα μ’ εσάς ο αφέντης μας, μ’ εσάς τη γη τραντάζει·
νίκησε αυτός, στα χέρια του των όλων η εξουσία,
δικιά του και η Βασίλεια, η ομόθρονη του Δία.
Ω χαρές, Υμέναιε ω!

ΠΕΙ. Νύφη ακλουθάτε και γαμπρό,
ω εσείς συντρόφοι φτερωτοί,
εκεί στου Δία την απλωσιά,
στην κλίνη μας τη νυφική.
Το χέρι σου άπλωσε, καλή,
και πιάσε με έτσι απ’ τα φτερά
και χόρευε μ’ εμέ· ελαφρά
θα σε σηκώνω εγώ ψηλά.
ΧΟ. Ω λαλαλά λαλά λαλά!
Χαίρε, μεγάλε νικητή
και πρώτε απ’ όλους τους θεούς.

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 145

1821 Ο Πεισέταιρος και η Βασίλεια πιθανώς εμφανίζονταν πάνω σε άμαξα (βλ. στ. 1823-5 σχόλ.).

1823-5 ***ο Έρωτας... τα χαλινάρια***: Ο Έρωτας εμφανίζεται στον ρόλο του παράνυμφου, του προσώπου δηλαδή που συνόδευε πάνω στο άρμα το ζευγάρι κατά τη μεταφορά της νύφης από το πατρικό της σπίτι στο σπίτι του γαμπρού.

1829-32 Ο «νέος Δίας» κρατάει στο χέρι του το σύμβολο της ισχύος του παλαιού, τον κεραυνό, και εμφανίζεται σε όλο του το μεγαλείο με τα χαρακτηριστικά εκείνου ως ο κύριος της βροντής και της αστραπής.

1839 ***η ομόθρονη του Δία***: Η Βασίλεια κατέχει τη θέση που παραδοσιακά κατέχει η Δίκη (Δικαιοσύνη), κάθεται δίπλα στον Δία.

Ερωτησεις – Ασκησεις – Δραστηριοτητες VI (στ. 1247-1851)

42. Από ποιες λεπτομέρειες παράγεται η κωμικότητα στη σκηνή με την Ίριδα;

43. Ποια πληροφορία της Ίριδας και ποια του Κήρυκα είναι σημαντική για την εξέλιξη της πλοκής;

44. Ποιες από τις τέσσερις σκηνές (Ίριδα, Πατροκτόνος, Κινησίας, Καταδότης) θα κατατάσσατε στις δύο πρώτες θέσεις με κριτήριο το θέαμα;

45. Πατροκτόνος – Κινησίας – Καταδότης: Να συγκρίνετε τις τρεις σκηνές και να επισημάνετε τις κυριότερες ομοιότητες και διαφορές.

46. Ποια εικόνα θα σχημάτιζε κάποιος για τους Αθηναίους νέους της εποχής, αν βάσιζε την κρίση του σε όσα λέγονται στη σκηνή με τον Πατροκτόνο και στη σκηνή με τον Καταδότη;

47. Η στροφή (στ. 1242-6) και η αντιστροφή (στ. 1321-5) συνδέονται στενά με τις αμέσως προηγούμενες ιαμβικές σκηνές. Αυτό δεν ισχύει για το στάσιμο (στ. 1540-63), για τη στροφή (στ. 1625-38) και την αντιστροφή (στ. 1774-87).

α) Πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε αυτήν τη διαφοροποίηση;
β) Από ποιους χώρους προέρχονται τα πρόσωπα που διακωμωδούνται στο στάσιμο (στ. 1540-63), στη στροφή (στ. 1625-38) και στην αντιστροφή (στ. 1774-87);

48. **α)** Με βάση τις ενδείξεις του κειμένου και τα σχόλια, να γράψετε σκηνοθετικές οδηγίες για τη σκηνή με τον Προμηθέα.
β) Ποιες λεπτομέρειες δείχνουν ότι ο Προμηθέας είναι πανικόβλητος;
γ) Στους στ. 1564-84 ποιες λεπτομέρειες παράγουν κωμικότητα ή την επαυξάνουν;

49. Από τα στοιχεία που δίνονται (ή δεν δίνονται) για τον Ποσειδώνα θα μπορούσαμε να βγάλουμε κάποιο συμπέρασμα για τη σκηνική του εικόνα;

50. **α)** Με βάση τους στ. 1639-773 να επισημάνετε τις ομοιότητες της Νεφελοκοκκυγίας με την Αθήνα.
β) Ποιες λεπτομέρειες στην ίδια ενότητα θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως κριτική στην αθηναϊκή δημοκρατία;
γ) Μπορούμε από τους στίχους αυτούς να βγάλουμε συμπεράσματα για κινήσεις ή χειρονομίες του Τριβαλλού και του Ηρακλή;

51. Στοιχεία που παράγουν κωμικό αποτέλεσμα στην πρεσβεία των θεών.

Μακέτα του Απόστολου Βέττα για τα κοστούμια του χορού των *Ορνίθων*.
(Θεατρική Διαδρομή, 1984.)

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 147

52. Επιλέξτε δύο από τις παρακάτω σκηνές (Ίριδα, Κινησίας, Προμηθέας, Πρεσβεία των θεών) και δοκιμάστε να τις παρουσιάστε στο θέατρο.

53. Με αφετηρία την αναφορά στη λακωνομανία των Αθηναίων (στ. 1338 κ.εξ.), την οποία διαδέχθηκε η ορνιθομανία, αναζητήστε:

α) στους *Όρνιθες*, στοιχεία κοινά στη Σπάρτη και στη Νεφελοκοκκυγία·
β) σε βιβλία της Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας και στο βιβλίο *Ο Τόπος και οι Άνθρωποι*, πληροφορίες για τη σπαρτιατική λιτότητα·
γ) στο βιβλίο σας των Θρησκευτικών, ανάλογα στοιχεία παραμέλησης της εξωτερικής εμφάνισης και αδιαφορίας για τα υλικά αγαθά·
δ) στο βιβλίο σας της Οικιακής Οικονομίας, που διδαχθήκατε πέρυσι, πληροφορίες για τον ιδιωτικό και οικογενειακό βίο των αρχαίων Ελλήνων — ομοιότητες και διαφορές από τον τρόπο ζωής των Αθηναίων και των Σπαρτιατών όπως παρουσιάζεται στους *Όρνιθες*·
ε) στο βιβλίο σας για τον Δημόσιο και Ιδιωτικό βίο των αρχαίων Ελλήνων, που επίσης διδαχθήκατε πέρυσι, στοιχεία που μπορούν να συνδεθούν με τη δυσαρέσκεια μερίδας Αθηναίων για φαινόμενα της πόλης τους και με την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων.

ΕΠΕΞΗΓΗΣΗ ΜΕΤΡΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Στα νέα ελληνικά δύο είναι τα καθοριστικά στοιχεία για το μέτρο: ο τόνος και ο αριθμός των συλλαβών ενός στίχου. Ο έμμετρος λόγος προκύπτει από την εναλλαγή, με συγκεκριμένη σειρά, τονισμένων και άτονων συλλαβών. (Για τη μετρική τονισμένες είναι οι συλλαβές που έχουν ακουστικό τόνο, που ξεχωρίζουν δηλαδή όταν προφέρουμε μια λέξη.)

Από τα μέτρα που συναντάμε στους *Όρνιθες* τα κυριότερα είναι τα εξής: το *ιαμβικό* (τονίζονται οι ζυγές συλλαβές, σπάνια όλες), το *τροχαϊκό* (τονίζονται οι μονές συλλαβές, σπάνια όλες), το *αναπαιστικό* (τονίζονται οι συλλαβές 3, 6, 9 κ.ο.κ. — ανάμεσα στις τονισμένες μεσολαβούν δύο άτονες συλλαβές) και το *δακτυλικό* (τονίζονται οι συλλαβές 1, 4, 7, 10, κ.ο.κ. — ανάμεσα στις τονισμένες μεσολαβούν δύο άτονες).

Ανάλογα με τον αριθμό των (μετρικών) συλλαβών κάνουμε λόγο για ενδεκασύλλαβους, δωδεκασύλλαβους, δεκαπεντασύλλαβους κ.ο.κ.

Παραδείγματα συγκεκριμένων στίχων από τους *Όρνιθες*:

1) Ιαμβικός ενδεκασύλλαβος (κυρίως στον Πρόλογο και στις Ιαμβικές σκηνές)
   βροχ<u>ή</u>ς νερ<u>ό</u> θα βρ<u>ί</u>σκετε στους λ<u>ά</u>κκους (2, 4, 6, 10).

2) Τροχαϊκός δεκαπεντασύλλαβος (κυρίως στην Πάροδο, στον Επιρρηματικό Αγώνα, καθώς επίσης στο Επίρρημα και στο Αντεπίρρημα της Παράβασης)
   τρ<u>ά</u>βα, τσ<u>ί</u>μπα, χτ<u>ύ</u>πα, γδ<u>έ</u>ρνε· πρ<u>ώ</u>τα το τσουκ<u>ά</u>λι· μπρ<u>ο</u>ς (1, 3, 5, 7, 9, 13, 15).
   Τομή, δηλαδή παύση, μετά το «*γδέρνε*» (8η συλλαβή).

3) Ανάπαιστοι 22 ή 12 συλλαβών (στον Επιρρηματικό Αγώνα και στην Παράβαση)
   α) *αλλ' οι <u>ά</u>νθρωποι π<u>ώ</u>ς θα πιστ<u>έ</u>ψουν, καλ<u>έ</u>, πως θεο<u>ί</u> 'μαστε κι <u>ό</u>χι κορ<u>ά</u>κια;*
   (3, 6, 9, 12, 15, 18, 21). Τομή μετά το «*καλέ*» (12η συλλαβή)
   β) *θα φορτ<u>ώ</u>σουμε σ' <u>ό</u>λους εσ<u>ά</u>ς αγαθ<u>ά</u>* (3, 6, 9, 12).

4) Δακτυλικός δεκαεπτασύλλαβος ή (με την αρχαία ορολογία) δακτυλικό εξάμετρο (σποραδικά στη σκηνή με τον Κινησία).
   <u>ό</u>ταν καν<u>ε</u>ίς κατεργ<u>ά</u>ρης ακ<u>ά</u>λεστος π<u>ά</u>ει κι ενοχλ<u>ή</u>σει (1, 4, 7, 10, 13, 16).

Αποκλίσεις από τη μετάφραση του Θρασύβουλου Σταύρου

Στους ακόλουθους στίχους έγιναν (μικρές) αλλαγές στη μετάφραση του Θρασύβουλου Σταύρου —δεν περιλαμβάνονται αποκλίσεις που αφορούν την απόδοση στίχων στα πρόσωπα: 25, 141, 148, 159-64, 172, 237, 309, 311-2, 320, 326, 341-2, 419α, 509, 607, 616, 686, 766-8, 806, 847, 859α, 877, 904, 920, 952, 1202, 1482, 1561, 1620, 1759-60, 1766, 1839.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλογικό σημείωμα 5

Εισαγωγή 7

Μετάφραση & Σχόλια 19

Επεξήγηση μετρικών όρων 148

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 150

MATHITI NEO 9-11-05 15:12 Σελίδα 151

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α′).

ΒΙΒΛΙΟΣΗΜΟ

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.